

GENEROLO JONO ŽEMAIČIO
LIETUVOS KARO AKADEMIJA

Mokslo studija

Gediminas Dubauskas

EKONOMIKOS IR FINANSŲ TEORIJS

GENEROLO JONO ŽEMAIČIO
LIETUVOS KARO AKADEMIJA

GEDIMINAS DUBAUSKAS

EKONOMIKOS IR FINANSŲ TEORIJA

MOKSLO STUDIJA

Vilnius 2013

UDK 330.1

Du-09

Rankraštis apsvartytas, patvirtintas ir rekomenduotas spausdinti Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos Vadybos katedros 2013 metų balandžio 2 dienos posėdyje, protokolo Nr. VL-139.

Recenzavo:

VGTU Vadybos ir verslo fakulteto doc. dr. Jurgis Samulevičius

MRU Socialinės informatikos fakulteto prof. habil. dr. Dalia Dzemydienė

© Generolo Jono Žemaičio
Lietuvos karo akademija, 2013
© Gediminas Dubauskas, 2013

ISBN 978-609-8074-18-2

TURINYS

ĮVADAS.....	7
1. Ekonomikos samprata	8
2. Ūkio ir finansų teorijos.....	9
3. Mikroekonomika.....	10
4. Makroekonomika	11
5. Pagrindinė ekonomikos problema.....	13
6. Ūkio politika ir jos tikslai	14
7. Valstybės mokesčių sistema ir mokesčių funkcijos	15
8. Istoriniai ūkio tipai ir jų raidos veiksniai	16
9. Pelnas ir gamybos sąnaudos	18
10. Pelnas kaip ūkinės veiklos veiksmingumo kriterijus.....	19
11. Mažėjančio gamybos naudingumo dėsnis	21
12. Masto ekonomija	23
13. Rinkos elementai ir jos veikimas.....	23
14. Varžytuvės ir jų tipai.....	24
15. Paklausa ir pasiūla	25
16. Paklausos ir pasiūlos lankstumas.....	30
17. Mažėjančio ribinio naudingumo dėsnis	32
18. Rinkos sudarymo būdai.....	34
19. Įmonės pusiausvyra artimuoju laikotarpiu	36
20. Monopolistinė rinka.....	38
21. Pagrindiniai oligopolinės rinkos kainų būdai	44
22. Gamybos išteklių ir pajamų paskirstymas	46
23. Netobulos konkurencijos darbo rinka.....	48

24. Darbo užmokesčio formos	49
25. Palūkanos ir renta.....	50
26. Pajamų nelygybė ir rinkos sunkumai	52
27. Skurdą kiek galint mažinančios priemonės.....	54
28. Viešojo sektoriaus tarnautojų vaidmuo šalies ūkyje	57
29. Bendras nacionalinis gaminyš	59
30. Nacionalinio gaminio rodikliai	65
31. Ūkio pusiausvyra.....	67
32. Klasikinė ūkio pusiausvyra	71
33. Nedarbas ir jo rūšys.....	71
34. Visiškas užimtumas ir natūralus nedarbas	73
35. Kainų didėjimo esmė ir rūšys	74
36. Antiinfliacinės priemonės	77
37. Nedarbo ir kainų kilimo ryšys	78
38. Šalies biudžetas ir viešųjų finansų politika.....	80
39. Biudžeto deficito finansavimas.....	83
40. Šalies viešųjų finansų politika	86
41. Pinigų rūšys	91
42. Pinigų paklausa	94
43. Pinigų pasiūla.....	95
44. Centrinio banko pinigų politika	96
45. Lietuvos banko pinigų politika	98
46. Atviros ekonomikos tarptautiniai aspektai	99
47. Užsienio investicijos	104
48. Tarptautinė valiutų sistema.....	107
49. Tarptautinės valiutų sistemos raida	110

50. Brettono Woodso sistema	112
51. Tarptautinės prekybos samprata.....	114
52. Ekonomikos atvirumas.....	125
53. Ūkio saugumas.....	126
54. Užsienio prekybos balansas.....	128
55. Tarptautinių mainų teorijos.....	129
56. Merkantilizmas	130
57. Absoliutaus pranašumo teorija (APT).....	132
58. Tarptautinės prekybos politika (TPP)	133
59. Laisvoji prekyba	134
60. Protekcionizmas	135
61. Dempingas.....	138
62. Embargas	140
63. Tarptautinės prekybos reguliavimas	141
64. Muitai.....	142
65. Muitų naudojimo atskirose šalyse ypatybės.....	146
66. Kitos užsienio prekybos kliūtys.....	150
67. Valiutų prekybos rinka	158
68. Valiutos pirkimo ir pardavimo santykiai tarptautinėje ekonomikoje	161
69. Arbitražas.....	163
70. Tarptautinės valiutos sistema	171
71. Valiutos kurso keitimo būdai.....	176
72. Šiuolaikinių valiutos keitimo santykio rūšys.....	182
73. Svarbiausios institucijos tarptautinėje finansų paradigmoje	187
74. Globalios rinkos finansų institucijos	189

75. Regioninės reikšmės finansų institucijos	198
76. Pasaulinė prekybos organizacija	201
77. Valiutų valdyba Lietuvoje	203
IŠVADOS	211
SANTRAUKA ANGLŲ KALBA.....	213
LITERATŪRA.....	215
PAPILDOMI ŠALTINIAI.....	217

ĮVADAS

Bendru supratimu ekonomika atsiranda ten, kur yra produktų gamyba, mainai ir vartojimas. Nuo senų laikų dažniausia tai yra ir ūkio sinonimas. Kai kurie šaltiniai teigia, jog tai – senosios graikų kalbos žodžiai „οἶκος – oikos“ – namai, namų ūkis ir „νόμος – normos“ – taisyklės, tvarka, valdymas. Šią sąvoką graikai vartojo dar kelis šimtus metų prieš Kristų, kaip namų ūkio tvarkymo meną (racionaliai su minimaliomis sąnaudomis).

Taigi „ūkio nuomos“ atsiradimą lemia riboti ištekliai ir kiek galima beribiai žmonių poreikiai. Šiuo požiūriu ekonomika yra ūkininkavimo būdas, bandant rasti namų ūkių tvarkymo dėsningumus, plėtojant įvairių žmonių grupių ir šalių ūkinę veiklą, kad mažiausiomis sąnaudomis būtų geriausiai patenkinti piliečių poreikiai.

Žmonijos istorijos raidoje gana sparčiai keitėsi žmogaus ūkinė veikla, taip pat kito ir ekonomikos supratimas. Remiantis šaltiniais, seniausios ūkio tvarkymo taisyklės atsirado jau seniai. Antikos laikais ekonomika buvo siejama su vergoviniu natūriniu ūkiu, pagrįstu vergų (angl. *slave*), baudžiauninkų darbu. Ilgą laiką ekonomika buvo daugiausia tapatinama su žemės ūkio veikla. Vėliau ekonomika buvo suprantama ir kaip kitų ekonomikos šakų ūkinė veikla. XX amžiuje ekonomika jau prasiskverbė į visas žmogaus veiklos sritis. Atsiranda ugdymo, sveikatos apsaugos, socialinės apsaugos, etninės kultūros, gamtos apsaugos ir kitos ekonomikos šakos. Turbūt šiuo metu nerasime nė vienos piliečio ar valstybės veiklos srities, kur nevyktų ekonominiai prognozavimai, apskaičiavimai ir kiti vertinimai.

Ūkinė veikla – tai protingas ūkininkavimas (mažiausiomis sąnaudomis norima pasiekti didžiausią išėigą). Pastaruoju metu ekonomika vertinama kaip ūkinė veikla, kai iš ribotų išteklių reikia sukurti kuo daugiau produktų. Visas šias teorijas, be abejo, galima apžvelgti ir istoriškai. Vienas svarbiausių ūkio plėtros reiškinių yra pinigų atsiradimas. Po to atsiveria galimybės kaupti ir taupyti, jau nekalbant apie mainus. Kitas galimas žingsnis yra skolinimas ir skolinimasis už palūkanas,

kurios Antikos laikais buvo priimamos kaip lupikavimas, o kalbant dabartinėmis sąvokomis, – kaip administracinės teisės pažeidimas ir sukčiavimas. Šio požiūrio gyvybingumas iš dalies atsispindi ir mūsų dienomis egzistuojančioje islamiškoje bankininkystėje, kuri veikia beveik visose islamą išpažįstančiose šalyse.

Toliau nagrinėjant finansų ir ūkio plėtros aspektus trumpai apžvelgiamos makroekonomikos, mikroekonomikos teorijos, įmonių veiklos sąnaudos. Vienas svarbiausių valstybei viešųjų finansų valdymas taip pat nagrinėjamas keliuose skyriuose. Antrojoje dalyje daugiau dėmesio skiriama pinigams, finansų rinkoms, tarptautinei prekybai ir tarptautinėms organizacijoms ir valiutų keitimo kursų teorijoms.

1. Ekonomikos samprata

Ekonomikos teorija – mokslas apie tai, kaip veiksmingai paskirstyti, naudoti ir valdyti ribotus išteklius siekiant maksimaliai patenkinti materialinius žmonių poreikius. Ji pateikia bendrus ekonomikos veikimo principus, kurie tinka bet kuriai žmogaus veiklai.

Yra skiriamos dvi ekonomikos teorijos dalys – *mikroekonomika* ir *makroekonomika*.

Mikroekonomika – ekonomikos teorijos dalis, nagrinėjanti atskirų ūkio šakų ir rinkų funkcionavimą ir individualių ūkio subjektų (gaminotojų ir vartotojų) elgseną rinkos ūkio sąlygomis. Ji tyrinėja išteklių ir pajamų paskirstymo problemas.

Mikroekonomikos tyrimo objektai:

Įmonė – tai tokia privačios ūkinės veiklos organizavimo forma, kai vienas ar keletas asmenų, turėdami savo ir skolintą kapitalą, siekdami ekonominės naudos, organizuoja prekių ir paslaugų gamybą ir realizavimą.

Rinkos dalyviai ir rinka

Viešojo sektoriaus institucijos – ekonominės politikos priežiūros ir reguliavimo įstaigos (Seimas, Vyriausybė, teisėsaugos ir teisėkūros institucijos). Makroekonomika – ekonomikos teorijos dalis, nagrinėjanti

ekonominę sistemą kaip visumą. Ji leidžia suprasti ir paaiškinti bendrųjų ekonomikos dėsnių ir dėsningumų veikimą.

Ūkinės veiklos rezultatai ir ekonomikos ištekliai. Pagrindiniai ekonominės veiklos rezultatai yra produktai (prekės ir paslaugos), kurie dar vadinami ekonominėmis gėrybėmis. Jų naudingumas priklauso nuo gebėjimo tenkinti tam tikrus poreikius ir sąnaudų jiems sukurti ir pateikti vartotojui. Prekėms ir paslaugoms gaminti reikalingos žaliavos, medžiagos, mašinos, įrenginiai, energija, darbuotojai ir kt. Visa tai vadinama ištekliais.

Žemė. Šis apibrėžimas vartojamas plačiąja prasme, įtraukiant ne tik dirbamąją žemę, bet ir visus gamtos turtus: naudingąsias iškasenas, vandenį, miškus, augaliją ir gyvūniją, saulės energija ir t. t., apskritai tai yra visi gamtos ištekliai, naudojami gamybos procese.

Darbas – žmogaus fizinis ar protinis sugebėjimas atlikti gamybines ar kitas ūkines funkcijas. Tai – tikslinga, sąmoninga veikla.

Kapitalas – daiktai, naudojami gamybos procese kitos prekės gamybai (pastatai, įrenginiai, žaliavos, medžiagos). Tai yra visi žmonių darbu sukurti materialiniai ištekliai. Tai – realus, fizinis kapitalas. Jis skirstomas į pagrindinį (pastatai, įrengimai, įrenginiai) ir apyvartinį (žaliavos, medžiagos, atsarginės dalys).

Be fizinio kapitalo, svarbus vaidmuo tenka finansiniam kapitalui (banko indėliai, vertybiniai popieriai (akcijos, obligacijos, vekseliai).

2. Ūkio ir finansų teorijos

Ūkio valdymas atsiranda ten, kur yra produktų gamyba, mainai ir vartojimas. Jos atsiradimą lemia riboti ištekliai ir beribiai žmonių poreikiai. Šiuo požiūriu ekonomika yra ūkininkavimo būdas: kaip reikia tvarkyti ūkinę veiklą, kad mažiausiomis sąnaudomis geriausiai būtų patenkinti žmonių poreikiai.

Istorijos raidoje keitėsi žmogaus ūkinė veikla, keitėsi ir ekonomikos supratimas. Antikoje ekonomika buvo siejama su natūraliu vergoviniu ūkiu. Ilgą laiką ji buvo tapatinama su žemės ūkio veikla. Vėliau ekonomika

buvo suprantama kaip visų ūkio šakų ūkinė veikla. XX a. antrojoje pusėje ekonomika apėmė visas žmogaus veiklos sritis. Atsiranda švietimo, sveikatos apsaugos, kultūros, gamtos apsaugos ir kt. ekonomikos šakos. Dabar nerasime nė vienos žmogaus gyvenimo ar veiklos srities, kur nevyktų ekonominiai skaičiavimai ir vertinimai. Ūkinė veikla – tai racionalus ūkininkavimas (mažiausiomis sąnaudomis – didžiausias rezultatas). Dabar ekonomika traktuojama kaip ūkinė veikla, kai iš ribotų išteklių reikia sukurti kuo daugiau produktų.

Ekonomikos teorija – mokslas apie tai, kaip veiksmingai paskirstyti, naudoti ir valdyti ribotus išteklius siekiant maksimaliai patenkinti materialinius žmonių poreikius. Ji pateikia bendruosius ekonomikos veikimo principus, kurie tinka bet kuriai žmogaus veiklai.

Akademinuose vadovėliuose skiriamos dvi ekonomikos teorijos dalys: mikroekonomika ir makroekonomika.

3. Mikroekonomika

Mikroekonomika – ekonomikos teorijos dalis, nagrinėjanti atskirų ūkio šakų ir rinkų funkcionavimą ir individualių ūkio subjektų (gaminotojų ir vartotojų) elgseną rinkos ūkio sąlygomis. Ji tyrinėja išteklių ir pajamų paskirstymo problemas.

Pagrindinis mikroekonomikos tikslas – atskleisti rinkos veikimo mechanizmą ir nustatyti rinkos subjektų elgsenos pasekmes ir įvairių rinkų rezultatus.

Mikroekonomikos tyrimo objektai:

1. Namų ūkis – grupė asmenų, kurių ekonominiai sprendimai tarpusavyje susiję. Jie atlieka du vaidmenis:

- Aprūpina įmones gamybos veiksniais;
- Yra prekių ir paslaugų pirkėjai ir vartotojai.

2. Įmonė – tai tokia privačios ūkinės veiklos organizavimo forma, kai vienas ar keletas asmenų, turėdami savo ir skolintą kapitalą, siekdami pelno, ekonominės naudos, organizuoja prekių ir paslaugų gamybą ir pardavimą.

3. Rinka.

4. Vyriausybės institucijos – ekonominės politikos reguliavimo įstaigos (seimas, vyriausybė, teismai).

4. Makroekonomika

Makroekonomika – ekonomikos teorijos dalis, nagrinėjanti ekonominę sistemą kaip visumą. Ji leidžia suprasti ir paaiškinti bendrųjų ekonomikos dėsnių ir dėsningumų veikimą.

Makroekonomikos tyrimo objektai: nacionalinis gaminyš ir visuminės išlaidos; nedarbas; infliacija; ekonomikos veiksmingumas; pinigų politika; ekonomikos augimas.

Makroekonomika įgalina suvokti, nuo ko priklauso ekonomikos augimas, stabilūs gyvenimo lygio kilimo tempai, kaip išvengti ekonomikos nuosmukio, kaip užtikrinti racionalų tarptautinį ekonominį bendradarbiavimą ir kt.

Materialiniam visuomenės gyvenimo pagrindui sukurti būtina ūkinė veikla, kuria atlikdama visuomenė gali tenkinti savo poreikius (dvasinius, materialinius, socialinius, gamybinius, negamybinius ir t. t.). Pagrindiniais ekonominės veiklos rezultatais yra produktai (prekės ir paslaugos), kuriuos dar vadiname ekonominėmis gėrybėmis. Jų naudingumas priklauso nuo gebėjimo tenkinti tam tikrus poreikius ir sąnaudų jiems sukurti ir pateikti vartotojui.

Prekėms ir paslaugoms gaminti reikalingos žaliavos, medžiagos, mašinos, įrenginiai, energija, darbuotojai ir kt. Visa tai vadinama ištekliais. Dauguma jų yra riboti ir vadinami gamybos veiksniais. Gamybos veiksniai dažnai skirstomi į tris pagrindines grupes: žemė, darbas, kapitalas. Kai kurie ekonomistai išskiria dar verslumą ir informaciją. Žemė. Šis terminas vartojamas plačiaja prasme, įtraukiant ne tik dirbamą žemę, bet ir visus gamtos turtus: naudingąsias iškasenas, vandenį, miškus, augaliją ir gyvūniją, saulės energija ir t. t., apskritai tai yra visi gamtos ištekliai, naudojami gamybos procese.

Darbas – žmogaus fizinis ar protinis sugebėjimas atlikti gamybines ar

kitas ūkines funkcijas. Tai – tikslinga, sąmoninga veikla.

Kapitalas – daiktai, naudojami gamybos veikloje kitos prekės gamybai (pastatai, įrenginiai, žaliavos, medžiagos), tai yra visi žmonių darbu sukurti medžiaginiai ištekliai. Tai – realus, fizinis kapitalas. Jis skirstomas į pagrindinį (pastatai, įrengimai, įrenginiai) ir apyvartinį (žaliavos, medžiagos, atsarginės dalys). Be fizinio kapitalo, svarbus vaidmuo tenka finansiniam kapitalui: banko indėliai, vertybiniai popieriai (akcijos, obligacijos). Už pinigus įsigyjamoms materialinės gamybos priemonėms ir vertybiniai popieriai. Piniginio kapitalo išlaidos fiziniam kapitalui ar vertybiniam popieriui įsigyti vadinamos investicijomis.

Verslumas, iniciatyvumas – tai koordinuojantis veiksnys, kuris organizuoja gamybą, vienija kitus gamybos veiksnius, priima sprendimus, kontroliuoja ir reguliuoja gamybą, garantuoja jos veiksmingumą, prisiima riziką. Kitas veiksnys – informacija (ypač technologinė).

Ūkinės veiklos tipai. Ūkinė veikla – tai ne tik gamyba. Tai gerokai platesnė sąvoka. Tam tikru būdu pagaminti produktai paskirstomi, prireikus tarpusavyje mainomi ir pagaliau vartojami. Visa tai sudaro bendrą procesą. Todėl galima išskirti keturis ūkinės veiklos tipus: gamybą, paskirstymą, mainus ir vartojimą, kurių reikšmė istorijos eigoje kinta. Jei mažiau išvystytame ūkyje lemia gamybą, tai šiuolaikiniame labiausiai išvystyta mainų forma – rinka. Nes tik rinkoje realizuotus gaminius patvirtina savo reikalingumą ir tinkamumą vartoti. Todėl šiuolaikinis ūkis ir vadinamas rinkos ūkiu.

Medžiaginė gamyba – technologinis procesas, kurio metu gaminamos ūkio gėrybės: prekės ir paslaugos. Gamyboje dalyvauja daug žmonių, praktiškai naudojami visi gamybos veiksniai. Pagamintas gamybos gaminyje paskirstomas tarp visų gamyboje dalyvavusių veiksmų (jų savininkų). Tačiau produktai paskirstomi ne fizine prasme, o paskirstomos pajamos, gautos realizavus rinkoje gamybos produktą. Taigi kiekvienam gamybos veiksmui priskiriama tam tikra pajamų dalis, priklausomai nuo jo reikšmingumo gamybos procese. Šios pajamos vadinamos renta, darbo užmokesčiu, palūkanomis, pelnu. Šias pajamas paskirsto atitinkamų gamybos veiksmų rinkos, nustatydamas šių

veiksnių rinkos kainas.

Mainai būtini, nes nei vienas gamintojas negali pats sau pasigaminti visko, ko reikia jo poreikiams patenkinti.

Gamybos tikslas yra gaminti produktus vartojimui – gamybiniam ir asmeniniam. Gamybinis vartojimas yra tik tarpinė grandis, nes jo tikslas – kurti asmeninio vartojimo prekes.

5. Pagrindinė ekonomikos problema

Pagrindinė ūkio užduotis – patenkinti žmonių vis didėjančius poreikius. Individualūs poreikiai skirstomi į medžiaginius (fizinius), socialinius ir intelektualinius. Poreikiai – beribiai, o išteklių – riboti. Ir poreikiai auga greičiau negu ūkio galimybės. Ekonomikos problemos esmė – prieštaravimas tarp beribių poreikių ir ribotų išteklių. Todėl reikia rinktis iš tų galimybių, kurias leidžia riboti išteklių. (cit.) Taigi šalies kaip ir fizinio ar juridinio asmens ūkio problema dažniausiai yra pasirinkimo sprendimas. Su tuo permanentiškai susiduria beveik visi rinkos dalyviai. Visuotinai sutariama, kad ūkinė veikla turi būti racionali, siekianti kuo geresnio turimų išteklių naudojimo. Tokio pasirinkimo problema paprastai skaidoma į tris dalis:

1. ką gaminti – kiek ir kokių prekių ar paslaugų, kad labiausiai būtų patenkinti visuomeniniais poreikiais?
2. kaip gaminti (racionaliausiai panaudojant gamybos veiksmus)?
3. kam gaminti (kaip paskirstyti gamybos produktus rinkos dalyviams ir visuomenės nariams)?

Kaip daugelyje teorijų pripažįstama, vartotojų poreikiai yra beribiai, o gamybos išteklių – riboti, todėl visuomenė negali patenkinti visų savo poreikių. Lieka vienintelė išeitis – veiksmingai naudoti ribotus išteklius didėjantiems poreikiams tenkinti. Veiksmingumas būtų ekonominių išteklių naudojimas geriausiu būdu. Dėl geriausio būdo taip pat kyla daug ginčų. Gamybos galimybių ribą rodo turimų išteklių kiekis, leidžiantis pasiekti maksimalų produktų gamybos mastą. Jeigu gaminame du produktus, tai norėdami didinti vieno gaminio gamybą, turime mažinti kito

gaminio gamybą. Suprantama, kad dėl ribotų išteklių negalime didinti abiejų produktų gamybos vienu metu.

6. Ūkio politika ir jos tikslai

Ūkio politika – tai tikslai, kurių numato siekti vyriausybė ekonomikos srityje, ir priemonės, kuriomis jie bus siekiami. Svarbiausi ekonomikos politikos tikslai:

1. Žemas nedarbo lygis. Kiekvienam norinčiam ir galinčiam dirbti turi būti sudarytos tam sąlygos;
2. Kainų pastovumas. Būtina išvengti bendro kainų lygio kilimo (infliacijos) ar kritimo (defliacijos);
3. Tolygesnis pajamų paskirstymas;
4. Ekonominė laisvė. Visi turi teisę laisvai pasirinkti sau veiklą, leisti savo pajamas taip, kaip nori;
5. Socialinis saugumas. Socialinis aprūpinimas sergančių, neįgalių, senų žmonių;
6. Ūkio augimas (gamybinių pajėgumų didėjimas). Užtikrinti pastovų augimą, tai yra didesnio kiekio ir geresnės kokybės prekių ir paslaugų gamybą. Kitaip tariant, užtikrinti aukštesnį gyvenimo lygį;
7. Ūkio veiksmingumas. Siekti kuo didesnės naudos panaudojus mažiausią ribotų išteklių kiekį;
8. Aplinkos apsauga.

Metodai arba priemonės, kurios naudojamos šiems tikslams pasiekti, vadinamos ekonomikos politikos instrumentais. Pagrindinės priemonės: mokesčiai, muitai, vyriausybės išlaidos, tiesioginis valstybinis ekonomikos reguliavimas arba dalyvavimas ekonominėje veikloje, socialinės ir investicinės programos, pinigų kiekio šalyje reguliavimas. Mokesčių ir valstybės išlaidų dydžio reguliavimas leidžia veikti gamybos mastą, užimtumą ir infliaciją norima kryptimi. Tokia ūkio politika atsispindi formuojamame nacionaliniame biudžete.

7. Valstybės mokesčių sistema ir mokesčių funkcijos

Valstybės biudžetas formuojamas iš pajamų:

- mokestinių (įvairūs mokesčiai);
- nemokestinių (pajamos iš valstybės nuosavybės, vietinės rinkliavos, pajamos iš baudų ir konfiskacijos, tarptautinių fondų parama, subsidijos ir kt. pajamos).

Svarbiausias valstybės biudžeto pajamų šaltinis yra įvairūs mokesčiai. LR mokesčių administravimo įstatymas numato per dvidešimt mokesčių ir įmokų. Šalyje renkamų mokesčių visuma, sudaryta pagal tam tikrus bendrus principus, vadinama mokesčių sistema. Visus mokesčius galima suskirstyti į tris dideles grupes:

a. privačių namų ūkių ir įmonių pajamų (darbo užmokestis, palūkanos, pelnas, renta, kt.) mokesčiai;

b. nuosavybės, tai yra nekilnojamojo turto mokesčiai (žemės mokestis, žemės nuomos mokestis, palikimo mokestis ir kt.);

c. prekių ir paslaugų pardavimo mokesčiai (netiesioginiai) (PVM, akcizai, importo muitai). Apskritai apmokestinimo objektais yra: pajamos (darbo užmokestis, dažnai palūkanos, beveik visada pelnas, renta ir kt.); turtas; išlaidos (kurias patiria vartotojai pirkdami prekes ir paslaugas).

Visus mokesčius galima suskirstyti į:

- tiesioginius;
- netiesioginius.

Pajamų ir turto mokesčiai priskiriami tiesioginiams mokesčiams, nes turi tiesioginius adresatus – fizinius ir juridinius asmenis, gaunančius pajamas ir turinčius turtą. Netiesioginius mokesčius sumoka vartotojas pirkdamas prekes ir paslaugas, kurios yra apmokestinamos. Tai pridėtinės vertės mokesčiai (PVM), akcizai, muitai. Netiesioginiai mokesčiai didina kainą, paprastai turi ir regresinį pobūdį.

Pagal tai, kaip mokesčių tarifas kinta priklausomai nuo apmokestinimo sumos, mokesčiai skirstomi į:

- progresinius (jei apmokestinimo suma didėja, mokesčio tarifas

taip pat atitinkamai didėja);

- proporcingus (kai nuolatos tarifas lieka pastovus);
- regresinius (kai tarifas mažėja).

Lietuvoje pastaruoju metu visi mokesčiai yra proporciniai. PVM tarifas – 21 procentas, gyventojų pajamų mokestis – 15 procentų atskaičiavus neapmokestinamą pajamų dydį, juridinių asmenų pelno mokestis taip pat yra 15 procentų.

Proporciniai tarifai ir didelis atotrūkis tarp kapitalo ir darbo apmokestinimo rodo, kad mūsų mokesčių sistema nėra pakankamai socialiai orientuota.

Mokesčių sistema sudaroma remiantis neutralumo, tikslingumo, pagrastumo, aiškumo ir teisingumo principais.

Mokesčių funkcijos:

1. fiskalinė – susijusi su valstybės biudžeto formavimu;
2. ūkio reguliavimo. Jais galima reguliuoti gamybos mastą, taip pat užimtumo ir infliacijos lygį (didinant mokesčius mažinama vartotojų perkamoji galia, kartu visuminė paklausa ir gamybos mastas, taip pat ir infliacija). Kaitaliojant mokesčių normą, galima skatinti ar riboti tam tikrų produktų gamybą;
3. socialinė. Jie tam tikru mastu mažina pajamų nelygybę, jei gaunantys didesnes pajamas moka didesnius mokesčius.

8. Istoriniai ūkio tipai ir jų raidos veiksniai

Visuomenės ūkių raidoje galima išskirti tris ūkio tipus: tradicinį, rinkos, centralizuotai planuojamą. Tradiciniame ūkyje (dar vadinamame natūriniu) gaminama tai, kas dažniausiai būtina pačiam gamintojui išgyventi. Būdinga: primityvi gamyba, naudojami tik pirminiai gamybos veiksniai – žemė ir darbas. Pagrindinis ūkio vienetas – šeimos ūkis.

Augant šeimos ūkio našumui, dėl vis didėjančio darbo pasidalijimo ir darbo specializacijos, buvo pagaminama daugiau nei esantys poreikiai. Perteklius buvo mainomas į kitus produktus. Atsirado natūriniai mainai. Tokis mainus labai paspartino pinigų atsiradimas.

Augant gamybos našumui vis didėjo gamintojų, gaminančių ne tiksliniam vartotojui, bet nežinomam pirkėjui, tai yra radosi prekinė gamyba. Kartu su pinigų panaudojimo plėtra tobulėjo manai, atsirado paklausos ir pasiūlos varžytuvės. Tai sudarė sąlygas atsirasti rinkos ūkiui, kuris ilgainiui pasidarė vyraujančiu. Gamyba labai specializavosi ir tapo visuomenine, o ūkio subjektai – priklausomi vieni nuo kitų. Paprastai rinkos ūkyje didžioji dalis kapitalo yra privati nuosavybė, o ūkinius sprendimus lemia rinkos kainų visuma.

Centralizuotai reguliuojamas (komandinis) ūkis – kai dauguma gamybos priemonių nuosavybės teise būna perimtos valstybės, o svarbiausius ekonominius sprendimus priima valstybinės institucijos. Gamybos masą tuomet nustato bendras planas. Pagal jį dažniausiai paskirstomi ir gamybos ištekliai.

Kainos tokioje sistemoje taip pat nustatomos centralizuotai.

Tokio pavidalo ūkio tipai paprastai neegzistuoja. Tokia evoliucija nepanaikina senų ūkio elementų, bet neretai juos perima atitinkamai pakeisdama.

Taigi pagrindiniai ūkio raidos galimi veiksniai yra šie: darbo pasidalijimas ir su juo susijusi specializacija, mainų išplitimas, pinigų atsiradimas ir valdymo tobulėjimas.

Šiuolaikinis rinkos ūkis nėra visiškai laisva rinka. Įvairių dabartinės rinkos šalių ekonomikos nėra visai tapačios, nors turi ir bendrų bruožų.

Nors šiuolaikinis rinkos ūkis teoriškai remiasi rinkos principais, tačiau valstybė tam tikru mastu kontroliuoja ir reguliuoja ūkinę veiklą, vykdydama savo ekonomikos politiką. Rinka reguliuojama ekonominiiais ir politiniais metodais, todėl valstybė formuoja ir keičia rinkos veikimo sąlygas, neretai net apribodama, tačiau iki galo nepašalindama pačios rinkos veikimo.

Be to, šalia privataus sektoriaus veikia ir valstybinis (Š. Amerika, Europa, Japonija), tai yra šalia privataus kapitalo įmonių veikia ir valstybinės. Įvairiose šalyse valstybinio sektoriaus dalis kartais labai skiriasi: Prancūzijoje, Norvegijoje, Švedijoje – didesnė, JAV, Anglijoje, Austrijoje, Kanadoje – santykinai nedidelė.

9. Pelnas ir gamybos sąnaudos

Įmonė, kaip pagrindinis ūkio junginys. Plačiausiai naudojamos verslo organizavimo formos.

Ūkio gėrybės dažniausiai gaminamos ūkiniuose junginiuose – įmonėse. Tos pačios paskirties produkciją gaminančios įmonės paprastai sudaro ekonomikos šaką.

Asmeninės (Individualios) įmonės. Jos nuosavybės teise priklauso fiziniam asmeniui ar keliems fiziniams asmenims. Turtas neatskirtas nuo savininko turto. Savininkas pagal prievoles atsako ne tik įmonės, bet ir visu savo asmeniniu turtu.

Ūkinė bendrija – įsteigta bendrosios jungtinės veiklos sutartimi, suvienijus kelių asmenų turtą į bendrą dalinę nuosavybę komercinei ūkinei veiklai ir turinti bendrą įmonės vardą. Tikrąją ūkinę bendriją sudaro tikrieji nariai, tai yra steigėjai, kurie pagal prievoles atsako ne tik įmonės, bet ir solidarčiai visu savo asmeniniu turtu. Komanditinę ūkinę bendriją sudaro tikrieji nariai ir komanditoriai. Pastarieji bendrijos veikloje nedalyvauja; gali būti nebent darbuotojais. Pagal prievoles tikrieji nariai atsako solidarčiai ir visu savo asmeniniu turtu, o komanditoriai – tik įneštu į įmonę.

Akcinė bendrovė

Ribotos turtinės atsakomybės įmonė, kuri už savo prievoles atsako tik įmonės kapitalu. Kapitalas padalytas į akcijas, kurios gali būti platinamos viešai (AB) ar uždaru būdu (UAB). Akcija – vertybinis popierius, rodantis jo savininko dalyvavimą valdant bendrovės kapitalą ir suteikiantis jam turtinių ir neturtinių teisių. Pelno dalis, išmokama akcininkams proporcingai turimų akcijų skaičiui, vadinama dividendais. Kapitalui padidinti AB gali leisti ir platinti ne tik akcijas, bet ir įvairias obligacijas. Obligacija – vertybinis popierius, kuriuo įmonė išsipareigoja obligacijos savininkui periodiškai mokėti nustatyto dydžio palūkanas, o pasibaigus obligacijos galiojimo laikui, – grąžinti obligacijoje nurodytą jos nominalią vertę.

Valstybės ir savivaldybės (viešojo sektoriaus) įmonės nuosavybės teise priklauso Lietuvos Respublikai ar savivaldybei. Šios įmonės turta valdo, naudoja ir juo disponuoja turto patikėjimo teisėmis.

Kooperatinė įmonė (kooperatyvas) – ribotos turtinės atsakomybės įmonė. Įsteigta fizinių ar juridinių asmenų, skirta jos narių poreikiams tenkinti. Jos nariai įmoka lėšas kapitalui sudaryti, tarpusavyje paskirsto riziką ir naudą ir aktyviai dalyvauja bendrovės valdyme. Asmens įnašas į kooperatinę bendrovę vadinamas pajumi. Priklausomai nuo jo dydžio mokami dividendai.

10. Pelnas kaip ūkinės veiklos veiksmingumo kriterijus

Gamyba paprastai remiasi naudos principu, tai yra siekimu pelno, kuris atlygintų verslininko iniciatyvą ir verslo riziką. Pagrindinis verslo veiklos tikslas – pelnas. Tai pajamų ir sąnaudų skirtumas.

Pajamos – pajamos už parduotą produkciją. Sąnaudos – gamybos išteklių sąnaudų kaina (darbo užmokestis, pervežimo išlaidos, lėšos žaliavai pirkti, nuomos mokestis, palūkanos ir kitkas). Šios išlaidos aiškios, dokumentuotos, apskaitomos įmonės buhalteriniuose dokumentuose ir vadinamos tiesioginėmis sąnaudomis.

Tačiau realios sąnaudos gali būti matuojamos ne vien aiškiais išlaidomis, bet ir įvertinant galimą prarastą naudą, palyginus išteklių naudojimo pasirinkimą su nepanaudota galimybe. Tokios išlaidos vadinamos *pasirinktine*. Greičiausiai verslininkai į jas įtrauks ne tik apskaitines (tiesiogines) sąnaudas, bet ir negautas pajamas už išteklių (savo darbo, kapitalo, žemės) naudojimą savame versle, kurios jam tektų darbo užmokesčio, rentos, palūkanų forma, jei jis tuos išteklius būtų panaudojęs kitu alternatyviu būdu (būtų išnuomojęs, o pats dirbtų kitur). Paprastai negautų pajamų negalima tiksliai apskaičiuoti, jos gali būti tik numanomos.

Mokėjimai visų gamybos veiksmų savininkams vadinami ūkinėmis sąnaudomis. Jos susideda iš tiesioginių (apskaitinių) ir numanomų

sąnaudų.

Dėl dvejopos sąnaudų sudėties bendras pelnas kartais skirstomas į buhalterinį, normalųjį ir ūkinį. Apskaitinis (bendrasis) pelnas apskaičiuojamas iš įmonės bendrųjų pajamų atėmus apskaitines (tiesiogines) sąnaudas.

Normalusis ir ūkinis pelnas apskaičiuojamas iš įmonės bendrųjų pajamų atėmus alternatyvias (tiesiogines ir numanomas) išlaidas. Jei rezultatas lygus nuliui, tai bendrosios pajamos padengia alternatyvias išlaidas. Įmonė gauna normalų pelną, kuris kompensuoja verslininko iniciatyvą ir verslo riziką. Tai mažiausios pajamos, kurias verslininkas turi gauti už nuosavų išteklių naudojimą. Tai faktiškai ne pelnas, o tik nuosavo kapitalo, darbo ir verslumo atlyginimas. Normalusis pelnas – tai minimalus pelnas, kuris būtinas suformuoti ir išlaikyti kapitalą tam tikroje veiklos sferoje. Jis neturi būti mažesnis už paskolinto piniginių kapitalo palūkanų normą. Kitaip nebus paskatų įdėti savo kapitalą į šį verslą.

Jei iš įmonės bendrųjų pajamų atėmus alternatyvias (tiesiogines ir numanomas) išlaidas rezultatas bus teigiamas, vadinasi, įmonė gauna ne tik normalųjį, bet ir ūkinį pelną. Jis gali būti apskaičiuotas ir kaip skirtumas tarp buhalterinio (bendrojo) ir normaliojo pelno. Jei kurioje nors veiklos sferoje gaunamas ekonominis pelnas, tai į ją pradeda plaukti papildomas kapitalas iš kitų mažiau pelningų veiklos sričių. Jis parodo, kurioje ekonomikos sferoje turimi išteklių gali būti panaudoti pelningiausiai.

Iš įmonės bendrųjų pajamų atėmus kitas (tiesiogines ir numanomas) išlaidas rezultatas bus neigiamas, tuomet sutariama, kad verslas ūkiškai nuostolingas.

Įmonės išlaidos gamybos veiksniams įsigyti sudaro jos sąnaudas. Tai asmeninės sąnaudos. Visų tokių asmeninių sąnaudų suma gali būti laikoma visuomeninėmis sąnaudomis. Tačiau įmonių veikla sukelia ir pašalinius poveikius – teršia aplinką ir gamtą. Taigi tokia veikla dažnai pablogina žmonių gyvenimo sąlygas, kenkia jų sveikatai. Šiems žalingiems pašaliniams poveikiams kompensuoti reikalingos atitinkamos priemonės, už kurias sumoka visuomenė iš viešų finansų. Taigi visuomeninės gamybos sąnaudos nėra lygios individualių gamintojų sąnaudų

sumai. Dėl pašalinių neigiamų poveikių visuomeninės gamybos sąnaudos dažnai yra didesnės.

11. Mažėjančio gamybos naudingumo dėsnis

Trumpasis gamybos laikotarpis – tai periodas, per kurį, derinant veiklą, bent vienas gamybos veiksnys negali būti pakeistas. Paprastai pastovūs būna žemė ir kapitalas. Ilgasis gamybos laikotarpis – tai laikas, pakankamas pakeisti visus gamybos veiksnius. Labai ilgas laikotarpis – kai pakeičiama ir gamybos technologija.

Trumpuoju laikotarpiu įmonė dažnai plečia gamybą tik didindama darbuotojų skaičių. Kapitalas ir žemė lieka nekintami. Jei įmonės gamybiniai pajėgumai (veiksniai) nekintami ir ji keičia gamybos mastą tik didindama darbuotojų skaičių, iš pradžių didėjanti gamybos sparta aplenkia darbuotojų gausėjimą ir našumas didėja. Netrukus ateis laikotarpis, kai papildomas darbuotojas ne tik nesugebės padidinti gamybos, bet produkcija gal net sumažės, nes tam darbuotojui pradės trūkti mašinų, įrengimų, įrenginių ir jis ne tik pats negalės normaliai dirbti, bet jau ims trukdyti ir kitiems. Šiai tendencijai apibūdinti vartojama mažėjančio naudingumo dėsnio taisyklė. Šis dėsnis nusako, kad didėjant kintamojo veiksnio sąnaudoms ir esant tam tikram šio veiksnio dydžiui pasiekiamas ribinio gaminio mastas, kai kiekvienas papildomas kintamojo veiksnio vienetas padidina bendrąjį produktą mažiau, negu prieš tai sunaudotas kintamojo veiksnio vienetas.

Žmogaus darbo panaudojimą galima numatyti skaičiuojant vidutinį ir ribinį gaminį. Vidutinis gaminys – tai bendrasis produktas, padalintas iš darbuotojų skaičiaus ir dažnai apibūdinamas darbo našumo sąvoka. Ribinis gaminys – produkcijos prieaugis, padidinus darbuotojų skaičių vienu darbuotoju, kitiems veiksniams nekintant. Iš pradžių vidutinis ir ribinis gaminys didėja, po to pradeda mažėti.

Trumpojo laikotarpio sąnaudos

Visų gamyboje sunaudotų gamybos veiksnių vertė kartais įvardijama bendrosiomis sąnaudomis. Tai darbo užmokesčio išlaidos, pervežimų

išlaidos, išlaidos žaliavai pirkti, įvairūs nuomos mokesčiai, palūkanos ir kt. Visas įmonės sąnaudas galima suskirstyti į pastoviasias ir kintamąsias. Pastoviosios sąnaudos – tai sąnaudos, kurios nesikeičia kintant gamybos apimčiai (nuomos mokestis, palūkanos, nusidėvėjimo atskaitymai ir kita). Kintamosios sąnaudos – tai išlaidos, kurios keičiasi kintant produkcijos apimčiai (perveržimo išlaidos, išlaidos žaliavai pirkti ir kt.).

Jei įmonė nori didinti gamybą, ji turėtų įvertinti:

1. kaip didinant gamybą keisis gaminamo gaminio vidutinės sąnaudos;
2. kiek papildomai kainuos gamybos padidinimas.

Tam skaičiuojamos vidutinės ir ribinės sąnaudos. Nuo jų dydžio priklausys įmonės paskatos ir galimybės plėstis.

Vidutinės sąnaudos – išlaidos, tenkančios vidutiniškai gaminio vienetui, apskaičiuojamos bendrąsias išlaidas dalijant iš pagamintos produkcijos apimties skaičiaus. Ribinės sąnaudos yra bendrųjų sąnaudų padidėjimas, reikalingas papildomam produkcijos kiekiui pagaminti. Jos apskaičiuojamos bendrųjų sąnaudų pokytį dalijant iš pagamintos produkcijos kiekio pokyčio.

Kol ribinės sąnaudos mažesnės už vidutines bendrąsias ir vidutines kintamąsias sąnaudas, pastarosios mažėja, o kai ribinės sąnaudos didesnės už vidutines – jos didėja. Todėl bendrovė, siekianti gaminti naudodama minimalias išlaidas, turi pasirinkti tokį gamybos dydį, kuriam esant bendrosios vidutinės sąnaudos sutaptų su ribinėmis sąnaudomis.

Trumpojo ir ilgojo laikotarpių vidutinės sąnaudos

Jei vieno veiksnio didinimo išteklių pasibaigė, o įmonė nori plėsti gamybą, jai tenka didinti produkcijos veiksnius. Todėl susidaro nauja vidutinių sąnaudų kreivė su mažiausiomis sąnaudomis. Įmonė gali laikinai taip plėsti gamybą, tai yra keisti visus gamybos veiksnius ir mažinti vidutines bendrąsias sąnaudas. Bet pasiekus tam tikrą gamybos apimtį, toliau didinant visus gamybos dedamuosius ir tuo pačiu gamybą, bendrosios vidutinės sąnaudos vis vien didės (dėl sudėtingo valdymo, galimos neveiksmingos priežiūros ir panašiai). Sujungę visų bendrųjų vidutinių išlaidų kreivių mažiausius taškus, gausime ilgojo laikotarpio

vidutinių sąnaudų kreivę. Ji rodo, kaip pasiekti mažiausias vidutines sąnaudas pageidaujama gamybos dydžiui.

12. Masto ekonomija

Ilgą laikotarpį sąnaudos

Gamybos dedamųjų sąnaudoms padidėjus mažiau už pagaminto gaminio apimtį, gaunamos didėjančios pajamos dėl gamybos masto. Kartu mažėja vidutinės bendrosios išlaidos. Atsiranda vadinama masto ekonomija – vidutinių sąnaudų mažėjimas, didėjant gamybos apimčiai. Ją sąlygoja:

1. darbo pasidalijimas ir specializacija;
2. gamybos valdymo išskirstymas;
3. veiksmingas tikrojo kapitalo panaudojimas;
4. gamybos atliekų panaudojimas.

Esant masto atvirkštinei ekonomijai, vidutinių sąnaudų kreivė kyla. Esminė tokio reiškinių priežastis – galimos valdymo problemos (neveiksmingai prižiūrima ir koordinuojama gamyba, sudėtingas valdymas, todėl gali mažėti visos įmonės veiksmingumas, didėti gamybos sąnaudos).

13. Rinkos elementai ir jos veikimas

Rinkos samprata. Gaminių, išteklių ir pinigų apyvarta rinkos ūkyje

Rinka dažniausiai suprantama kaip prekiavimo vieta, kurioje perkamos ir parduodamos prekės. Pagal ūkio teoretikus, rinka – santykinė socialinių ekonominių santykių sistema, kur prekės mainomos į pinigus, kur vyksta prekės visuomeninis įvertinimas, pardavėjo ir pirkėjo poreikių suderinimas. Rinka – santykinės ūkinės veiklos derinimo įrenginys, kuriame pagrindinis poveikio svertas – kaina, o varomoji jėga – asmeninis poreikis. Rinkoje sąveikauja dvi rinkos veiksmų grupės su skirtingais interesais, kuriuos suderina kaina. Remiantis kaina, priimami sprendimai: Ką gaminti? Kaip gaminti? Kam gaminti? Kiek gaminti? Kaina

drausmina rinkos dalyvius ir skatina jų veiklą.

Per kainų sąrangą rinka gali užtikrinti išteklių, gaminių ir pajamų pakirstymą ir naudojimą. Kaina – tai prekės ar gaminio vertės pinigine išraiška. Rinkos kainos atlieka dvi užduotis:

1. praneša gamintojams apie trūkstamas prekes;
2. skatina verslininkus tas prekes gaminti.

Sąveiką tarp įvairių rūšių rinkų rodo kelių srautų judėjimas priešingomis kryptimis – į vieną pusę juda medžiaginiai srautai (prekės, gamybos veiksniai), o į kitą – pinigai (pajamos ir išlaidos).

Gaminių, išteklių ir pinigų apyvarta rinkos ūkyje

Namų ūkiai per gamybos dedamųjų rinką teikia įmonėms darbo jėgą, žemę, kapitalą, už tai gaudami atitinkamas pajamas (darbo užmokestį, turto išmokas, palūkanas, nuomos mokesť). Įmonės, įsigijusios šiuos gamybos veiksnius, vykdo ūkinę veiklą ir pagamina prekių ir paslaugų, kurias per vartojimo rinką parduoda namų ūkiams. Namų ūkio veiksniai, tai yra vartotojai, įsigyja vartojimo prekes, o įmonės už tai gauna iš vartotojų pinigus. Už gautas pajamas bendrovės vėl įsigyja gamybos dedamųjų gamybai tęsti, o namų ūkis, pardavęs tuos gamybos išteklius, gauna pinigų prekėms įsigyti. Šis vyksmas nuolatos kartojasi.

14. Varžytuvės ir jų tipai

Šiuolaikinis rinkos ūkis – tai tarpusavyje susietų įvairių pobūdžių rinkų sudėtinė visuma. Teritoriniu požiūriu rinka dalijama į: tarptautinę, regioninę, pasaulinę, vietinę. Pagal apimtį išskiriamos gamybos išteklių, vartojimo prekių ir paslaugų rinkos. Pastarosios skirstomos dar smulkiau, tai yra pagal gaminių rūšis: drabužių rinka, apavo rinka ir panašiai. Rinka gali būti teisėta ir nelegali. Pagal rinkos dalyvius rinka skirstoma į:

1. Tobulo varžymosi rinką, kai didelis rinkos dalyvių skaičius ir jie neturi įtakos rinkos kainai.
2. Netobulo varžymosi rinką, kurios dalyviai jau gali paveikti rinkos kainą. Jai priklauso:
 - Vienapolė rinka – vienas gamintojas, kuris yra kainų ieškotojas;

- Keliapolė rinka – kurioje didelė pasiūlos dalis tenka kelioms didelėms įmonėms. Jos turi monopolinę galią, bet bendrai vengia kainų varžytuvių. Dvipolė – du pardavėjai.

- Monopolistinės varžytuvių rinka – gana daug nedidelių įmonių, gaminančių skirtingą tos pačios paskirties produkciją ir turinčių nežymų poveikį kainai.

Monopsonija – rinka, kurioje yra vienintelis pirkėjas.

Oligopsonija – rinka, turinti kelis pirkėjus.

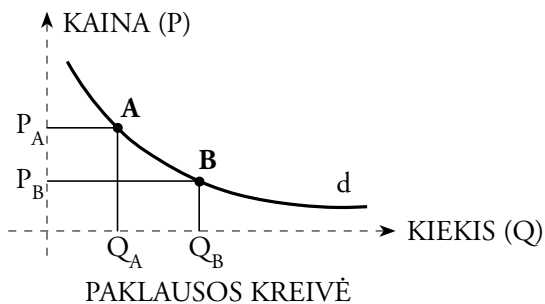
Abipusė monopolija – kai rinkoje yra vienas monopolistas pirkėjas ir vienas monopolistas pardavėjas.

Konkurencija (varžytuvės) – tai varžybos tarp gamintojų (pardavėjų), siekiančių parduoti savo prekę ar paslaugą ir tarp pirkėjų, norinčių įsigyti prekę ar paslaugą.

15. Paklausa ir pasiūla

Rinkos dalyvių elgseną nusako paklausa ir pasiūla. Šie dydžiai lemia ir prekės kainą.

Paklausa – prekių kiekis, kurį pirkėjas norės ir galės įsigyti esant skirtingoms rinkos kainoms. Kainai didėjant, pirkėjas pradeda mažiau vartoti tos prekės. Ir priešingai. Pirkėjų atsaką į kainų pasikeitimą vaizduoja paklausos kreivė (d). (žr. 1 pav.)

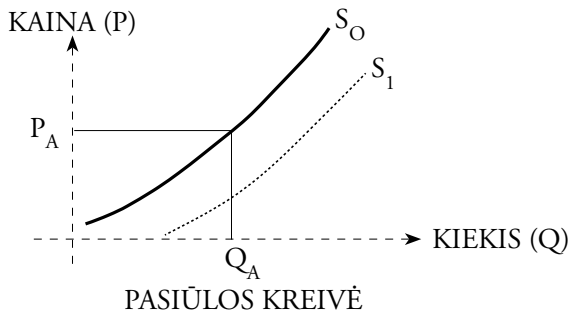
1 pav. Paklausos kreivė

Judėjimas paklausos kreive aukštyr žemyn dėl kainų kitimo rodo paklausos kitimą.

Paklausos kainos ir kiekio ryšys iš dalies aprašomas paklausos dėsniu – prekių paklausos dydis kinta kainų kitimui priešinga linkme.

Asmeninės vartotojų paklausos sudaro rinkos paklausą. Šioji gaunama sudedant asmenines paklauseas. Rinkos paklauseai taip pat galioja paklauseos dėsnis.

Pasiūlos kreivė (S) rodo pardavėjo elgesį, tai yra prekių kieki, kuri pardavėjas norės ir galės parduoti esant kintančioms kainoms (žr. 2 pav.). Didelė kaina skatina pardavėjus gaminti ir parduoti daugiau prekių. Pasiūlos galimas dėsnis: prekių pasiūlos kiekis kinta kintant kainai.

2 pav. Pasiūlos kreivė

Rinkos pasiūla yra asmeninių gamintojų pasiūlų suma ir gaunama sudedant asmenines pasiūlas. Čia irgi galioja pasiūlos dėsnis. Paklauseos ir pasiūlos pokyčius veikiantys veiksniai: *Paklausea*: pajamos ir jų pasiskirstymas; kitų panašių prekių kainos (ir galimų papildinių); vartotojų skonis; piliečių skaičius; vartotojų džiaugsmas ir liūdesys. *Pasiūla*: kitų panašių prekių kainos (ir galimų papildinių); išteklių kainos; įrangos priemonių kaita; gamtinės oro sąlygos. Veikiant šioms veiksniams kinta ir paklausea, ir pasiūla, todėl jų kreivės, esant staigiam veiksnių šuoliui, pasislenka į kitą vietą (pagal ašį). Atitinkamai pasikeičia pusiausvyros kaina ir pusiausvyros apimtis.

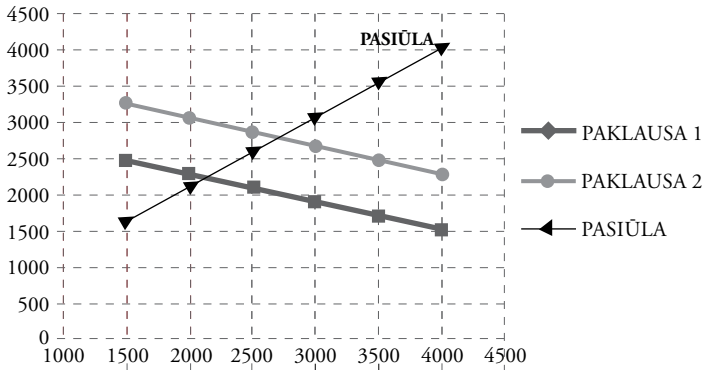
Rinkos pusiausvyra ir jos susidarymas

Rinkos pusiausvyra (žr. 1 ir 2 pav.) yra taške E, kuriame kertasi paklausos (D) ir pasiūlos (S) kreivės. Ji rodo prekių kiekį (Q_E), kurį gali įsigyti pirkėjai ir sutinka parduoti gamintojai, nusistovėjęs pusiausvyros kainai P_E .

Kai rinkos kaina didesnė už suderintą pusiausvyros kainą, tuomet pasiūla viršija paklausą ir susidaro prekių perteklius. Gamintojai varžosi dėl pirkėjų ir gali pradėti mažinti kainą. Tada kaina mažėja, kol pasiekia buvusią pusiausvyrą. Kai rinkos kaina mažesnė už pusiausvyros kainą, tuomet paklausa viršija pasiūlą ir susidaro prekių trūkumas. Vartotojai varžosi dėl prekių ir sutinka mokėti brangiau. Kaina didėja, kol pasiekia buvusią pusiausvyrą, nesikeičiant kitiems rinkos dydžiams.

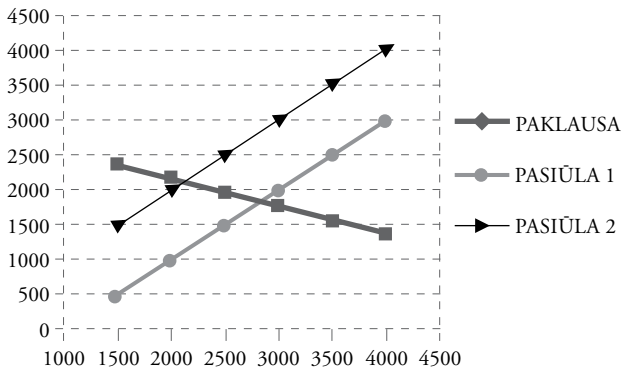
Rinkos pusiausvyros kitimas kintant paklausai ir pasiūlai

Rinkos pusiausvyros būseną negali būti nekintama, nes veiksniai, veikiantys paklausą arba pasiūlą, ilgai negali išlikti pastovūs. Pavyzdžiui, gyventojų pajamos gali didėti, sukuriamos naujos tobulesnės įrangos, atsiranda papildomų gamybos išteklių ir kita. Visa tai laikui bėgant gali pakeisti rinkos pasiūlą ir paklausą. Kartu kinta ir rinkos suderintos pusiausvyros būseną, reiškia kinta ir rinkos kaina, ir tenai parduodamų gaminių apimtis. Galimos įvairios rinkos kainos ir rinkoje parduodamų gaminių apimtys kitimo kryptys – tai, matyt, priklauso nuo to, kokie veiksniai veikia pasiūlą ir paklausą. Pavyzdžiui, jei staigiai didėja prekės paklausa nekintant pasiūlai, tai didėja kaina ir perkamos rinkoje produkcijos mastas (žr. 3 pav.).

3 pav. Paklausos didėjimo poveikis prekės pusiausvyros kainai ir pusiausvyros pardavimo mastui

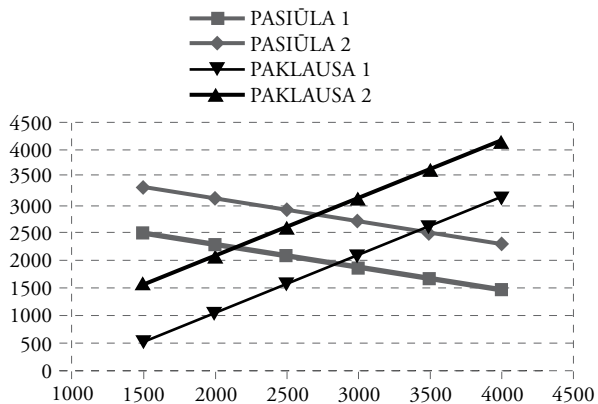
Jei didėja pasiūla nesikeičiant paklausai, tai mažėja rinkos kaina ir didėja parduodamų gaminių apimtis (4 pav.).

4 pav. Pasiūlos didėjimo poveikis prekės pusiausvyros kainai ir pusiausvyros pardavimo mastui

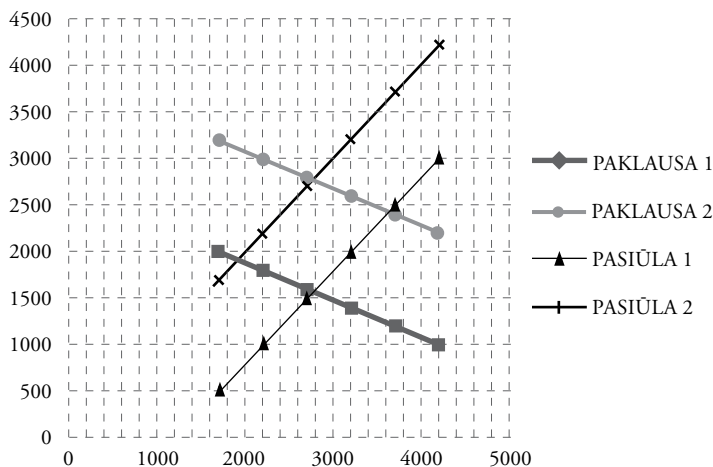
Kai tuo pačiu metu kinta ir pasiūla, ir paklausa, įmanomi įvairūs deriniai. Tai gali priklausyti nuo to, kas labiau auga ir kas krenta.

Jei kartu padidėja ir paklausa, ir pasiūla, tai gaminių pardavimas padidėja, o kaina gali didėti arba mažėti, kisti nedaug ar visai nekisti (5 pav.).

5 pav. Pasiūlos ir paklausos didėjimo poveikis prekės pusiausvyros kainai ir pusiausvyros pardavimo mastui

Jei paklausa didėja, o pasiūla mažėja, rinkos kaina dažniausiai didėja, nors gamybos apimtis rinkoje gali ir nekisti (6 pav.).

6 pav. Pasiūlos mažėjimo ir paklausos didėjimo poveikis prekės pusiausvyros kainai ir pusiausvyros pardavimo mastui

16. Paklausos ir pasiūlos lankstumas

Lankstumo rodiklis naudojamas, norint suprasti, kaip keičiasi paklausa ir pasiūla pasikeitus kainai. Jis rodo vartotojų atsaką į kainų pokyčius. Lankstumas – paklausos ar pasiūlos kiekio kitimo nuošimtis, kainoms pakitus vienu nuošimčiu. Lankstumo rodiklis apskaičiuojamas kaip paklausos ar pasiūlos dydžio augimo ir kainų padidėjimo santykis.

$$E = \frac{\text{paklausos (ar pasiūlos) dydžio kitimo nuošimtis}}{\text{kainos kitimo nuošimtis}}$$

Paklausos lankstumo rodiklis E yra neigiamas, bet neigiamas ženklas dažniausiai nerasomas.

Galimi keli lankstumo rodikliai:

1. Visiškas lankstumas – kai mažas kainos nuošimtinis pokytis sukelia didelį paklausos ar pasiūlos nuošimtinį pasikeitimą. Sakoma, kad

paklausos ar pasiūlos kreivė yra visiškai lanksti (E – lygus vienetui), kai kreivė yra horizontali linija.

2. Visiškas nelankstumas – kai kainai padidėjus ar sumažėjus paklausa ar pasiūla nekinta. Kreivė – statmena linija. E tada yra lygus nuliui. Pavyzdžiu gali būti ypatingi vaistai, neturintys pakaitalo.

3. Santykinis lankstumas – kai kainos nuošimtinis pokytis (pvz., 10 nuošimčių) sukelia didesnę paklausos ar pasiūlos masto procentinę pasikeitimą (20 nuošimčių). Tada lankstumas yra didesnis už vienetą.

4. Tiesioginis vienetinis lankstumas – kai kainos nuošimtinis pokytis (10 nuošimčių) sukelia tokį pat paklausos ar pasiūlos nuošimtinį pasikeitimą (10 nuošimčių). Tada lankstumas yra lygus vienetui.

5. Santykinis nelankstumas – kai kainos nuošimtinis pokytis (10 nuošimčių) sukelia mažesnę paklausos ar pasiūlos nuošimtinį pasikeitimą (5 nuošimčiai). Tuomet lankstumas yra tarp nulio ir vienetą.

Prekių paklausa svyruoja ir kintant vartotojo pajamoms. Beje, vartotojai skirtingai reaguoja į savo pajamų pokyčius. Paklausos lankstumas gaunamoms pajamoms skaičiuojamas pagal atitinkamą lankstumo rodiklio lygtį, tuomet vietoj kainos įtraukiamos pajamos.

Šio rodiklio dydis priklauso nuo:

1. prekės pobūdžio (ar ji tinkamo gerumo ar blogesnė);
2. prekės paskirties (ar skirta kasdieniniam vartojimui, ar yra artima prabangos vartojimui).

Reikiamos kokybės prekės paklausos lankstumo priklausomybė nuo pajamų yra teigiama. Tokių gaminių paklausa didėja.

Blogesnių gaminių priklausomybė yra neigiama. Tokių prekių paklausa mažėja.

Prabangos prekių priklausomybė yra didesnė už vienetą. Tada didėjant pajamoms, didėja pirkėjo bendrų išlaidų dalis, skirta prabangos prekėms. Taigi atitinkamai mažėja vartojimo dalis, skirta būtiniausioms prekėms pirkti. Todėl kasdieninio vartojimo lankstumas yra mažesnis už vienetą.

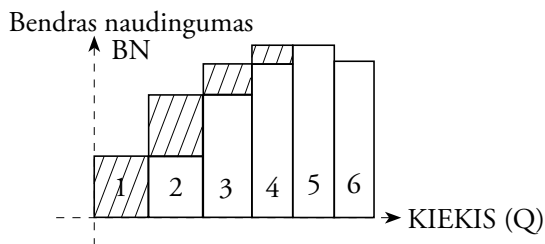
17. Mažėjančio ribinio naudingumo dėsnis

Pirkėjas perka gaminius ar paslaugas todėl, kad jos yra jam naudingos, tai yra tenkina jo poreikius. Vartotojas nuolat turi spręsti, ar jo pasirinkta prekė verta esamos kainos. Vartotojo elgseną galima iš dalies paaiškinti naudingumo teorija. Paprastai naudingumu vadinamas prekės ar paslaugos teikiamas pasitenkinimas.

Be to, yra atskiriamas bendrasis ir ribinis naudingumas. Bendrasis naudingumas – tam tikro prekių kiekio teikiamas pasitenkinimas. Ribinis naudingumas nusako suteikto poreikių patenkinimo pasikeitimą naudojant vienu prekės dydžiu daugiau ar mažiau.

$$\text{Ribinis naudingumas} = \frac{\text{Bendrojo naudingumo pokytis}}{\text{Vartojamos apimtys pokytis}}$$

Todėl įmanoma daryti prielaidą, kad naudingumą galima matuoti ir tai pavaizduoti grafiškai (žr. 7 pav.).

7 pav. Bendrasis naudingumas (BN) ir ribinis naudingumas (RN)

Didėjant gaminio vartojimui, tiek bendrasis, tiek ribinis naudingumas kyla iki didžiausios reikšmės, o po to pradeda kristi. Tačiau didžiausią reikšmę ribinis naudingumas įgauna tik pradžioje, o po to mažėja. Taigi bendrasis naudingumas auga ir jo didžiausia reikšmė sutampa su ribinio naudingumo nuliniu tašku. Daugelio gaminių pirmuosius pirkinius vartotojas dažniausiai vertina labiau ir jie suteikia jam didesnę

malonumą negu likusieji, naudojami to pobūdžio ir rūšies daiktai.

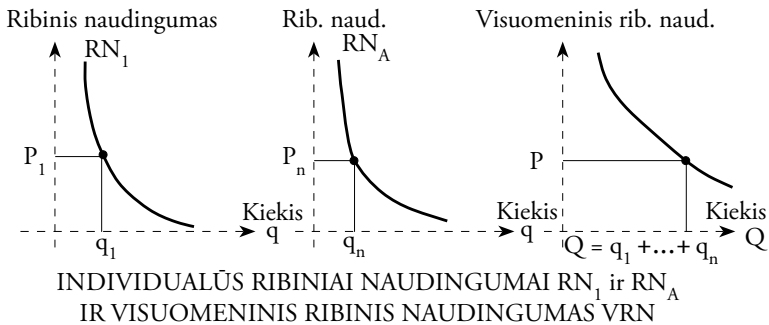
Pirkėjo elgseną aprašo mažėjančio ribinio naudingumo dėsnis: tam tikru laikotarpiu, esant nekintančiam pirkėjo skoniui, kiekvienas naudojamo gaminio pirkinys teikia šiek tiek mažėjantį ribinį pasitenkinimą.

Paklausa ir ribinis naudingumas

Prekės naudingumas dažniausiai susijęs su to gaminio kaina – kuomet prekė naudingesnė, tuo daugiau vartotojas nori už ją mokėti. Ribinis prekės naudingumas paprastai matuojamas pinigų suma, kurią vartotojas gali mokėti už papildomą gaminio ar paslaugos vienetą. Didėjant nupirktų prekių skaičiui, vartotojas už papildomą vienetą norės mokėti vis mažiau, nes ribinis prekės naudingumas mažėja. Kita vertus, vartotojas, turintis pakankamai pinigų, pirks tokį prekių kiekį, kad paskutinio prekės vieneto naudingumas susilygintų su prekės rinkos kaina. Taigi kiekvienos ribinio naudingumo kreivės taškas rodo prekę, kurią norės pirkti vartotojas esant atitinkamai kainai. Tuomet ribinio naudingumo kreivė yra ir asmeninės paklausos kreivė. Nuožulniai krentanti asmeninės paklausos kreivė yra mažėjančio ribinio naudingumo dėsnio paveikslas. Gaminio kaina, kurią nustato paklausos kreivėje esantis taškas, yra prekės ribinio naudingumo piniginė išraiška, o ją atitinkantis paklausos kiekis yra tos prekės kiekis, kurio ribinis naudingumas lygus gaminio kainai.

Asmeninių ribinių naudingumų kreivės – tai asmeninės paklausos kreivės. Tuomet visuomeninio ribinio naudingumo kreivė VRN, kaip asmeninių paklausų kreivių (RN_1 ir RN_n) bendra suma, matyt, yra rinkos paklausos kreivė.

Asmeniniai ribiniai naudingumai nuo RN_1 iki RN_n ir bus visuomeninis ribinis (bendrasis BN) naudingumas (VRN) (žr. 8 pav.).

8 pav. Individualūs ribiniai naudingumai RN_1 ir RN_A
ir visuomeninis ribinis naudingumas VRN

18. Rinkos sudarymo būdai

Tobulo ir netobulo varžymosi rinkos. Rinkos veiksmingumo vertinimai

Šiuolaikiniame rinkos ūkyje galima išskirti keturias pagrindines rinkas:

1. tobulo varžymosi rinka;
2. monopolinio varžymosi rinka;
3. oligopolinė (kelių vyraujančių dalyvių) rinka;
4. monopolistinė (vieno vyraujančio dalyvio) rinka.

Tobulos konkurencijos rinka pagrįsta tobulu varžymusi. Jos veiksniai, atskirai nagrinėjami, negali paveikti rinkos kainos, nes jie neturi rinkos valdymo galios. Tuo tarpu kitos rinkos yra netobulo varžymosi atmainos. Jos veiksniai mažiau ar daugiau gali paveikti rinkos kainą, tai yra jie turi didesnę ar mažesnę rinkos valdymo galią. Tobulos konkurencijos rinka ir monopolinė rinka yra dvi šiuolaikiniam ūkiui labai būdingi rinkos sudarymo būdai. Tuo tarpu monopolinės konkurencijos ir daugialypės oligopolinės rinkos yra kur kas labiau paplitusios. Visų šių rinkų veikimas apibūdinamas jų veiksmingumu. Veiksmingumas nustatomas remiantis trimis pagrindiniais vertinimais: visuomeniniu, įrangos

kintamo veiksmingumo. Visuomeninis veiksmingumo dydis išreiškia maksimalią visuomenės naudą, kuri gaunama veikiant atitinkamam rinkos junginiui (tai yra ar rinkoje parduotas gaminių kiekis teikia didžiausią naudą visuomenei). Įrangos ar įrenginių veiksmingumo vertinimas išreiškia geriausią išteklių panaudojimą gamyboje (ar turimi ištekliai naudojami naudingiausiai). Jis dažnai matuojamas sąnaudomis gaminio vienetui pagaminti. Kintamo veiksmingumo nuostatos išreiškia didžiausią įrangos pažangos skatinimą (remiamos gamybos naujovės). Ši pažanga paprastai pasireiškia gamybos sąnaudų mažėjimu. Įrangos tobulinimas leidžia sumaniai naudoti išteklius ir pasiekti tinkamesnį gamybos lygį ateityje.

Galima tobulo varžymosi rinka – prielaidos, paklausa ir pasiūla

Tobulo varžymosi rinka apibūdinama šiomis pagrindinėmis prielaidomis:

1. gana didelis rinkos veiksnių skaičius. Dėl to pavienio veiksnio veiksmas neturi įtakos rinkos kainai. Jie priversti priimti rinkos kainą tokią, kokia ji yra;
2. laisvas įėjimas į rinką ir laisvas pasitraukimas iš jos;
3. visų gamintojų daromos prekės yra beveik tapačios;
4. kiekvienas rinkos veiksnys turi išsamią informaciją apie prekes ir kainas.

Tobulo varžymosi rinkos paklausa (pasiūla) yra asmeninių vartotojų (gamintojų) paklausų (pasiūlų) sudėtinė visuma, kuri nustatoma sudedant visų vartotojų perkamų (arba gamintojų parduodamų) prekių kiekius esant apibrėžtai rinkai. Tobulo varžymosi rinka turi savaiminio suderinimo savybių. Todėl nustatoma tokia kaina ir gamybos mastas, kurie atitinka rinkos pusiausvyros būseną, tai yra kai pasiūlos kiekis rinkoje lygus paklausos kiekiui. Šioje rinkoje pagaminamas didžiausias galimas gaminių kiekis, kuris tenkina vartotojų paklausą esamomis gamybos aplinkybėmis. Tuomet visų kitų pobūdžių rinkos, esant tokioms sąlygoms, gamins mažiau.

Tobulo varžymosi rinka, matyt, gali būti tik laisva rinka, nes bet koks

apribojimas iškreipia jos veikimą.

Bendrovės pusiausvyros sąlygos tobulo varžymosi rinkoje artimuoju ir tolimuoju laikotarpiu

Gamintojo pusiausvyra rinkoje reiškia, jog įmonė gamina tokį gaminių kiekį, kuris duoda jai geriausią pelną. Artimuoju laiku gali būti kuris nors iš šių atvejų: įmonės bendrosios pajamos viršija bendrąsias sąnaudas. Tuomet gamintojas gauna pelną ir gali gaminti prekes; bendrovės pajamos nepadengia sąnaudų, bet yra didesnės už kintamąsias išlaidas. Tuomet įmonė gali gaminti produkciją, nes gaminant prekes nuostoliai bus mažesni nei nutraukus gamybą. Suprantama, gamintojas turi ieškoti būdų, kaip sumažinti nuostolius. Galbūt įmonės bendrosios pajamos mažesnės už kintamąsias išlaidas. Tokiu atveju verta nutraukti veiklą.

Artimuoju laikotarpiu įmonė gamins prekes, kai jos nuostoliai yra mažesni už pastoviąsias išlaidas arba kai ji gauna ekonominį pelną. Jei įmonei dar apsimoka gaminti dažnai, neaiškumas, kiek gaminti? Tai galbūt galima nustatyti remiantis didžiausio pelno sąlyga, nustatančia įmonės būseną:

$$RS = RPJ \text{ (ribinės sąnaudos yra lygios ribinėms pajamoms)}$$

arba

$BPJ - BS = \text{didžiausiai vertei (bendrųjų pajamų ir bendrųjų sąnaudų skirtumas yra didžiausias).}$

19. Įmonės pusiausvyra artimuoju laikotarpiu

Kai ūkinį pelną gaunančių įmonių kurio nors gaminio rinkoje yra pakankamai daug ir paklausa nemažėja, šio gaminio poreikiai nepatenkinti. Rinkoje tokia padėtis ilgai tęstis negali. Gaunamas pelnas suprantama skatina ateiti į rinką naujus dalyvius. Todėl įmonės steigsis tol, kol bus gaunamas iš šios prekių rūšies pelnas. Naujų įmonių gaminiai didins pasiūlą ir mažins prekės rinkos kainą. Taip pat plečiantis veiklai, didės ir gamybos dedamųjų paklausa, o gamintojų varžymasis dėl reikalingų išteklių didins jų kainas. Suprantama, didės ir gamybos sąnaudos. Taigi

daugėjant prekę gaminančių įmonių, gaminio rinkos kaina kris, o verslo sąnaudos didės. Šios dvi kryptys sudarys tolimojo laikotarpio rinkos ir verslo pusiausvyrą – bet ūkinio pelno įmonės galbūt negaus.

Tolimojo laikotarpio pusiausvyra yra padėtis rinkoje, kai įmonių ūkinis pelnas artėja prie nulio, įmonės gamina esant vidutinių bendrųjų sąnaudų minimumui, o šakos gaminių pasiūlos apimtis lygi pirkėjų paklausai.

Tobulos konkurencijos rinkos veiksmingumas

Iššūkliai tobulo varžymosi rinkoje nustato veiksmingą gamybos mastą. Kai gamintojai turi gaminti tokį prekių kiekį, kuris pagal esamas sąlygas tenkintų pirkėjų paklausą. Šitaip daugelio prekių rinkose susilygina paklausa ir pasiūla. Jeigu esant šiai pusiausvyrai kai kurių prekių gamintojai gauna ūkinį pelną, tai parodo, kad tokių daiktų gamybai galbūt trūksta išteklių, norint visiškai patenkinti vartotojų poreikius. Tada į šių gaminių rinką įsilies naujų įmonių, pasiūla ims didėti, o ūkinis pelnas artės prie nulio. Tada tobulo varžymosi rinkoje išteklių pasidalija taip, kad rinkose gaunamas tik paprastas pelnas, o vartotojų poreikiai pagal galimybes visiškai tenkinami. Tuo požiūriu visuomeninio veiksmingumo vertinimas dar vadinamas paskirstymo vertinimu, kuris nustato, ar veiksmingai paskirstomi gamybos išteklių tarp ūkio šakų.

Tobulo varžymosi sąlygomis įmonės turėtų geriausiai panaudoti savo įrangos pajėgumus, nes išlikti rinkoje bendrovės gali veikdamos mažiausiomis prieinamomis sąnaudomis. Todėl tobulo varžymosi rinka atitinka ir įrangos veiksmingumo vertinimus.

Bendrovės yra sudomintos ir naujos įrangos diegimu, nes tai mažina gamybos sąnaudas ir gerina gaminių kokybę, galbūt net padidina pelną. Tačiau dažniausia dėl pačios įmonės mažumo ir gaunamo tik vidutinio pelno, jos negali skirti pakankamai lėšų naujoms įrangos linijoms sukurti. Taigi kintamo veiksmingumo nuostatų požiūriu, tobulo varžymosi rinkos veiksmingumas yra mažesnis.

20. Monopolistinė rinka

Monopolija yra tokia rinkos sudėtis, kai kurioje nors pramonės ar paslaugų šakoje yra dažniausia vienas prekių ar paslaugų gamintojas (pardavėja). Toks veiksnys turi rinkos poveikio galią, kuri leidžia jam valdyti pasiūlą ir kainas. Dėl to monopolija gauna didelį pelną, kuris skatina įmones išlaikyti monopolistinę padėtį rinkoje. Esminis monopolijos bruožas – varžovų nebuvimas. Be to, monopolija gali būti ir didelė bendrovė ir smulkus gamintojas.

Monopolija, kurios gaminiai neturi artimų pakaitalų, vadinama grynąja monopolija.

Dažnai rinka monopolizuojama sukuriant ar savaime susidarant kliūtims kitoms įmonėms įeiti į rinką. Naujiems varžovams, ketinantiems ateiti į rinką, paprastai yra dvejų rūšių kliūtys: teisinės ir natūralios.

Teisinėms kliūtims priskiriamos valstybės suteikta teisė kuriai nors bendrovei gaminti nurodomas prekes ar teikti paslaugas. Teisinių trukdžių yra keletas: įmonė gali gauti viešą pirmumą dirbti tam tikroje srityje. Tuo tarpu varžovams draudžiama įsitraukti į tą veiklos sritį.

- Verslo liudijimai (licencijos). Jie tariamai sukuria monopolines teises.

- Autorinės teisės (patentai) suteikia išradėjui išskirtinę teisę naudoti išradimus tam tikrą laiką.

Natūralūs trukdžiai:

- Gamybos masto ūkinė veikla, kai mažiausios prieinamos sąnaudos pasiekiamos tik gaminant pakankamai didelį gaminių kiekį. Dėl didelio gamybos masto gaunama ūkio nauda sąlygoja tai, kad kai kuriose šakose išsilaiko tik viena įmonė, kuri dažnai pasidaro gamtine (natūralia) monopolija (vandens, dujų, elektros energijos tiekimo įmonės, ryšių paslaugų bendrovės, geležinkeliai ir kt.).

- Išteklių valdymas, kai viena įmonė yra svarbaus gamybos išteklių savininkė. Tam priskirtinos ir nemedžiaginis turtas, valdymas, patirtis, vadybos veiklos, įrangos žinojimas.

- Kelių įmonių susijungimas į vieną. Junginys gali būti savanoriškas

ar priverstinis veiksmas (kai stipresnė įmonė prisijungia silpnesnę). Susijungusios įmonės gali išlikti kaip atskiros bendrovės vienos monopolijos sudėtyje arba sudaryti vieną junginį.

Šie nurodyti trukdžiai sudaro sunkiai įveikiamas kliūtis kitiems patekti į monopolinę rinką ir varžovams atsirasti.

Monopolistinės rinkos pusiausvyra

Kai monopolinėje rinkoje yra vienas gamintojas, tada jis turi didesnę pasirinkimo laisvę, palyginti su tobulo varžymosi rinkos gamintoju. Monopolistas gali pasirinkti savo gamybos apimtį ir pats nustatyti prekių kainą. Bet dažnai abiejų šių kintamųjų monopolistas tuo pačiu metu keisti negali, nes tokius veiksmus kartais riboja paklausa. Monopolija nustato gamybos apimtį, o varžymasis tarp vartotojų – prekės kainą. Monopolistas negali savo nuožiūra kelti šios kainos, nes artimuoju laiku vartotojai padidėjusia kaina pirks mažiau gaminių.

Keisdamas prekių kainą arba jos gamybos apimtį, monopolistas nustato padėtį, kuri labiausiai jį tenkina, tai yra padėtį, kuriai esant gaus didžiausią pelną. Tokia padėtis rodys ir monopolijos pusiausvyrą, ir pusiausvyrą monopolinėje rinkoje. Monopolijos, kaip ir kitos įmonės pusiausvyros būseną atitinka ribinių pajamų ir ribinių sąnaudų atitikimas. Tačiau jos gamybos apimtis, užtikrinanti jai didžiausią pelną, bus mažesnė už vartotojams (visuomenei) geriausią gamybos apimtį ir už tobulo varžymosi rinkos gamybos apimtį. Tuo tarpu gaminių kaina, kurią monopolistas nustato didžiausią galimą, bus didesnė negu kaina tobulo varžymosi rinkoje. Taigi monopolistas gamina mažiau prekių, bet jas parduoda brangiau, negu esant tobulam varžymuisi.

Įprastomis sąlygomis monopolija visada gauna ūkinį pelną – ir artimuoju, ir tolimuoju laikotarpiu.

Monopolistinė veikla rinkoje dažnai būna tokia: gaminti mažiau, parduoti brangiau. Tai esminis monopolijos trūkumas, palyginti su tobulo varžymosi rinka. Todėl monopolija daro mažiau gaminių, negu leidžia gamybos sąlygos ir negu reikia vartotojų (visuomenės) poreikiams patenkinti. Todėl tai netenkina visuomeninio veiksmingumo nuostatų.

Neužtikrindama veiksmingos gamybos, monopolija iškreipia ir išteklių pasidalijimą tarp ūkio šakų. Kita vertus, didesnės negu tobulo varžymosi rinkoje monopolinės gamybos kainos perskirsto pajamas monopolijos naudai, tai yra dėl monopolijos veiklos atsiranda papildomos socialinės bendruomenės sąnaudos.

Monopolija dažnai pasižymi ir įrangos neveiksmingumu. Monopolijos pelną didinanti gamybos apimtis nebūtinai turi atitikti mažiausias vidutines sąnaudas. Kita vertus, monopolija, neturėdama varžovų, gali naudoti gamybos išteklius ir netaupiai. Nors dėl to jos pelnas ir sumažėtų, tačiau dėl didelių monopolinių pelnų gamyba bus pelninga.

Nepatenkindama visuomeninio ir įrangos veiksmingumo nuostatų, monopolija paprastai patenkina kintamo veiksmingumo vertinimą. Didelės monopolinės bendrovės pajėgia finansuoti įvairias tyrimų programas, kas sunkiai įmanoma mažoms. Tokie tyrimai padeda sukurti naujus gamybos būdus, mažinančius sąnaudas, arba naujus gaminius. Tai įgalina monopolijas gauti didesnę pelną ir išsitvirtinti rinkoje.

Natūralios monopolijos kainos reguliavimas

Gamtinė (Natūrali) monopolija – tai sąlyginai pigesnis būdas patenkinti paklausą, kai masto ekonomija veikia esant didelei gamybos apimčiai. Gamybos sutelkimas vienoje didelėje įmonėje leidžia gaminti produkciją mažiausiomis sąnaudomis. Bet monopolinė kaina paprastai nustatoma didesnė ir gaminama mažiau. Visuomeninis monopolijos neveiksmingumas ir jos sukeltos socialinės sąnaudos pateisina viešą monopolijos reguliavimą.

Vyriausybė negali nurodyti monopolijai, kiek prekių ji privalo gaminti, tačiau ji gali nustatyti didžiausią monopolijos gaminių kainą. Šitaip teoriškai apribojama monopolijos rinkos galia ir ji priverčiama elgtis kaip esant tobulam varžymuisi, tai yra plėsti gamybą tol, kol ribinės sąnaudos susilygins su nustatyta kaina. Tokio pobūdžio kainos lygio nustatymas įvardijamas kaip kainodara pagal ribines sąnaudas.

Bet kainodara pagal ribines sąnaudas ne visada įmanoma. Jei masto ekonomija nepakankamai sumažina įmonės vidutines ribines sąnaudas

ir jos lieka per didelės, tokia kainodara nustato kainą, kuri nepadengia įmonės ribinių sąnaudų, ir jos veikla gali būti nepelninga. Tai gali lemti įmonės uždarymą arba priversti pasitraukti iš tos rinkos. Tuo atveju turėtų būti nustatyta tokia didžiausia kaina, kuri atitiktų vidutinių sąnaudų ir paklausos kreivių susikirtimo vietą. Toks kainos nustatymas dar vadinamas kainodara pagal vidutines sąnaudas. Taip nustatyta kaina gali užtikrinti įmonei tik pakankamą pelną, reikalingą, kad bendrovė nepasitrauktų iš veiklos, o gamybos apimtis taip pat galėtų padidėti.

Kartais viešojo sektoriaus tarnybų numatomo kainų reguliavimo gali ir neprireikti, jei monopolinė įmonė veikia varžovų rinkoje, į kurią yra laisvai įeinama ir išeinama (pavyzdžiui, pervežimų paslaugos). Galima konkurencija verčia įmonę nesinaudoti savo rinkos galia ir elgtis taip, kaip elgiasi tobulas varžovas. Siekdama išvengti galimų varžovų, įmonė nustato savo prekių kainą, užtikrinančią jai tik įprastinį pelną, ir stengiasi kiek įmanoma plėsti gamybą. Besivaržanti rinka gali atsirasti ir sudarant galimybę į nacionalinę rinką patekti užsienio gamintojams. Tai priverčia monopoliją mažinti savo gaminių kainas netgi atsisakant monopolinio pelno.

Monopolinio varžymosi rinka

Tai rinka, kurioje yra daug gamintojų, gaminančių panašios paskirties gaminių pakaitalus ir galinčių nežymiai paveikti jų kainas (nedidelės užkandinės, mažos parduotuvės, kirpyklos, avalynės taisyklos, smulkios elektronikos derinimo paslaugos ir panašiai).

Monopolinio varžymosi rinka yra labai panaši į tobulų varžovų rinką. Čia irgi yra daug vartotojų ir keletas gamintojų, o kiekvieno gamintojo gamybos mastas sudaro tik mažą rinkos dalį, į rinką galima laisvai patekti ir pasitraukti iš jos. Tai lemia aukštą varžymosi lygį. Tačiau monopolinių varžovų rinkoje gamintojų produktai nėra visai tapatūs. Tai gali būti ne visai pakeičiamos tos pačios prekės ar paslaugos rūšys (drabužių modeliai ir panašiai), prekės taip pat gali skirtis pakuote ar papildomomis paslaugomis. Todėl šioje rinkoje kiekvienas gamintojas turi savo gaminamo pakaitalo sąlyginę monopoliją. Dėl to įmonė šioje rinkoje, nors

ir mažesniu mastu, gali paveikti rinkos kainą. Tai yra bendrovė gali turėti gana ribotą rinkos galią. Šiek tiek padidinusi prekęs kainą, įmonė gali tikėtis neprarasti daug vartotojų, o šiek tiek sumažinusi – padidinti pardavimą ir išplėsti savo rinką.

Galimybė nors ir nežymiai pakeisti rinkos kainą suteikia monopolinės konkurencijos įmonei monopolijos bruožų. Todėl ji, didindama pelną, kartais nustato neveiksmingą gamybos mastą. Tam tikrą laiką (artimuoju laikotarpiu) įmonė gali gauti ir ekonominį pelną, tačiau, greičiausiai, neilgai. Ilgalaikis pelnas pritrauks naujų varžovų, gaminančių tos pačios paskirties pakaitalus. Veikiančiai įmonei jau liks mažesnė rinkos dalis. Ekonominis pelnas išnyks. Taigi ilguoju laikotarpiu įmonė gauna tik įprastinį pelną.

Teoriškai žiūrint, monopolistinė konkurencija nepatenkina nė vieno veiksmingumo vertinimo. Įmonei esant pusiausvyros būsenos ir gamybos apimtis yra neveiksminga. Tai reiškia, kad ji ne visai išnaudoja savo gamybinius pajėgumus, nors ir turi papildomų plėtros galimybių. Tačiau turint galvoje, kad veiksmingumo sumažėjimas šioje rinkoje nėra didelis ir kad jis kompensuojamas prekių ir paslaugų įvairove, nėra tikslinga ją reguliuoti didinant veiksmingumą. Dėl įmonių mažumo, monopolinio varžymosi rinka nepatenkina ir kintamojo veiksmingumo nuostatų.

Tačiau iš tikrųjų monopolinio varžymosi rinka yra gana veiksminga ir nedaug atsilieka nuo tobulo varžymosi rinkos.

Oligopolinė rinka

Tai tokia rinka, kurioje vyrauja keletas didelių tarpusavyje besivaržančių įmonių, gaminančių tą patį produktą arba artimus pakaitalus (automobilių, lėktuvų, kopijavimo technikos, baldų, tabako, alkoholinių gėrimų ir kt. rinkos). Ji yra galbūt labiausiai paplitusi šiuolaikiniam ūkyje.

Oligopolinės įmonės produkcija kartais sudaro didelę rinkos dalį. Todėl keisdama savo gamybos apimtį arba gaminių kainą, ji daro poveikį visai rinkai. Kartu šie veiksmai neišvengiamai sukelia kitų oligopolinių

įmonių atsakomuosius žingsnius. Todėl įmonė, priimdama sprendimus, turi numatyti ir kitų varžovų įmonių atsaką. Taigi oligopolinės įmonės viena nuo kitos yra priklausomos ir kiekviena iš jų jautriai atsako į kitų veiksmus.

Esminė oligopolijų atsiradimo priežastis dažnai yra masto ekonomija. Taip atsiradusi oligopolija vadinama natūralia oligopolija. Patekti į šią rinką įmanoma tik gaminant daug gaminių mažomis vidutinėmis sąnaudomis. Tačiau tam reikia ir pakankamų finansinių išteklių gamybiniam pajėgumams sukurti, viešiesiems ryšiams, reklamai, palankiai nuomonei sudaryti.

Varžovai oligopolinėje rinkoje

Šioje rinkoje varžovai gali būti negailestingi. Kartais tai gali virsti vadinamuoju kainų karu. Norėdama išstumti savo konkurentus iš rinkos ar juos sužlugdyti, oligopolija gali pradėti pardavinėti produktus kaina, mažesne už gamybos sąnaudas. Tokį kainų karą gali laimėti tik finansiskai stiprios įmonės, galinčios išverti didelius trumpalaikius nuostolius, kol bus įveikti varžovai.

Siekdamos neįsileisti naujų konkurentų į rinką, kurį laiką visos oligopolijos savo produkciją gali pardavinėti mažesne už gamybos sąnaudas kaina.

Kainų karo metu oligopolijos dažniausiai patiria nuostolių. Todėl tokio varžymosi neretai vengiama. Pagrindinė konkurencija oligopolinėje rinkoje vyksta gerinant produktų kokybę, gaminant naujas tos pačios paskirties prekes, keičiant išvaizdą, teikiant papildomų paslaugų, tai yra išskirstant gaminius. Labai svarbi konkurencinės kovos priemonė yra reklama ir rinkodara. Ja siekiama išplėsti savo gaminių paklausą, užvaldyti varžovų rinkas perviliojant jų pirkėjus ir įsitvirtinant jose.

Negailestinga konkurencija siekiama įgyti didesnę rinkos galią prisijungiant buvusius varžovus arba pašalinant juos iš rinkos.

21. Pagrindiniai oligopolinės rinkos kainų būdai

Nors oligopolinė bendrovė turi rinkos galią, tačiau ji negali nustatyti kainos taip paprastai, kaip monopolija. Oligopolinėje rinkoje kainos dydį lemia ne tik tos įmonės sprendimai, kokį prekių kiekį gaminti, bet ir atsakomieji konkurentų veiksmai.

Oligopolinėje rinkoje galimi trys kainų sudarymo būdai:

- Pastovios kainos būdas.
- Kartelis.
- Kainų vedlio būdas.

Pastovios kainos būdas

Šis būdas taikytinas tuo atveju, kai tarp įmonių nėra susitarimų ar aiškios kainų vedlės.

Tarkime, kad šakos oligopolijos gamina prekes pakaitalus (substitutus). Jei viena oligopolija sumažina savo prekių kainą, kad pritrauktų daugiau pirkėjų ir padidintų rinkos dalį, tai tos šakos kitos oligopolijos neliaka pasyvios stebėtojos. Jos, nenorėdamos prarasti rinkos dalies, mažina savo prekių kainas. Galų gale paaiškėja, kad kainų varžytuvės nė vienai įmonei nedavė naudos, o atvirksčiai, sumažėjo visų šakos oligopolijų pelnas. Jei oligopolija bandytų didinti pelną, didindama kainą, tai varžovai to nedarytų, o pasistengtų, nekeisdami kainų, privilioti naujų pirkėjų. O įmonės, padidinusios kainą, prekių pardavimų apimtį sumažėtų ir ji patirtų nuostolių. Todėl oligopolija dažniausiai nekeičia savo pradinės gamybos apimtį ir kainų. (Pvz., mobiliojo ryšio įmonės.)

Kartelis

Noras išvengti varžovų ir mažas oligopolijų skaičius rinkoje sudaro prielaidas oligopolininkams susitarti dėl bendros gaminių kainos ir pasidalyti rinką. Jie paprastai susitaria dėl kainos dydžio ir gamybos masto. Toks suderintas įmonių susitarimas vadinamas karteliumi. Kadangi kartelio dalyviai paprastai yra didelės įmonės, gaminančios beveik visą šakos gaminių apimtį, toks susitarimas veikia kaip monopolija. Kaip ir monopolijos atveju, nustatoma monopolinė (didesnė) produkcijos kaina ir

neveiksmingas (mažesnis) gamybos mastas. Kiekviena įmonė parduoda susitarimu nustatytą prekių kiekį vienoda sutarta kaina. Todėl gautas bendras pelnas yra didesnis negu tas, kurį įmonės gautų besivaržydamos tarpusavyje. Kartelio gaunamas ūkinis pelnas paskirstomas atskiroms įmonėms suderintai pagal jų rinkos dalį.

Karteliniai susitarimai naudingi susitarimo dalyviams, bet nuostolingi vartotojams ir visam šalies ūkiui. Todėl jie paprastai yra draudžiami įstatymu.

Kainų vedlio būdas

Nors ir nedažnai oligopolinėje rinkoje kainos vis dėlto kinta. Kartais rinkoje susidaro padėtis, kai kurioje nors šakoje išryškėja pirmaujanti įmonė – kainų vedlė, o kitos tik seka jos elgseną. Yra du kainų vedlio būdai: prisitaikanti įmonė ir vyraujanti įmonė.

Prisitaikančios įmonės būdas pasireiškia tais atvejais, kai tarp oligopolijų nėra susitarimo ir kai viena įmonė paprastai yra pirmoji keičianti kainas, o kitos įmonės ja seka. Prisitaikanti įmonė nebūtinai yra didžiausia šakos įmonė, bet ji sugeba teisingiausiai įvertinti ūkio sąlygų pasikeitimus, sąnaudų ir paklausos pokyčius. Šios įmonės veiksmus nustatant kainas stebi kitos šios šakos įmonės ir atitinkamai keičia savo kainas.

Kartais rinkoje susidaro padėtis, kai vyraujanti įmonė (paprastai didžiausia) tampa kainoms vadovujančia įmone. Priklausomai nuo jos kainų lygio, mažesnės įmonės pasirenka gamybos mastą. Nors mažesnių įmonių ribinės sąnaudos gali būti didesnės, jos priverstos pardavinėti savo produkciją vyraujančios įmonės nurodoma kaina.

Bet tarp įmonės, vadovujančios kainoms, ir kartelio yra svarbių skirtumų. Kartelis nustato kiekius ir kainas visoms jam priklausančioms įmonėms. Kainų vedlė paskelbia kainas nesiderindama ir neperskirstydama gamybos apimties. Tačiau kiekviena tos šakos įmonė parduoda tik tiek, kiek ji gali parduoti pagal kainų vedlės kainas.

Oligopolinės rinkos veiksmingumas

Oligopolinės rinkos nusistovėjusi kaina, gamybos apimtis ir jos

veiksmingumas priklauso nuo to, kokio tipo oligopolija susidarė rinkoje. Jei tai – kartelis, tai tada tinka viskas, kas buvo aptarta apie monopolijos pusiausvyrą ir veiksmingumą. Bet visais kitais atvejais svarbu atsižvelgti į varžovų veiksmus. Bet vis tiek oligopolija dažniausiai elgiasi kaip monopolistė – siekia didžiausio pelno, tačiau įvertina ir varžovų veiksmus. Todėl bendra gamybos apimtis oligopolinėje rinkoje yra mažesnė už tą, kuri atitinka didžiausią visuomenės naudą. Taip pat ne visai išnaudojami ir gamybos veiksniai. Tačiau dėl oligopolinės konkurencijos, kuri apriboja oligopolijos rinkos galią, tokių rodiklių veiksmingumas šioje rinkoje yra didesnis nei monopolinėje. Tuo tarpu kintamųjų veiksmingumą oligopolijai yra didinti svarbiau nei monopolijai. Gaudamos ūkinį pelną, jos gali diegti įrangos naujoves, tai yra didinti kintamųjų veiksmingumą.

Oligopolinės rinkos susitelkimo rodikliai

Oligopolinių įmonių vyravimas rinkoje, tai yra susitelkimo (santalkos) lygis, nustatomas apskaičiuojant santalkos rodiklius. Rinkos santalkos lygis – tai nuošimtinė rinkos dalis, tenkanti tam tikrai įmonių grupei. Toks lygis paprastai skaičiuojamas vienai, keturioms arba aštuonioms didžiausioms šakos įmonėms. Jei šioms įmonėms tenka didžioji rinkos dalis, tai jos laikomos vyraujančiomis rinkoje. Pagal Lietuvos Respublikos konkurencijos įstatymą, ūkio subjektas yra vyraujantis rinkoje, jei jo rinkos dalis sudaro ne mažiau kaip 40 nuošimčių. Kiekvienas iš trijų ar mažiau ūkio subjektų laikomas vyraujančiu rinkoje, jei suminė jų rinkos dalis sudaro ne mažiau kaip 70 nuošimčių. Jei rinkoje nėra vyraujančių gamintojų, tai tokia rinka priskiriama monopolinės arba tobulos konkurencijos rinkai.

22. Gamybos išteklių ir pajamų paskirstymas

Gamybos išteklių ir prekių bei paslaugų rinkos pagal savo sudėtį yra beveik vienodos. Jos gali būti tobulos ir netobulos konkurencijos. Tobulų varžovų gamybos išteklių rinkoje veikia labai daug šio veiksnio vartotojų, tai yra įmonių pirkėjų ir šio išteklius tiekėjų (pardavėjų), bet kiekvienas iš jų atskirai negali paveikti rinkos kainos. Todėl įmonės

įsigyja gamybos išteklius gana pastoviomis kainomis, kurios yra atskirų gamybos išteklių rinkų pusiausvyros kainos, suderinančios gamybos išteklių paklausos ir pasiūlos kiekius. Netobulos konkurencijos gamybos išteklių rinkoje veikiantis vienintelis šio daikto pirkėjas turi rinkos galią ir vadinamas monopsonistu. Kelios didelės įmonės – gamybos veiksnio pirkėjos vadinamos oligopsonijomis.

Gamybos ištekliai, suprantama, turi savo kainas. Rinkoje sąveikauja dvi rinkos veiksmių grupės – gamybos išteklių pirkėjai (įmonės) ir pardavėjai, kurių elgsena nusakoma paklausa ir pasiūla. Gamybos išteklių turėtojų pajamos priklauso nuo gamybos išteklių rinkos nustatomų kainų.

Kita vertus, tarp prekių ir paslaugų bei gamybos išteklių rinkų yra svarbus skirtumas. Gamybos išteklių rinkos yra išvestinės, tai yra gamybos išteklių paklausą lemia paklausa gaminių, kuriems pagaminti reikalingi atitinkami gamybos ištekliai, ir gamybos sąnaudų prekės vienetai pagaminti dydis.

Daugelis gamybos išteklių gali būti naudojami įvairiose ūkinės veiklos srityse. Šiuo atveju jų bendroji paklausa priklausys nuo visų prekių ir paslaugų, kurioms gaminti naudojamas tas pats šaltinis, paklausos dydžio.

Be to, darbo jėga gali būti nagrinėjama kaip vienas iš išteklių, kuri galima pirkti ir parduoti. Tačiau tai yra ypatingas gamybos veiksnys, nes neatsiejamas nuo žmogaus, o tai suteikia jam, kaip ištekliui, ypatingų skirtumų. Kitaip nei kitus gamybos išteklius, verslininkas negali piktnaudžiauti versdamas samdomus darbuotojus daryti sveikatai pavojingus darbus. Nepageidautinos teoriškai ir asmeninės pažiūros (pavyzdžiui, į lytį, amžių, rasines grupes ir panašiai).

Tačiau darbo rinka veikia taip pat, kaip ir kiti gamybos veiksniai. Darbo rinka, kaip ir kiti gamybos ištekliai, gali būti tobulos ir netobulos konkurencijos.

Tobulo varžymosi darbo rinka

Tobulo varžymosi darbo rinka grindžiama tokiomis prielaidomis:

1. rinkoje yra pakankamai daug darbo paslaugų pirkėjų (darbdavių)

ir pardavėjų (samdomų darbuotojų), kad nė vienas iš jų neturi rinkos galios paveikti darbo užmokesčio lygį;

2. darbas yra suvienodinta prekė. Visi darbuotojai yra vienodai išsilavinę ir našūs;

3. samdomi darbuotojai yra judrūs. Nėra jokių kliūčių pakeisti vieną darbo vietą ar profesiją į kitą. Darbuotojai ir darbdaviai gerai informuoti apie darbo sąnaudas ir rezultatus.

Rinkoje darbo paklausa susidaro priklausomai nuo technologiškai būtino darbo kiekio, reikalingo įmonėms, kad atliktų užsakymus, ir nuo darbo užmokesčio lygio. Įmonė samdo darbuotojų tiek, kad jos ribinė nauda (pajamų padidėjimas pasamdžius kiekvieną papildomą darbuotoją, kitaip sakant, ribinio gaminio vertė) susilygintų su jos ribinėmis sąnaudomis (darbuotojo darbo užmokesčiu).

Jeigu visų gamybos veiksnių ir produkcijos realizavimo rinkos yra tobulos konkurencijos, tai įmonė samdo, nuomoja ir perka kiekvieno gamybos veiksnio tiek, kad jos ribinio gaminio vertė susilygintų su to ištekliaus kaina. Darbo paklausa gali keistis dėl dviejų veiksnių: kai darbas darosi našesnis; kai pasikeičia įmonės gaminių kaina (jai pakilus padidėja ir paklausa).

Siekimas ir galėjimas dirbti tam tikrą laiką, esant įvairiems darbo užmokesčio lygiams, vadinamas darbo pasiūla. Kuo tam tikro amato (profesijos) darbuotojų darbo užmokestis didesnis, tuo daugiau žmonių linkę dirbti pagal tą kryptį.

23. Netobulos konkurencijos darbo rinka

Pastarojo laikotarpio darbo rinkai dažnai būdinga netobula konkurencija. Tai gali reikšti užimtumo ir darbo užmokesčio sumažėjimą ir neveiksmingą darbo išteklių paskirstymą. Darbdavys šiuo atveju dažnai turi galimybių mažinti darbo užmokestį žemiau nei pusiausvyros lygis. Norėdami atsverti darbdavių rinkos galią ir apginti savo interesus, samdomi darbuotojai vienijasi į darbo sąjungas, kurios sudaromos arba kaip profesinės, arba kaip šakinės sąjungos. Profesinės sąjungos vienija tos pačios arba giminingos profesijos darbuotojus, kurie gali dirbti

įvairiose įmonėse, ūkio šakose ar regionuose. Į šakines sąjungas jungiasi skirtingų profesijų darbuotojai, bet dirbantys toje pačioje pramonės ar paslaugų šakoje.

Darbo rinkoje neretai susidaro abipusė monopolija, tai yra būna monopolizuota tiek darbo pasiūla, tiek ir paklausa. Tokiu atveju priešingi darbuotojų ir darbdavių poreikiai paprastai derinami kolektyvinėmis derybomis. Darbuotojų atstovai, ir darbdavių atstovai derasi dėl darbo užmokesčio dydžio, darbo vietų išsaugojimo, darbo ir kt. sąlygų. Derybos ne visada pavyksta. Dažnai tenka kreiptis į nešališką trečiąją pusę. Dar viena iš ginčų sprendimo priemonių – streikas ar lokautas. Streikas – kai darbas nutraukiamas darbo sąjungos sprendimu siekiant paspausti darbdavius. Lokautas – kai darbas nutraukiamas darbdavio sprendimu. Apskritai visoms šalims daug kainuojančios priemonės.

Darbo sąjungos kolektyvinėse derybose paprastai siekia dviejų tikslų: garantuotų darbo vietų ir didelių atlyginimų. Rinkos ūkyje šie reikalavimai sunkiai suderinami. Tuomet tenka rinktis vieną iš jų – arba mokėti didelius atlyginimus darbuotojams, arba išsaugoti darbo vietas. Dažnai pirmenybė suteikiama antram pasirinkimui. Lietuvoje principinius klausimus sprendžia Lietuvos Respublikos trišalė taryba, į kurią įeina Vyriausybės, darbdavių ir profsąjungos atstovai.

24. Darbo užmokesčio formos

Darbas, kaip išteklius, rinkoje įgyja savo kainą. Tai – darbo užmokes-tis. Bendroje ūkio teorijoje darbo užmokesčiu laikomas mokestis už atitinkamos apimties darbo paslaugą. Jis gali būti išreiškiamas kaip įprastinis (pinigų suma už darbo valandą, savaitę, mėnesį ar metus) ir tikrasis (prekių ir paslaugų kiekis, kurį galima įsigyti už įprastinį darbo užmokestį).

Plačiai žinomos dvi darbo užmokesčio sistemos – laikinė ir vienetinė. Laikinis darbo užmokestis mokamas už nustatytos trukmės darbą. Jis naudojamas tada, kai sunku arba neįmanoma išmatuoti darbo kiekio ir kokybės. Vienetinis darbo užmokestis mokamas už pagamintą gaminių kiekį. Jis taikomas ten, kur asmeninis darbo rezultatas gali būti

nesunkiai apskaičiuotas.

Bendras darbo užmokesčio dydis turėtų lemti tik ribinis jo našumas. Tačiau iš tikrųjų darbo užmokestis skirtingas tiek įvairiose ūkio šakose, tiek ir pačioje šakoje, skirtinguose kraštuose. Ši skirtumą lemia įvairūs veiksniai, kuriuos galima suskirstyti į rinkos ir ne rinkos veiksnius.

Rinkos veiksniams priskirtini:

- darbo paklausos ar pasiūlos pasikeitimas;
- monopolinė ar monopsoninė darbo rinkos veiksmų galia;
- monopolinė ar oligopolinė įmonių galia gaminių rinkoje;

Ne rinkos veiksniai:

- darbuotojų patirtis;
- darbo sąlygos;
- atsakomybė;
- asmeninės darbuotojo savybės;
- darbo apimtis ir sudėtingumas;
- turimas išsilavinimas.

25. Palūkanos ir renta

Kapitalas, priklausomai nuo jo pavidalo, teikia skirtingas pajamas: skolinamojo (piniginio) kapitalo savininkai gauna palūkanas, tikrojo (fizinio) – pelną, vertybinių popierių – palūkanas (už skolos raštus) ar pelną dividendų pavidalu (už akcijas). Tačiau abiejų nustatytojo kapitalo rūšių pajamas (palūkanas ir dividendus) sukuria tikrasis kapitalas, tai yra jo našumas. Ypatingą reikšmę turi piniginis kapitalas, nes už jį galima įsigyti ir tikrąjį, ir nustatytąjį kapitalą, taip pat ir kitus gamybos veiksnius. Pagrindinė skolinamojo kapitalo dalis naudojama investicijoms, kurios lemia ūkio plėtrą. Kartais ūkio veiksniams gali susidaryti piniginių lėšų perteklius, kuriuos jie linkę skolinti, tuo tarpu kitiems – jų trūksta ir jie nori skolintis. Taigi skolinami pinigai tampa kapitalu, nes jie teikia savininkui papildomų pajamų. Todėl palūkanas galima vertinti kaip pinigų skolinimo kainą, kas kartais įvardijama kaip lupikavimas.

Įprastai kapitalas skolinamas finansų rinkose tokiais pagrindiniais

būdais: skolinant grynuosius pinigus paskolų pavidalu arba perkant skolinimo vertybinius popierius. Taip skolinamas ir skolinamasis kapitalas plinta dviejų tipų rinkose – paskolų ir vertybinių popierių.

Paskolų rinkoje paskolų teikimo užduotis atlieka finansiniai tarpininkai, kurių pagrindą sudaro bankai. Jie sutelkia laisvus pinigus į indėlių sąskaitas, už kuriuos indėlininkams mokamos palūkanos, o patys skolina šias lėšas norintiesiems imdami iš jų jau didesnes palūkanas. Palūkanų dydį finansų rinkoje nustato skolinamojo kapitalo pasiūlos ir paklausos sąveika.

Skolų raštai perkami ir parduodami vertybinių popierių rinkoje dažniausiai per finansinius tarpininkus – finansų maklerius arba komercinių bankų skyrius. Skolos raštų paklausą sudaro skolinamojo kapitalo savininkai, pasirengę pirkti atitinkamą skolos raštų skaičių, atsižvelgdami į palūkanų dydį. Vertybinių skolos raštų pasiūlą nustato įmonės – leidėjai ir kiti subjektai – skolos raštų turėtojai.

Vertybinių popierių rinką sudaro pirminė ir antrinė vertybinių popierių rinkos. Pirminėje rinkoje skolos raštus parduoda jų leidėjas tiesiogiai arba per tarpininkus. Tai naujų išleidžiamų skolos raštų rinka, o pasiūlą joje nustato vertybinių popierių leidėjai, kurie siekia parduoti savo išleistus skolos raštus nominaliąja kaina, atitinkamai reguliuodami vertybinių popierių emisiją. Antrinėje vertybinių popierių rinkoje, kurioje vyksta pagrindinė vertybinių popierių apyvarta, prekiaujama anksčiau išleistais skolos raštais, o jų pasiūlą sudaro visi anksčiau išleisti skolos raštai. Šioje rinkoje, kuri yra daugiau vertelgiško pobūdžio, keičiasi tik skolos raštų savininkai, o pinigai, gauti pardavus skolos raštus, nebūtinai panaudojami investicijoms. Pirkėjai noriau ir drąsiau perka naujus skolos raštus pirminėje rinkoje, nes dažniausiai galės jas parduoti antrinėje.

Lietuvos nacionalinėje vertybinių popierių biržoje (NVPB) didžiausią apyvartos dalį sudaro juridinių asmenų, įmonių akcijos ir Vyriausybės vertybiniai popieriai (VVP).

Palūkanų mato dydį skolinamojo kapitalo rinkoje veikia skolinimo trukmė, paskolos dydis, monopolinės galios įgijimas skolinamojo kapitalo rinkoje ir, svarbiausia, paskolos rizika. Didelė ir finansiškai stipri

įmonė gali pasiskolinti lėšų už nedideles palūkanas, nes paskola mažai rizikinga, o finansaiškai nestabili – jau už didesnes, nes skolintojams reikės atsverti riziką, susijusią su galimu paskolos negrąžinimu. Mažiausia palūkanų norma, mokama už mažiausiai rizikingas paskolas, kartais vadinama bazine palūkanų norma.

Žemė, kaip gamybos veiksnys ir išteklius, apima naudingąsias iškase- nas, miškus, vandenį ir turi sąlyginių ypatumų. Ji yra gamtos darinys, neatsiejamas nuo konkrečios geografinės vietos, teoriškai negali būti perkelta į kitą vietą kaip darbas ar kapitalas. Kiekvienas žemės sklypas yra išskirtinis dviem požūriais – našumu ir geografinė padėtimi.

Žemės teikiamos pajamos jos savininkui paprastai vadinamos renta ar nuoma. Jeigu pajamos, gautos naudojant žemės sklypą, viršija jam naudoti reikiamų kitų gamybos veiksnių sąnaudų kainą, tai sakoma, kad šis sklypas teikia žemės rentą. Todėl žemės renta – tai pajamos, viršijančios sąnaudas, būtinas žemės sklypui naudoti pagal jo paskirtį. Žemės renta yra savotiškas ūkio rentos atvejis. Ūkio rentą gali gauti beveik bet koks gamybos šaltinis.

Žemė, kaip gamybos išteklius, dažniausiai gali būti perkama ir parduodama žemės rinkoje. Bet dažniau žemės savininkai turimą žemę nuomoja. Žemės sklypo nuomos kainą nustato jos renta. Šiuo atveju žemės renta gali būti apibrėžta kaip mokestis už žemės arba kitų gamtos išteklių, kurių pasiūla yra griežtai ribota, naudojimą. Rentos dydį nustato nuomojamų žemės sklypų pasiūla ir paklausa. Rentos dydį lemia nuomojamos žemės paklausa, kuri yra išvestinė žemės išteklių paklausos atžvilgiu. Jei žemės ūkio prekių paklausa didėja, didėja ir jos kaina. Tuo pačiu didėja renta. Didesnė renta paprastai derlingesnių sklypų ir sklypų, esančių patogesnėje geografinėje padėtyje.

26. Pajamų nelygybė ir rinkos sunkumai

Pajamų nelygybė, jos priežastys ir matavimas

Pajamų dydis priklauso nuo to, kiek ir kokių gamybos veiksnių turi kiekvienas ūkio veiksnys, koks pavienio asmens žmogiškasis žinių

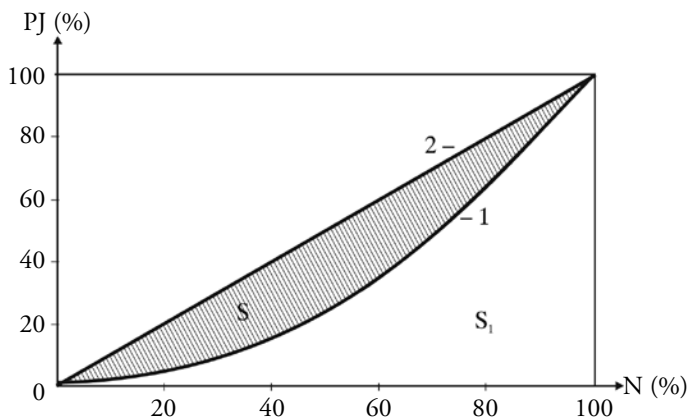
kapitalas arba kiek finansinio turto jis paveldėjo ar įgijo. Tos gyventojų grupės, kurios neturi gamybos veiksnių arba turi jų labai mažai, rinkos sąlygomis beveik neturi jokių galimybių pagerinti savo padėtį. Todėl vyriausybė galėtų pajamas perskirstyti ir taip mažinti gyvenimo lygio skirtumus, ir remti mažas pajamas gaunančius visuomenės narius. Pajamų nelygybę lemia daugelis veiksnių, kuriuos galima suskirstyti į 3 grupes: a) turtinė nelygybė; b) skirtingos darbo pajamos; c) kiti veiksniai.

Turtinė nelygybė – bene svarbiausias pajamų nelygybę lemiantis veiksnys. Turtas gali būti paveldimas, uždirbtas sėkmingai plėtojant veiklą, laimės ar atsitiktinumų rezultatas. Dažnai rinkos ūkio sistema padeda apsaugoti ir gausinti didelį turtą.

Pajamų nelygybę lemia ir nevienodi asmenų sugebėjimai, jų išsilavinimas, žinios, skirtinga darbo trukmė, darbo našumas, nevienodos darbo sąlygos. Čia priskirtinas ir žmogiškasis kapitalas, teikiantis pajamas rentos pavidalu. Pajamų dydžiui įtakos turi ir šeimos kilmė, asmeniniai ryšiai, politinė įtaka, galbūt įgyta monopolinė galia darbo rinkoje.

Pajamų nelygybę matuojama įvairiais statistiniais rodikliais. Pajamų paskirstymą pagal gyventojų grupes grafiškai galima pavaizduoti Lorencio kreive (9 pav.).

Horizontalioje ašyje pažymima nuošimtinė gyventojų dalis pajamų didėjimo tvarka, o vertikalioje – nuošimtinė jų pajamų dalis bendrose pajamose. Lorencio kreivė (1) rodo mažiausias pajamas gaunančių gyventojų pajamų dalį bendrose šalies pajamose. Įstrižainė (2) yra visiškos lygybės tiesė. Visiška pajamų lygybė reiškia, jog visi šalies gyventojai gauna vienodas pajamas, tai yra 20 nuošimčių gyventojų priklauso 20 nuošimčių šalies pajamų, 40 nuošimčių gyventojų – 40 nuošimčių pajamų. Kuo Lorencio kreivė labiau nutolusi nuo visiškos lygybės tiesės, tuo didesni pajamų skirtumai. Šiuos skirtumus skaičiais įvertina Džini (Gini) rodiklis, lygus ploto S , esančio tarp visiškos lygybės tiesės ir Lorencio kreivės, ir trikampio, apriboto visiškos lygybės tiesės, ploto S_1 santykiu. Kuo didesnė pajamų nelygybė, tuo didesnis Džini rodiklis, kurio reikšmė gali keistis nuo nulio (esant visiškai lygybei) iki vieneto (kai visos pajamos atitenka vienam asmeniui).

9 pav. Lorenco kreivė (1) ir visiškios lygybės tiesė (2).

Ieškant teisingumo pajamų paskirstymo mato, kyla santykio tarp lygybės ir teisingumo, teisingumo ir veiksmingumo problemų. Vargu ar teisingumas ir lygybė, kuri suprantama kaip lygiavinis pajamų paskirstymas (visų pajamos vienodos), yra tapačios sąvokos. Daugiau ir našiau dirbantis turėtų ir daugiau gauti pajamų. Be to, ir toks pajamų paskirstymas, kurį lemia rinkos principai, gali būti neteisingas. Jis įtvirtina ir didina esamą turtinę ir pajamų nelygybę. Taigi nei rinkos, nei lygiaviniai principai negali būti pakankami teisingo pajamų paskirstymo matai.

27. Skurdą kiek galint mažinančios priemonės

Pajamų ir turtinės nelygybės padarinys yra neturtas ir kraštutinė jo išraiška – skurdas. Skurstama tada, kai gaunamų pajamų neužtenka būtiniausioms reikmėms patenkinti. Skurdo mastui apibūdinti vartojama skurdo ribos sąvoka. Visiška skurdo riba – tai pajamų dydis, tenkantis vienam šeimos nariui, kuris leidžia patenkinti tik būtiniausius poreikius. Žemiau šios ribos prasideda fizinis ir socialinis nykimas. Santykinė skurdo riba – tai toks pajamų dydis, tenkantis vienam šeimos nariui, kuris yra daug mažesnis už vidutinės šalies pajamas. Ji gali būti nustatyta

nuošimtinu dydžiu nuo šalies pajamų vidurkio. Todėl jos dydis priklauso nuo šalies gyvenimo lygio.

Visiška skurdo riba apskaičiuojama pagal minimalų vartojimo krepšelį, atitinkantį šalies vartojimo lygį. Remiantis ja, įstatymais nustatomas mažiausias gyvenimo lygis – MGL, kuris yra viešai skelbiama skurdo riba. Pastaroji paprastai būna mažesnė negu visiško skurdo riba.

Skurdo problema yra viena iš svarbiausių valstybės socialinių problemų. Yra du pagrindiniai jos sprendimo būdai:

1. persikirstyti pajamas per valstybės biudžetą naudojant mokesčių sistemą;
2. teikti neatlyginamas valstybės išmokas skurstančioms šeimoms (paramos mokėjimai).

Daugelyje šalių plačiai įgyvendinamos paramos šeimai programos: pašalpos ir išmokos, susijusios su vaikų gimimu ir priežiūra, ikimokyklinio auklėjimo išlaidų atlyginimas ir kt. Socialiai remtiniems asmenims taikomos transporto, medicinos, komunalinių ir kt. paslaugų lengvatos. Dažnai bandomos kurti darbo vietos, mokamos bedarbio pašalpos, rengiami mokymosi kursai ir taip toliau.

Rinkos ribotumas ir jį lemiantys veiksniai

Nors rinka yra veiksminga ūkininkavimo forma, tačiau ji turi nemažai trūkumų. Rinkos mechanizmo ribotumą lemia daugelis veiksnių.

1. Rinkos polinkis į monopolizaciją. Įmonių siekis įgyti didesnę rinkos galią daugelyje ūkio šakų lemia monopolijų arba oligopolijų susidarymą. O tai panaikina arba apriboja konkurenciją, ir rinka praranda savo pagrindinį pranašumą – veiksmingumą.

2. Netobulas išteklių paskirstymas tarp dabarties ir ateities. Rinka gana gerai paskirsto išteklius ir nustato veiksmingą gamybos mastą tik esamu laikotarpiu. Tačiau ji negali numatyti, kokios naujos prekės ir paslaugos ar gamybos išteklių atsiras ateityje, kaip pasikeis vartotojų poreikiai. Dėl to rinka negali įtraukti šių veiksnių į išteklių paskirstymo vyksmą. Taigi rinka gali nustatyti veiksmingą pusiausvyrą tik esamu laikotarpiu.

3. Informacijos stygius ir asimetrija. Viena iš tobulo varžymosi prielaidų – išsami informacija apie prekių kiekį rinkoje, jų ypatybes, kainas ir panašiai. Tačiau tikrovėje tiek vartotojas, tiek gamintojas vargu ar gali turėti visą informaciją. Pavyzdžių yra daug: tai ir vaistai, apie kurių šalutinį poveikį vartotojas nežino, ir teršianti aplinką gamyba, kelianti pavojų ne tik darbuotojų, bet ir gyventojų sveikatai bei gyvybei, ir maisto produktų kokybė. Vieni rinkos dalyviai visada turi daugiau informacijos, negu kiti. Gamintojas paprastai geriau negu vartotojai žino, kokia jo gaminamų prekių kokybė. Viešos tarnybos turėtų aktyviau dalyvauti visuomenės informavimo veikloje.

4. Šalutinis poveikis. Vartotojų, ir ypač gamintojų, privačiai veiklai būdingas nepageidaujamas šalutinis poveikis, kurį junta ir asmenys, nedalyvaujantys šioje veikloje. Tai aplinkos tarša, triukšmas, eismo kamščiai. Rinkos požiūriu, oras ir upės niekam nepriklauso, tai yra vieša gėrybė. Jei viešos įstaigos nenustatytų apribojimų, tai gamintojai aplinką galėtų paverstų atliekų sankaupa. Rinka neturi gerų priemonių, skatinančių išvengti nepageidaujamo poveikio. Dėl šalutinio poveikio rinka skatina neveiksmingą gamybos mastą ir kartu nepatenkinamą išteklių paskirstymą.

5. Visuomeninių prekių gamybos ypatybės. Rinka yra veiksminga, jei prekė teikia naudą tik ją įsigijusiam vartotojui. Tačiau visuomeninių prekių gamybos rinka netvarko arba tvarko blogai. Visuomeninės prekės – tai tokios prekės, kuriomis vienu metu gali naudotis daug asmenų ir dėl to jų naudingumas kiekvienam vartotojui nesumažėja. Be to, jomis gali naudotis ir tie, kurie už jas sumokėjo ir kurie nemokėjo. Pavyzdžiui, jūros švyturys, užtvanka, sauganti laukus nuo potvynio, keliai, gatvės ir panašiai, tai yra visa tai, kas sudaro bendrą infrastruktūrą. Prie visuomeninių prekių priskirtina ir gamtos (nykstančių augalų ir gyvūnų rūšių) apsauga, švietimas, sveikatos apsauga, šalies gynyba. Visuomeninių prekių gamyba brangi ir privatus verslas nenori jų gaminti, todėl ją paprastai turi organizuoti tik viešos tarnybos ir teikti valstybinės įstaigos. Vieši tarnautojai turi spręsti, kiek visuomeninių prekių reikia pateikti ir koks jų kiekis yra veiksmingas visuomenei.

6. Neveiksmingas socialinių problemų sprendimas. Kaip jau rašyta, rinka ne tik nesprenžia, bet kartais ir padidina socialines problemas. Pajamų ir turtinę nelygybę skatina ne tik monopolinė ar oligopolinė rinka, bet ir besivaržanti rinka. Pavyzdžiui, asmuo, turintis nemažas pinigines pajamas, gali didinti savo žmogiškąjį kapitalą ar sėkmingai plėtoti verslą ir užsitikrinti vis didėjančias naujas pajamas. Tuo tarpu viso to neturintis neišsilavinęs pilietis paprastai yra pasmerktas skursti. Rinka dažniausiai veikia turtingesniųjų naudai.

Nagrinėjant rinkos aplinkybes, galima rasti daug rinkos ribotumo ir varžymosi nebuvimo pavyzdžių: kainų nelankstumas dažnai trukdo susidaryti pusiausvyrai besivaržančioje rinkoje; darbuotojų diskriminacija lemia skirtingus atlyginimus dirbantiems tą patį darbą; monopolija ir oligopolija mažina prekių gamybos mastą, siekdama didinti kainas ir gauti papildomą pelną, o vyriausybės veikla, nustatant mažiausias ar didžiausias kainas, gali didinti nedarbą arba didinti paskolų palūkanas.

Dažnai kaip atsakas į rinkos ribotumą ir netobulumą yra valstybinis rinkos reguliavimas ir jos dalyvavimas ūkinėje veikloje.

28. Viešojo sektoriaus tarnautojų vaidmuo šalies ūkyje

Šiuolaikinėje mišrioje ekonomikoje viešojo sektoriaus tarnai, vyriausybė, atlieka keturias pagrindines funkcijas:

- a. nustato teisinius rinkos ekonomikos veikimo pagrindus;
- b. rengia ir įgyvendina makroekonominę pastovumo politiką; daro įtaką išteklių paskirstymui, siekdama didesnio ūkio veiksmingumo;
- c. rengia gyventojų pajamų, kurias lemia rinkos santykiai, perskirstymo būdus.

Trumpai aptarsime kiekvieną jų.

1. Teisiniai rinkos ekonomikos veikimo pagrindai. Vyriausybė įstatymais, nutarimais sukuria taisykles, pagal kurias namų ūkiai, verslas, taip pat ir pati vyriausybė dalyvauja ūkio veikloje ir grindžia savo tarpusavio santykius. Tokios taisyklės yra dažniausiai nuosavybės teisės, verslo įmonių įstatymai, darbuotojų ir darbdavių santykių reglamentavimas, taip

pat įvairiausi įstatatai, nusakantys rinkos dalyvių teises ir pareigas. Šios ir daugybė kitų taisyklių, tarpusavio saitais susietų į vieną sistemą, ir sudaro teisinį ekonomikos veikimo pagrindą.

2. Makroekonominis pastovumas. Šia veikla viešos tarnybos stengiasi sušvelninti ekonominio augimo svyravimus, imdamosi priemonių išvengti ilgalaikio nedarbo, ekonominio sąstingio, aukšto kainų didėjimo lygio. Pagrindinės iš šių priemonių yra piniginė ir išdo politika. Leisdama į apyvartą pinigus, numatydama paskolų politiką, vyriausybė stengiasi skatinti užimtumą, gamybos augimą ir kainų pastovumą. Išdo politika veikia gamybos masą, išteklių panaudojimą įvairių prekių gamybai.

3. Išteklių paskirstymas. Vien rinka dėl savo ribotumo nėra pajėgi paskirstyti išteklius veiksmingiausiu būdu. Šia prasme viešo sektoriaus vaidmuo yra ypač svarbus aprūpinant vartotojus visuomeninėmis prekėmis (pastangomis), kurių rinka pateiktų per mažai ar visai nepateiktų, taip pat ūkinėmis ir administracinėmis priemonėmis ribojant arba skatinant gėrybių su neigiamais ar teigiamais išorės poveikiais gamybą ar vartojimą, užkertant kelią gamtos teršimui ir panašioms poveikiams. Vyriausybė taip pat gali priimti įstatymus, draudžiančius diskriminaciją darbo rinkoje, ribojančius įmonių monopolinę galią, draudžiančius susitarimus tarp oligopolijų.

4. Pajamų perskirstymas. Dažniausia pirminis pajamų paskirstymas negali užtikrinti bent mažiausio gyvenimo lygio visiems visuomenės nariams. Todėl viešas sektorius atlieka pajamų perskirstymo užduotį ir rūpinasi, kad socialiai pažeidžiami namai nebadautų dėl nesėkmingai susiklosčiusios ekonominės padėties, kad žmonės, praradę darbingumą dėl sveikatos ar amžiaus, gautų bent mažiausias pajamas, kad nepasiturintys nebūtų palikti be medicinos priežiūros ir taip toliau, tai yra stengiasi, kad visi visuomenės nariai galėtų tenkinti esminius maisto, būsto, sveikatos apsaugos, švietimo poreikius. Tai ji gali atlikti įvairiomis socialinėmis programomis (socialinio draudimo, nemokamų ar iš dalies mokamų paslaugų) ir apmokestinimo politika.

Stengdamasi įgyvendinti ūkio politikos tikslus, valstybė įstatymais ar netiesioginio ekonominio poveikio priemonėmis stengiasi skatinti

vienokią ar kitokią ūkinę veiklą, kreipti ją atlikti visuomeninius tikslus. Galima išskirti tris pagrindines viešo sektoriaus poveikio ūkiui kryptis:

a) vyriausybės išlaidos – tam tikrų prekių ir paslaugų, skirtų bendriems visuomenės narių poreikiams tenkinti, pirkimas kartu su pašalpų mokėjimais, kuriais stengiamasi remti mažas pajamas gaunančius visuomenės narius;

b) mokesčiai, kurie iš dalies mažina privačių gėrybių vartojimą, tačiau sudaro sąlygas vartoti visuomenines gėrybes (šalies apsauga, policija, oro užterštumo priežiūra);

c) reguliavimas arba priežiūra, kai įstatymais yra skatinama arba draudžiama kokia nors ūkinė veikla.

Paprastai viešos tarnybos negali tiesiog nurodyti gamintojams, ką ir kaip gaminti, o vartotojams – kiek pinigų išleisti savo esamiems poreikiams tenkinti, o kiek sutaupyti ateičiai.

29. Bendrasis nacionalinis gaminys

Bendrojo nacionalinio gaminio apibrėžimai ir galimi apskaičiavimo metodai

Bendrasis nacionalinis (gaminys) produktas (BNP) apibūdina bendrą šalies ūkio veiklos išeią. Pastarąją rodo vartojimo reikmenų ir gamybos veiksmų rinkoje parduotų prekių bei paslaugų suma. Tai pagrindinis nacionalinio gaminio (visos pagamintos produkcijos) rodiklis. Jis gali būti skaičiuojamas trimis matais:

- gamybos matu,
- išlaidų matu,
- pajamų matu.

Bendrasis nacionalinis produktas kaip baigtinių prekių ir paslaugų srautas (gamybos matavimas)

Pagal šį matavimą bendrasis nacionalinis produktas yra visų baigtinių prekių ir paslaugų, pagamintų per tam tikrą laikotarpį (paprastai per metus), piniginių verčių suma.

Taiigi bendrasis nacionalinis produktas apima ne visas prekes ir

paslaugas, kurias pardavė tais metais rinkoje tos šalies gamintojai. Į bendrąjį nacionalinį produktą įeina tik:

1. Būtent tais metais pagaminta produkcija.

2. Vien tik baigtinių prekių ir paslaugų vertė, tai yra be tarpinio gaminio. Baigtinė prekė ar paslauga – tai ta, kuri pasiekia savo galutinį vartotoją, tai yra, kuri nėra vartojama kaip ištekliai kitai prekei ar paslaugai gaminti. Tarpinis gaminy – prekės ar paslaugos, įmonių naudojamos kaip ištekliai kitų prekių ar paslaugų gamybai.

3. Baigtinės prekės ir paslaugos, kurios kuriamos ir teikiamos vartotojui be pirkimo–pardavimo operacijų (pavyzdžiui, švietimo, policijos, gaisrininkų, ginkluotųjų pajėgų ir kitos paslaugos). Jų apimtis apskaičiuojama pagal tų paslaugų sąnaudas.

4. Tik viešai atliekamos rinkos operacijos.

Į bendrąjį nacionalinį produktą (BNG) neįeina piniginiai pervedimai – vertybinių popierių pirkimas ir pardavimas. Neįeina ir nelegalūs sandėriai, šėšėlinės ekonomikos procesai.

Bendrasis nacionalinis produktas kaip visuminių išlaidų elementu suma (išlaidų matas)

Bendrąjį nacionalinį produktą, skaičiuojant šiuo matavimu, sudaro visos išlaidos baigtinėms prekėms ir paslaugoms pirkti. Baigtinės produkcijos visuminės išlaidas sudaro keturios išlaidų grupės:

- privatus vartojimas,
- investicijos,
- viešojo sektoriaus, vyriausybės pirkimai,
- grynas eksportas.

Nacionalinėje sąskaityboje visi ekonominiai junginiai, atliekantys ūkines veiklas, skirstomi į keturis dalinius:

- namų ūkis (apima gyventojus, šeimas, kaip vartotojus, ne verslo įmones, profsąjungas, labdaros organizacijas ir panašiai),
- įmonės (įeina įmonės, bendrovės, įstaigos, veikiančios verslo (pelno siekimo) pagrindais),
- vyriausybė (tai visi viešo sektoriaus valdymo junginiai: adminis-

tracija, teismai, policija, ginkluotosios pajėgos, taip pat mokslo, kultūros, švietimo, sveikatos apsaugos įstaigos, jei jos išlaikomos viešomis lėšomis),

- užsienio šalių junginiai.

Taigi nacionalinėje sąskaityboje bet kurios prekės ar paslaugos vartojimo pobūdis išreiškiamas per jos naudotojus.

Vartojimas (C – iš anglų kalbos *Consumption*). Privačios negamybinio vartojimo išlaidos apima visas išlaidas, kurias turi namų ūkis (individas ar šeima) ir ne verslo įstaigos, pirkdamos prekes ir paslaugas (išskyrus gyventojų išlaidas būstui pirkti – tai priskiriama investicijoms).

Investicijos (I – iš anglų kalbos *Investments*, kas atitinka ir tarptautinį žodį – investicijos). Tai – išlaidos pagrindiniams fondams (gamybiniam pastatams, mašinoms, įrenginiams), gyvenamiesiems namams ir papildomoms prekių ir žaliavų atsargoms pirkti. Visa investicijų suma vadinama bendrosiomis investicijomis. Jas sudaro dvi dalys: atkūrimo investicijos, skirtos susidėvėjusioms darbo priemonėms atkurti, ir gryniosios investicijos, skirtos naujoms, papildomoms darbo priemonėms įsigyti. Atkūrimo investicijos daromos nusidėvėjimo atskaitymų sąskaita ir užtikrina pagrindinio turto išsaugojimą, gryniosios investicijos jį išplečia. Visa investicijų suma įeina į bendrąjį nacionalinį produktą, nes visos investicinės prekės yra einamųjų metų gamybos prekės ir paslaugos.

Vyriausybės išlaidos (G – iš anglų *Government*). Jos apima: 1) viešojo sektoriaus, valstybinių, įstaigų ir organizacijų išlaidas vartojimo prekėms ir paslaugoms pirkti, 2) investicines išlaidas (keliams tiesti, švietimo įstaigoms statyti ir taip toliau). Iš vyriausybinių išlaidų, apskaitomų kaip bendrojo nacionalinio produkto dalis, turi būti išbraukti neatlygintini mokėjimai, nes jie nepadidina nacionalinio gaminio.

Grynasis eksportas (X-M, eksportas minus importas, iš anglų kalbos *export minus Import*). Bendrasis nacionalinis produktas yra tautos ūkio visuminio gaminio išraiška. Vadinasi, tai, kas einamaisiais metais buvo įvežta iš užsienio (importuota) ir panaudota privačiam vartojimui, investicijoms ar vyriausybės programoms vykdyti, turėtų būti išskaičiuota iš Bendrojo nacionalinio produkto rodiklio. Kita vertus, bet kuri

šalyje pagaminta ir užsienio subjektams parduota produkcija nepatenka nei į vieną toje šalyje padarytų išlaidų grupę. Tai reiškia, kad eksporto apimtis turi būti pridėta prie išlaidų matavimu apskaičiuoto bendrojo nacionalinio produkto. Todėl apskaičiuojamas grynas eksportas (eksporto (X) ir importo (M) skirtumas) ir pridedamas prie bendrojo nacionalinio produkto.

Sudėję minėtas keturias išlaidų grupes, gauname bendrąsias nacionalines išlaidas. Bendrasis nacionalinis produktas, suskaičiuotas sudėjus išlaidas, būtų toks:

$$\text{BNP} = C + I + G + (X - M)$$

Bendrasis nacionalinis produktas kaip visuminių pajamų elementų suma (pajamų matas)

Šiuo būdu bendrasis nacionalinis produktas apskaičiuojamas sudedant visas pajamas, kurias gauna visų gamybos veiksnių savininkai už savo paslaugas, ir pridėdant nusidėvėjimo atskaitymus ir netiesioginius verslo mokesčius. Pajamos susideda iš keturių pagrindinių dalių: atlyginimų, nuomos mokesčio, palūkanų ir pelno.

Atlyginimai

Į šią dalį įeina darbuotojų darbo užmokestis ir įmonių savininkų įnašai į privačius ir valstybinius draudimo, medicininio aptarnavimo, nedarbo ir kitus fondus, kurie galiausiai išmokami darbuotojams.

Nuomos mokesčiai. Tai – žemės ir kito nekilnojamojo turto nuosavybės pajamos. Čia įskaitoma ir nuosavų namų, butų tariama nuoma patiems sau.

Palūkanos

Tai – pajamos, gautos už paskolintus pinigus. Jas gauna bankų indėlininkai, įmonių skolos raštų savininkai, vyriausybė. Akcijų savininkams išmokami dividendai.

Pelnas – asmeninių, bendrų įmonių ir akcinių bendrovių grynosios pajamos, liekančios padengus gamybos išlaidas.

Nusidėvėjimas

Dalis baigtinių produktų vertės įgyja ir gamybos priemonių nusidėvėjimo išraišką, tai yra pasireiškia kaip kapitalo vartojimo atskaitymai. Jie atspindi per metus suvartoto kapitalo (gamybos priemonių) vertę. Jos nepriskiriamos prie pajamų, nes yra reinvestuojamos į gamybą, išsaugant pradinį darbo priemonių gamybinį pajėgumą.

Netiesioginiai verslo mokesčiai

Tai pridėtinės vertės, akcizo, turto, licencijų, muitų mokesčiai. Jie nustatomi ne pačiai įmonei, o jos gaminamai produkcijai, todėl vadina- mi netiesioginiais mokesčiais. Įmonė šiuos mokesčius įtraukia į gamybos sąnaudas, todėl jų dydžiu padidėja prekės kaina.

Taigi bendrasis nacionalinis produktas, apskaičiuotas pajamų mata- vimu, yra per metus gautų atlyginimų, nuomos, palūkanų, pelno, kapi- talo nusidėvėjimo ir netiesioginių mokesčių suma.

Bendrasis nacionalinis produktas rodo metinę gamybos išėigą ir lei- džia spręsti dvi tarpusavyje susijusias problemas:

1. Nustatyti ūkio būklę (smunka ar kyla gamyba ir kokia sparta) ir atskleisti daugelį ryšių tarp gamybos ir nedarbo, kainų lygio, pajamų ir taip toliau.

2. Įvertinti ūkio politikos veiksmingumą.

Dažnai skaičiavimuose vartojamas ir nominalusis bendrasis nacio- nalinis produktas. Sprendžiant šiuos klausimus reikia atsižvelgti į vieną svarbią aplinkybę – bendrojo nacionalinio produkto apimčiai turi įtakos ne tik gamybos kiekis ir sudėtį, bet ir kainų lygio svyravimai. Norėdami palyginti įvairių metų bendrojo nacionalinio produkto apimties kitimą, turime atsižvelgti į kainų pokyčio poveikį. Tam tikslui apskaičiuojamas ne tik nominalusis, bet ir tikrasis bendrasis nacionalinis produktas.

Nominalusis bendrasis nacionalinis produktas – visų baigtinių pre- kių ir paslaugų, pagamintų per tam tikrą laiką, suma faktinėmis (eina- mosiomis) kainomis.

Tikrasis (Realusis) bendrasis nacionalinis produktas – visų baigtinių prekių ir paslaugų, pagamintų per tam tikrą laiką suma palyginamosiomis (sugretinamomis, pradinio laikotarpio) kainomis.

Kainų pasikeitimas nustatomas naudojant kainų indeksą. Kainų indeksas yra santykis tarp prekės (paslaugos) ar jų grupės vertės faktinėmis kainomis ir jų vertės sugretinamosiomis (pradinio laikotarpio) kainomis. Tikrasis bendrasis nacionalinis produktas apskaičiuojamas naudojant specialų kainų indeksą, kuris vadinamas bendrojo nacionalinio produkto defliatoriumi. Šis rodiklis išreiškia bendrojo nacionalinio produkto sudarančių prekių ir paslaugų kainų kitimą. Tikrasis bendrasis nacionalinis produktas nustatomas nominaliojo bendrojo nacionalinio produkto mažinimo metodu, tai yra nominalųjį bendrąjį nacionalinį produktą dalijant iš bendrojo nacionalinio produkto defliatoriaus. Pavyzdžiui, 2011 metais bendrasis nacionalinis produktas buvo 23,8 mlrd. eurų, o 2012 metais – 31,1 mlrd. eurų; taigi padidėjo 30,6 procento. Jei tartume, kad bendrąjį nacionalinį produktą sudarančių prekių ir paslaugų kainos per tą laikotarpį (2012 metus) padidėjo 8,4 procento, tai realiojo bendrojo nacionalinio produkto augimą 2012 metais, lyginant su 2011 metais, nustatysime šitaip:

$$\text{tikrasis BNP (2012)} = \frac{\text{nominalusis BNP 2012 metais}}{\text{BNP defliatorius 2012 metais}} = \frac{31,1}{1,084} = 28,69$$

$$\text{o BNP augimas} = \frac{\text{tikrasis BNP 2012 metais}}{\text{tikrasis BNP 2011 metais}} \times 100 \text{ proc.} = \frac{28,69}{23,8} \times$$

$$\times 100 \text{ proc.} = 120,54 \text{ proc.}$$

Taigi pavyzdyje tikrasis bendrasis nacionalinis produktas 2012 metais sudarė 28,69 milijardų eurų ir, lyginant su 2011 metais, padidėjo ne 30,6 procento, o 20,54 procento.

Tikrasis bendrasis nacionalinis produktas, pagamintas visiško užimtumo sąlygomis, vadinamas galimu arba potencialiuoju bendruoju nacionaliniu produktu. Kitu atveju tikrasis bendrasis nacionalinis produktas yra mažesnis už galimą arba didesnis (kai užimtumas viršija apibrėžtą visiško užimtumo lygį). Jei, tarkime, natūralus nedarbo lygis penki nuošimčiai, taigi galimas bendrasis nacionalinis produktas apskaičiuojamas normuotą darbo valandų per metus skaičių dauginant iš vidutinio vieno žmogaus darbo našumo per valandą ir iš 95 nuošimčių. Skirtumas tarp šios rezultato ir gauto bendrojo nacionalinio produkto parodys, ko neteks visuomenė per metus, kai nedarbo lygis buvo didesnis už natūralųjį.

30. Nacionalinio gaminio rodikliai

Bendrasis nacionalinis gaminys nusako baigtinių prekių ir paslaugų vertę, kuri išreiškia visų kurios nors šalies piliečių ūkinės veiklos rezultatus. Tai yra nusako, kokio dydžio gaminys priklauso tos šalies piliečiams, įskaitant ir pajamas, gautas iš investicijų užsienyje, ir atskaitant užsieniečių toje šalyje gautas pajamas. Jei apskaitoma toje šalyje sukurtų baigtinių prekių ir paslaugų rinkos vertė, atmetant užsienyje gautas pajamas iš investicijų ir pridėdant šioje šalyje užsieniečiams priklausančias pajamas, gaunamas bendrasis vidinis (vietinis) gaminys.

Be to, pagal bendrąjį nacionalinį produktą ūkio būklę apibūdina ir tokie rodikliai:

- bendrasis vidinis produktas – gaminys. Tai šalies teritorijoje pagamintų baigtinių prekių ir paslaugų vertė įskaitant užsienio gamybos veiksmų sukurtą vertę šioje šalyje, bet neįskaitant investicinių pajamų, gautų šios šalies piliečių užsienyje. Skirtingai nuo bendrojo nacionalinio produkto, jis apskaitomas ne rinkos kainomis, bet gamybos išlaidų sąnaudomis, kurių suma nustatoma sudėdant pridėtinę vertę kiekvienoje šalyje ar įmonėje;

- nacionalinės pajamos. Tai suma pajamų, atitenkančių visiems gamybos veiksmams. Jas sudaro darbo užmokestis, nuoma, palūkanos, pelnas;

- grynasis nacionalinis gaminys – tai visų prekių ir paslaugų,

pagamintų per metus, vertė, išreikšta rinkos kainomis, atėmus išlaidas gamybos priemonių nusidėvėjimui.

Skirtumą tarp grynojo nacionalinio gaminio ir nacionalinių pajamų sudaro netiesioginiai mokesčiai vyriausybei.

- asmeninės pajamos. Tai ta bendrojo nacionalinio produkto dalis, kuri faktiškai atitenka asmenims (iki sumokant pajamų mokestį). Dalis bendrojo nacionalinio produkto neatitenka įmonėms ir netampa žmonių asmeninėmis pajamomis. Todėl, kad:

- dalį įmonių pelno surenka vyriausybė kaip įmonių pelno mokestį;
- dalį įmonių pelno bendrovės pasilieka finansuoti gamybos plėtrą.

Paprastai dividendai tampa asmeninių akcininkų pajamų dalimi;

- mokesčiai sumokami į socialinio draudimo fondą – Sodrą;
- mokesčiai sumokami į privalomąjį sveikatos draudimo fondą – PSDF.

Asmeninės pajamos nesutampa su bendroju nacionaliniu produktu ir dėl pervedimų, ir negražintinų mokėjimų (ir lėšų, gaunamų iš privačių socialinių fondų). Be to, ir vyriausybė perveda lėšas į socialinio draudimo, pensijų, PSDF, nedarbo pašalpų fondus. Pastarieji pervedimai padidina asmenines pajamas, bet nedidina gamybos veiksmų apimtį. Todėl jie ir neįskaitomi į nacionalines pajamas.

Taigi asmeninės pajamos apima asmenims (namų ūkiams) atitekusią bendrojo nacionalinio produkto dalį, kaip jų ūkinės veiklos rezultata, ir gaunamus išmokėjimus iš valstybės biudžeto arba bendrovių lėšų.

Disponuojamosios pajamos (grynosios, neto, gyventojų asmeninės pajamos)

Bet kuris asmuo negauna į rankas visų savo asmeninių pajamų. Viešas sektorius dalį jų paima kaip mokesčius. Tai ne tik asmeninių pajamų mokestis, bet ir kai kurie kiti mokesčiai, pavyzdžiui, paveldėto turto mokestis, prabangaus turto mokestis. Atskaičiavus visus mokesčius, lieka grynosios gyventojų pajamos. Šiuos pinigus galima išleisti vartojimui, sumokėti palūkanas ir skolas arba taupyti. Vartotojai, planuodami kiek ir kaip išleisti turimas pajamas, atsižvelgia būtent į grynąsias pajamas.

31. Ūkio pusiausvyra

Visuminė paklausa ir visuminė pasiūla

Ūkio teorijoje svarbią reikšmę turi visuminės paklausos ir visuminės pasiūlos sąvokos. Ji atskleidžia pirkėjų ir gamintojų visumos elgesį prekių ir paslaugų rinkose.

Visuminė paklausa (V) – galutinių prekių ir paslaugų, kurias įvairūs pirkėjai (įmonės, valstybė, privatūs asmenys) nori ir gali įsigyti, esant tam tikram kainų lygiui, suma. Kalbama ne apie vieną kurią nors prekę, kaip tai yra mikroekonomikos požiūriu, bet apie visas prekes ir paslaugas, visų prekių kainų lygį ir jų pokytį. Visuminė paklausa išreiškia ne tikrąsias, o numanomas išlaidas ir gali būti apskaičiuojama kaip 4 dėdamaųjų suma:

$$V = C + I + G + (X - M);$$

čia: V – visuminė paklausa;

C – asmeninis (namų ūkio) vartojimas, tai yra vartojimo paklausa;

I – paklausos dydis, atitinkantis bendrąsias vidaus investicijas;

G – paklausos dydis, atitinkantis vyriausybės vartojimo išlaidas;

X-M – paklausos dydis, atitinkantis prekių ir paslaugų grynąjį eksportą.

Naujojoje klasikinėje ir J. M. Keyneso teorijoje svarbų vaidmenį vaidina vyriausybės vartojimo išlaidos (G). Pagal šią teoriją, ekonomikos nestabilumo šaltinis – nestabili investicijų paklausa. Situacijai ištaisyti, J. M. Keynesas siūlė: mažėjant investicijų paklausai, didinti vyriausybės išlaidas, o didėjant investicijų paklausai, mažinti vyriausybės išlaidas.

Pagal J. M. Keynesą, nekriziniiais laikais visuminės paklausos dydis leidžiasi žemyn. Tai yra visuminės paklausos didėjimas visiško užimtumo sąlygomis didins tik kainas. Ši pozicija sutampa su panašiu klasikų požiūriu.

Vienas iš svarbesnių teorijos aspektų yra visuminės paklausos dydis. Ūkio raidos teorijos klasikai teigė, kad visuminei paklausai lemiamą įtaką turi bendrasis kainų lygis šalyje. Krentant bendram kainų lygiui,

visuminės paklausos kiekis didėja.

Jeigu kainų lygis žemas, tai pirkėjai už turimas pajamas gali įsigyti daugiau ir įvairesnių prekių. Ir atvirkščiai, jei kainų lygis aukštas, pirkėjai gali nupirkti mažiau prekių ir paslaugų. Vadinasi, priklausomybė tarp kainų lygio ir bendrojo nacionalinio produkto visuminės paklausos yra atvirkštinė arba neigiama. Ir visuminės paklausos dydis slenka žemyn.

Klasikinėje teorijoje dažniausia dėmesys skiriamas pinigams, kurie lemia visuminę paklausą. Šios krypties ekonomistų nuomone, žmonių noras ir galėjimas nusipirkti prekių priklauso nuo turimo pinigų kiekio ir pinigų perkamosios galios.

Nors visuminė paklausa (V), išreiškiama ta pačia formule kaip ir bendrasis nacionalinis produktas, apskaičiuojama išlaidų matavimu, tačiau savo esme jos skiriasi. Visuminės paklausos V formulėje visi dėmenys – tai ne konkretūs, kaip bendrojo nacionalinio produkto atveju, o kintamieji dydžiai, priklausantys nuo bendrojo kainų lygio ir išreiškiantys ne esamas, o numanomas išlaidas.

Tik žinoti pirkėjų elgesį rinkoje nepakanka. Pirkimo–pardavimo sandėryje, be pirkėjų, dalyvauja ir pardavėjai (gamintojai), taigi būtina žinoti ir galimų pardavėjų elgesį, tai yra kiek jie nori parduoti prekių ir paslaugų už tam tikras kainas. Tai sudaro visuminę (bendrąją) pasiūlą.

Visuminė pasiūla (VP) – galutinių prekių ir paslaugų, kurias įvairūs gamintojai gali ir nori parduoti, esant tam tikram kainų lygiui, suma. Visuomeninė pasiūla, kaip ir visuomeninė paklausa, rodo ne fiksuotą pasiūlos dydį, o pasiūlos pokyčių srautą. Tokia pasiūla priklauso nuo: teikiamų į rinką prekių ir paslaugų kainų, gamybos išteklių kainų, gamybos įrangos lygio, darbo našumo ir kt. Kylant bendram kainų lygiui, o kitiems veiksniams nekintant, visuminė pasiūla didėja. Kol gamyba pasiekia savo galimybių lygį, tai yra kol dirbama ne visišku pajėgumu, kol išlieka didesnis už natūralųjį nedarbas. Dažniausia kainų padidėjimas sukelia spartų gamybos augimą. Didėja gamybos išteklių paklausa, užimtumas, o tuo pačiu ir gamybos sąnaudos. Visuminės pasiūlos didėjimo ribą nustato galimo bendrojo nacionalinio produkto dydis Y_p .

Klasikinės krypties teoretikai (Adam Smith, David Ricardo, John

Stuart Mill) tvirtino, kad esant potencialiam ar visiškam užimtumo gamybos lygiui, visuminės pasiūlos kreivė yra vertikali tiesė. Tarkim, kad visos kainos (prekių, paslaugų ir darbo jėgos) padidėja du kartus. Nors darbuotojų nominalus darbo užmokestis padidėja du kartus, tačiau tiek pat padidėja ir kainos. Tikrasis darbo užmokestis, prekių ir paslaugų kiekis, kurį galima nupirkti už nominalųjį darbo užmokestį, nesikeičia. Galbūt darbuotojų noras dirbti išlieka toks pat. Verslininkai išlaiko buvusią padėtį: nepakinta gamybiniai pajėgumai, nesikeičia santykis tarp gamybinių išlaidų ir kainų, nekinta gaminamų prekių ir paslaugų kiekis. Todėl esant visiškam užimtumo gamybos lygiui, padidinus ar sumažinus visų gamybos veiksnių kainas, pardavimui siūlomų prekių ir paslaugų kiekis išlieka nepakitęs.

J. M. Keyneso pasekėjų požiūriu, visuminės pasiūlos pokyčių kreivė, kol nepasiektas visiškasis užimtumo gamybos lygis, yra horizontali tiesė. Bet pasiekusi visišką užimtumo lygį, ji sutampa su klasikine vertikalia tiese.

Pusiausvyros bendrasis nacionalinis produktas, nuosmukio (recesionis) ir kainų augimo (infliacinis) tarpsniai

Pusiausvyros bendrasis nacionalinis produktas (Y_e) – tai toks realus bendrojo nacionalinio gaminio dydis, kurio vertė lygi numatomoms visuminėms išlaidoms (visuminei paklausai). Šis nacionalinis gaminys atitinka ūkio pusiausvyrą, kai visas pagamintas gaminys nuperkamas, todėl visuminės vartotojų išlaidos yra lygios gamintojų visuminėms pajamoms, gautoms pardavus nacionalinį produktą. Pusiausvyra yra būsena, kuri neturi polinkio keistis, nes čia jėgos atsverė viena kitą. Ūkio sistema visada siekia pusiausvyros, tai yra tokios padėties, kurioje tiek vartotojai, tiek gamintojai neturi paskatų keisti savo elgesį rinkoje.

Gana plačiai teorijoje aptariamas ir ūkio pusiausvyros susidarymas. Jei kainų lygis yra aukštesnis už pusiausvyros lygį, tai visuminė pasiūla viršys paklausą, ir kainos turės polinkį mažėti. Kartu mažės ir gamyba. Ir atvirkščiai, kai kainų lygis bus mažesnis už pusiausvyros, tai visuminė pasiūla bus per maža, palyginti su visumine pakausa, ir kainos ims kilti

skatindamos nacionalinio gaminio gamybą, kol bus pasiekta pusiausvyros būsena. Pusiausvyros nacionalinis gaminyš gali kisti pakitus visuminei paklausai arba pasiūlai. Kartu pakinta ir kainos, ir užimtumo lygis.

Nuosmukio laikotarpis

Kai pusiausvyros tikrasis bendrasis nacionalinis produktas (Y_0) yra mažesnis už potencialųjį nacionalinį produktą (Y_p), tai yra kai pasiūla gerokai viršija paklausą, susidaro nuosmukio (recesinis) tarpsnis. Tai gali atsitikti, pavyzdžiui, sumažėjus vartojimui arba esant nepakankamai investicinei veiklai. Ūkio veikia neišnaudodama turimų išteklių ir esat didiam nedarbui. Ši nuosmukį kartais galima įveikti bendrovių ūkio reguliavimo priemonėmis, didinančiomis visuminę paklausą.

Dažnai dėl pernelyg padidėjusios visuminės paklausos susidaro kainų augimo tarpsnis. Infliacijos laikotarpis yra dydis, kuriuo pusiausvyros bendrasis nacionalinis produktas viršija galimąjį bendrąjį nacionalinį produktą (tai yra paklausa gerokai viršija pasiūlą).

Kai gamyba nepajėgi patenkinti esančią paklausą, kainos ims didėti. Tai skatina pramonininkus plėsti gamybą. Tada atsiranda procesai, kurie mažina tą kainų augimo tarpsnį: išauga darbo jėgos poreikis, pakyla darbo užmokestis, kartu didėja gamybos sąnaudos. Bendras kainų lygis pakyla. Kainų augimas mažina vartotojų perkamąją galią, grynasis vartojimas (visuminė paklausa) mažėja. Visuminės paklausos sumažėjimas apriboja visuminę pasiūlą. Šitaip kainų augimo tarpsnis sumažinamas, tai yra nacionalinis gaminyš artėja prie savo potencialaus dydžio. Tikrame gyvenime visa tai vyksta sudėtingiau, dažniausia dėl viešų institucijų ekonomikos reguliavimo priemonių ir išorinių ūkio procesų.

Klasikai remiasi prielaida, jog kainos ir palūkanos yra lanksčios ir kinta priklausomai nuo ūkio padėties. Teigiama, kad veikiant rinkos jėgoms pusiausvyra pasiekama savaime esant visiškam užimtumui. Lanksčios rinkos kainos užtikrina visišką užimtumą ir didžiausią galimą gamybos apimtį. Klasikų požiūriu, ūkio pusiausvyra potencialaus nacionalinio gaminio lygiu yra natūrali rinkos ekonomikos būsena, pasiekiami nesikišant viešiesiems tarnautojams. Vienintelis viešų tarnybų vaidmuo ūkyje –

apsiriboti pinigų kiekio priežiūra, kuri leistų stabilizuoti visuminę paklausą. Visais kitais atvejais ji turi vykdyti laisvosios rinkos politiką ir leisti veikti rinkos jėgoms.

32. Klasikinė ūkio pusiausvyra

J. M. Keyneso pasekėjai teigia, kad kainos dabartinėje ekonomikoje nėra lanksčios net ir esant dideliam nedarbui. Darbuotojų sąjungos priešinsis darbo užmokesčio, o gamintojai – prekių kainų mažinimui. Todėl kainos ir atlyginimai, net ir esant dideliam nedarbui, išliks mažai pakitę gana ilgai, o neparduotų gaminių atsargos kaupsis, todėl rinkos ekonomikai nebūdingas polinkis artėti į visišką užimtumą. Netgi priešingai, rinkos ekonomika gali būti pusiausvyros būsenos ir esant dideliam nedarbui. Dažnai tokia padėtis ir būdinga rinkos ekonomikai. Anot šios teorijos rėmėjų, pusiausvyros būseną susidarys esant mažesnei gamybos apimčiai už masą, atitinkantį potencialų produktą, ir esant mažesniai užimtumui. J. M. Keyneso pasekėjai teigia, kad pusiausvyra, esant ūkio nuosmukiui, yra natūrali jos būseną. Norint sumažinti nuosmukį, būtina, kad įsikištų viešos tarnybos – padidintų vyriausybės išlaidas. Padidėjusi visuminė paklausa sukėlė gamybos didėjimą nekintant kainoms dėl didelio bedarbių skaičiaus ir nevisiškai naudojamų gamybinių pajėgumų.

Ūkiui veikiant visiško užimtumo sąlygomis J. M. Keyneso pasekėjų ir klasikų požiūriai sutampa – visuminės paklausos didėjimas didins tik kainas.

Apibendrinant galima teigti, kad pagrindinės makroekonomikos problemos yra nedarbas, kainų didėjimas, ūkio cikliškumas.

33. Nedarbas ir jo rūšys

Nedarbas, arba nevisiškas užimtumas, ekonomine prasme yra visuomenės išteklių švaistymas ir darbo neturinčių žmonių būties sąlygų bloginimas. Tai sukelia ir neūkinio pobūdžio socialinių problemų. Greita infliacija išderina visuomenės ūkinį gyvenimą, o aukštas nedarbo lygis

sutrikdo visuomenės socialinių veiklų raidą, įžiebta jų iškreiptas išraiškas.

Yra keli svarbūs ūkio nuosmukio požymiai – tai gamybos masto mažėjimas ir nedarbo lygio padidėjimas. Pirmojo pokyčius rodo bendras nacionalinis produktas, o nedarbo pokyčius – bendras nedarbo lygis.

Nedarbo lygis kiekybiškai išreiškiamas nedirbančių žmonių dalimi visuomenės darbo (darbo jėgos) ištekliuose. Paprastai darbo išteklius sudaro visi darbingo amžiaus žmonės (16–65 metų amžiaus vyrai ir moterys), tikrovėje pridedami ir dirbantys samdomąjį darbą jaunuoliai iki 16 metų, ir dirbantys pensininkai. Kai kuriose šalyse darbo ištekliais laikomi tie darbingo amžiaus sveiki žmonės, kurie dirba ar ieško darbo. Darbo ištekliams nepriskiriami pensininkai, nuolatinį studijų studentai, tėvai, prižiūrintys mažamečius vaikus.

Apskritai darbo jėgos išteklius galima suskirstyti į tris rūšis: užimti, tai yra dirba, neužimti, tai yra bedarbiai ir nedarbingi. Bedarbiai – tie darbingo amžiaus žmonės, kurie aktyviai ieško darbo, paprastai pakartotinai registruodamiesi įdarbinimo įstaigoje.

Dažniausia skiriamos trys nedarbo atmainos:

- einamasis (migracinis). Jis atsiranda žmonėms paliekant darbo vietas dėl įvairių asmeninių priežasčių. Tai įprastinė užimtumo apytaka, nuolatinė darbuotojų kaita. Tokia bedarbystė trunka neilgai. Visiškai pašalinti einamojo nedarbo negalima, tai įprastas ūkio reiškinys, jei jis neviršija tam tikro masto.

- struktūrinis, kai darbo paklausos struktūra neatitinka darbo pasiūlos struktūros (įgūdžių, profesijų, gamybos šakų ar teritorijų požiūriu). Toks nedarbas susidaro keičiantis gaminamos produkcijos visumai ir jos technologijai, tai yra mokslo ir įrangos pokyčių sąlygomis arba dėl darbo užmokesčio reguliavimo veikslių (įstatymai, trišaliai susitarimai ir kt.). Savo esme struktūrinis nedarbas yra ilgai trunkantis einamasis nedarbas.

- besikartojantis (ciklinis). Atsiranda, kai sumažėja ūkinis aktyvumas, ekonomikos plėtra ima stoti. Tai dažniausiai yra per mažos paklausos nedarbas.

Nedarbo poveikis ir galimos socialinės-ekonominės pasekmės paprastai būna tokios:

1. pažeidžiamos bedarbio būties ekonomines sąlygos;
2. nesukuriamos prekės ir nemokami biudžetui mokesčiai (o mokamos bedarbio pašalpos);
3. bedarbiai praranda įgūdžius;
4. nedarbas gali sukelti politinių neramumų;
5. nedarbas mažina bendrą nacionalinį produktą;
6. vyksta emigracija (darbo jėgos ir protų nutekėjimas).

Okuno dėsnis

Šis dėsnis ar taisyklė pavadinta amerikiečio mokslininko Arthuro Okuno vardu. Svyruojant verslo aktyvumui, nedarbas didėja lėčiau, negu mažėja gamybos apimtis. Gamybai sumažėjus 2–3 nuošimčiais, nedarbas padidėja apie vieną nuošimtį. Nes sukurdami dalinio nedarbo problemą (dirbama ne visą darbo dieną ir panašiai) ir mažindami darbo našumą gamintojai išsaugo darbuotojus ir įrenginius, kad ūkiui pagyvėjus, nebūtų sunku vėl padidinti gamybą. Tai yra dėsningumas, aprašantis priklausomybę tarp nedarbo ir bendrojo vidaus produkto augimo.

34. Visiškas užimtumas ir natūralus nedarbas

Dažniausia visai išvengti nedarbo negalima. Einamasis nedarbas ir struktūrinis nedarbas yra neišvengiamas ir natūralus dalykas. Todėl einamojo ir struktūrinio nedarbo apimčių suma sudaro natūralų nedarbo lygį. Todėl visiškas užimtumas nereiškia, kad nedarbo lygis yra nulis nuošimčių. Visiškas užimtumas paprastai būna tada, kai nedarbo lygis žemas ir nesukelia kainų padidėjimo. Griežtos metodikos nustatyti natūralų nedarbo lygį, matyt, nėra. Daugiausia remiamasi duomenų analize ir bendrų polinkių nustatymu. Ekonomikos teorijose natūralusis nedarbo lygis svyruoja nuo 3 iki 6 nuošimčių visų darbo išteklių.

Paprastai svarstomos tokios nedarbo mažinimo priemonės. Didelio nedarbo problema pirmiausia sprendžiama nedarbo draudimu. Nedarbo draudimo fondas sudaromas iš samdomųjų darbuotojų, darbdavių ir valstybės biudžeto įnašų. Išmokos iš šio fondo iš dalies padengia pajamų

netekimą nedarbo atveju. Dalis nedarbo mažinimo priemonių nukreiptos į konkrečias nedarbo rūšis.

Einamojo nedarbo atveju svarbus vaidmuo tenka darbo rinkos biržai.

Struktūrinio nedarbo problema sprendžiama keliais būdais: pristabdant struktūrinius pokyčius ūkio augimo sąlygomis ir, antra, pritaikant prie jų, numatant juos (gaivališki darbininkų pasipriešinimai, darbo sutartyse numatomas privalomas darbininkų samdymas nepaisant įrangos pokyčių, darbuotojų ugdymas, perkvalifikavimas ir pan.). Pasikartojantis nedarbas mažinamas pinigų ir išdo politikos priemonėmis. Tačiau dažnai tokie veiksmai skatina kainų didėjimą.

Ypač veiksmingomis priemonėmis galėtų būti:

- investuojamo pelno neapmokestinimas;
- viešųjų darbų įgyvendinimas;
- perkvalifikavimo sistemos sudarymas;
- dalinio užimtumo taikymas;
- viešųjų finansų vadyba skatinant visuminę paklausą.

35. Kainų didėjimo esmė ir rūšys

Kainų didėjimas (infliacija) – bendrojo kainų lygio kilimas, pasireiškiantis piniginio vieneto perkamosios galios mažėjimu. Tai paprastai ne vienkartinis bendrojo kainų lygio pakilimas, o nuolatinis jo kilimas. Kainų kilimas reiškia pinigų perkamosios galios mažėjimą, tai yra tikrojo (realiojo) darbo užmokesčio kritimą.

Infliacijos metu vyksta greitas pajamų ir turto persikirstymas. Tokį reiškinį palankiau vertina turto savininkai. Bet infliacija daugiau atima iš tų, kurie gyvena vien iš darbo pajamų. Skaudžiausiai paliečia žmones, gaunančius aiškiai nustatytas pajamas (pensininkus, studentus, neįgalius asmenis, darbuotojus, gaunančius tik pastovų atlyginimą).

Kainų didėjimas tiesiogiai daro įtaką skolininkų ir skolintojų santykiams.

Inflacijai esant, dažnai laimi tie, kurie skolinasi, ir pralaimi tie, kurie skolina, tai yra pralaimi milijonai smulkių taupytojų – indėlininkų,

o laimi stambaus verslo įmonės, besinaudojančios didelėmis paskolų sumomis. Dėl šios priežasties infliacijos normą stengiamasi įkalkuliuoti į palūkanų normą.

Dažnai skiriamos dvi infliacijos rūšys (tipai): atviroji; paslėptoji. Pastaroji reiškiasi prekių deficitu, blogėjančia jų kokybe, naujų prekių asortimentu.

Pagal kainų augimo spartą gali būti:

- šliaužianti infliacija – tai ilgai trunkanti neaukštų (1–3 nuošimčiai, kartais augančio ūkio šalyse – 10 nuošimčių) ir gan pastovių tempų infliacija;

- šuoliuojanti infliacija – tai spartus kainų lygio kilimas (11–100 nuošimčių, o kylančio ūkio šalyse – 200 nuošimčių), kuris rodo polinkį dar didėti;

- hiperinfliacija – kai kainų lygis kyla milžiniškais tempais (1000 nuošimčių ir daugiau), prekės brangsta beveik kasdien, pinigai nuvertėja, kyla ūkio suirutė. Hiperinfliacija buvo Vokietijoje po Pirmojo pasaulinio karo (1923 metais vienas trilijonas markių buvo mokamas už tai, kas iki karo kainavo vieną markę), 1989 metais ji pasireiškė Lenkijoje (per metus prekių kainos padidėjo 1800 procentų), o 1992 metais ir Lietuvoje (kainos padidėjo beveik 1000 procentų).

Kainų didėjimo priežastys

Paklausos sąlygotas kainų didėjimas atsiranda tada, kai staiga padidėja visuminė paklausa. Tai vyksta, kai vartotojai daug perka prekių ir paslaugų, ir tai lemia kainų kilimą.

Padidėjus visuminei paklausai, padidėja gamybos apimtis ir sumažėja nedarbas. Tačiau dėl didėjančios paklausos kyla kainos.

Galime daryti prielaidą, kad stiprios darbo sąjungos ir monopolistinės bendrovės pajėgios suvaldyti prekių kainas ir darbo užmokesčius (darbo sąjunga, grasindama streiku, gali išsiderėti didesnę darbo užmokesčių, o monopolistinė įmonė gali pakelti kainą net ir tada, kai paklausa nėra didelė). Įmonės monopolistės nustatytos didelės kainos privers pakelti kainas visus tuos gamintojus, kurie naudoja šios įmonės produkciją

kaip žaliavą. Gamintojai, turėdami didesnes išlaidas dėl medžiagų ir žaliavų pabrangimo, nustatys didesnes vartojimo prekių kainas. Tai yra sąnaudų sąlygota infliacija.

Sąnaudų sąlygota infliacija (arba pasiūlos infliacija) atsiranda tuomet, kai, kylant darbo užmokesčio ir kitų žaliavų elementų kainoms, kyla ir pardavimo kainos. Kainų kilimą sąlygoja sąnaudų augimas. Tai kartais vadinama rinkos galios sąlygojama infliacija.

Lūkesčių sąlygota infliacija

Kainų–darbo užmokesčio pasikartojančio augimo spiralės sukeltas kainų didėjimas. Darome prielaidą, kad kainos ilgą laiką nesikeitė. tada, galima tikėtis, kad jos ir artimoje ateityje nesikeis. Taigi infliacija gali būti lygi nuliui.

Sakykim, kad viešos tarnybos nusprendė nesitaikstyti su esamu nedarbo mastu. Jos pradeda keisti pinigų ir viešųjų finansų politiką, siekdamas skatinti visuminę paklausą ir tuo pačiu sumažinti nedarbą.

Taigi padidėjus paklausai, reikėtų samdyti daugiau darbuotojų. Bedarbiai lengviau ir greičiau įsidarbina. Tuo pačiu plečiasi gamybos apimtis ir mažėja nedarbas. Tačiau gamintojai, tikėdamiesi paklausos didėjimo, pradeda kelti kainas. Prasideda kainų didėjimas, bet tai kol kas nepaveikia nominalaus darbo užmokesčio lygio. Didėjant kainoms ir esant pastoviam darbo užmokesčiui, sparčiai didėja įmonių pelnas. Paklausos padidėjimas visų pirma sąlygoja gamybos masto ir užimtumo augimą. Kainos ir darbo užmokestis pakyla nežymiai. Daugiausiai padidėja pelnas. Ūkio padėtis beveik pasikeičia.

Didėjant kainoms, tikrasis darbo užmokestis (tai yra prekių kiekis, kurį darbuotojai gali nusipirkti už savo užmokestį) sumažėjo dėl kainų didėjimo (infliacijos). Tada paprastai darbuotojai reikalauja, kad atlyginimai būtų derinami su pragyvenimo lygiu. Kol visuminė paklausa didėja taip, kad ūkis dirba visais pajėgumais ir išlieka žemas nedarbo lygis, darbo sąjungoms pavyksta patenkinti savo reikalavimus. Rinka klesti, ir todėl darbdaviai nusileidžia darbo sąjungoms. Kai paklausa yra didelė ir vis didėja, verslininkai kelia atlyginimus ir kartu kelia kainas. Tada

infliacija greitėja. Kai kainų augimas itin didelis, darbininkai pamato, kad jų tikrasis darbo užmokeskis vėl atsilieka nuo pragyvenimo lygio. Prasideda naujos derybos dėl darbo užmokesčio dydžio – norima, kad jis atitiktų pragyvenimo lygį. Taigi prasideda darbo užmokesčio–kainų didėjimo besikartojantis augimas, paprasčiau vadinamas kainų spiralė.

Iš tikrųjų taip palaikomas žemas nedarbo lygis kainuoja labai brangiai. Ta kaina – tai nuolat didėjantis kainų (infliacijos) lygis. Darbo užmokesčio–kainų spiralė kyla aukštyn: kuo didesnę darbo užmokesčių išreikalauja darbuotojai, tuo labiau kyla kainos.

36. Antiinfliacinės priemonės

Siekiant sumažinti kainas, naudojamos pavienės priemonės ir bendra vyriausybės ūkio politika. Tarp tokių priemonių yra darbo užmokesčio ir kainų kontrolė (kartais prieštaraujanti laisvos rinkos sąvokoms).

Vykdam antiinfliacinę politiką, būtina suderinti nedarbo lygį ir kainų didėjimo spartą. To siekiama pajamų politikos priemonėmis, kuriomis ribojama infliacija pernelyg nemažinant visuminės paklausos. Žinomiausia šios politikos priemonė – darbo užmokesčio ir kainų kontrolė ribojant jų didėjimą ar net visiškai įšaldant juos.

Laikina darbo užmokesčio ir kainų kontrolė yra kainų didėjimo sustabdymo būdas – visiškai apribojant darbo užmokesčio ir kainų kilimą (įšaldant juos) arba vyriausybei reguliuojant jų augimą (nustatant jų ribas). Dažnai tokios priemonės sukelia tik labai trumpalaikį teigiamą poveikį. Taigi neleidžiant didėti kainoms ir darbo užmokesčiui, kainų kilimas sulėtėja. Jei vyriausybė vykdo ir besiplečiančią viešųjų finansų politiką, tai yra padidina visuminę paklausą, kainų lygio stabilizavimasis sukelia ir žymų nedarbo mažėjimą. Tačiau pasibaigus tokiam priežiūros laikui, dažnai infliacija keleriojai paspartėja, vėl ima didėti nedarbas, o „iššaldymu“ spręstos problemos iškyla visuomenei dar didesnėmis ir aštresnėmis formomis. Todėl tai yra daugiau politinė, bet ne ekonominė veiklos teorija.

Be to, šliaužiančios infliacijos atveju taikomas pajamų indeksavimas. Jis skirtas atkurti žalą, kurią padaro kainų didėjimas daugumai rinkos

dalyvių. Indeksavimas – tai darbo užmokesčio, pensijų, stipendijų nominalios vertės, palūkanų normos ir netgi pajamų mokesčio derinimas su gyvenimo sąnaudų kitimu (tai yra su vartojimo prekių kainų indeksu). Bet koks šių sąnaudų išaugimas indeksavimo atveju turi tiek pat padidinti ir atitinkamas nominalias pajamas.

Tačiau indeksavimas neišsprendžia kainų augimo (infliacijos) problemos.

Jo paskirtis kita – sumažinti pajamų persikirstymą, kuris visada prasideda atsiradus inflacijai ir neretai praturtina turtingesnius mažesnes pajamas gaunančiųjų sąskaita.

Priešinimasis kainų didėjimui yra veiksmingas tikrai reguliuojant visuminę paklausą ir pasiūlą. Tai daroma viešųjų finansų ir pinigų politikos priemonėmis (mokesčių dydžiais, vyriausybės išlaidomis, centrinio banko operacijomis). Jei infliaciją sukėlė pinigų perteklius šalyje, tai valstybės tarnautojai savo politika turi siekti, kad pinigų didėjimas nevirsytų bendro nacionalinio produkto didėjimo. Jei infliacija atsirado dėl išpūstai išaugusios paklausos, reikia mažinti visumines išlaidas (galbūt mažinant valstybės išlaidas ir didinant mokesčius).

37. Nedarbo ir kainų kilimo ryšys

William Philips (Viljamas Filipsas) nagrinėjo nedarbo lygio ir nominalaus darbo užmokesčio kitimo sąryšį. Jis paskelbė, kad mažėjant nedarbo lygiui, spartėja darbo užmokesčio augimas, taigi egzistuoja atvirkštinė priklausomybė tarp nedarbo lygio ir darbo užmokesčio (vėliau pakeisto infliacija). Kadangi nominalaus darbo užmokesčio augimas atspindi kainų kilimą, tai ūkio tyrėjai šią išvadą pritaikė nedarbo lygio ir infliacijos tarpusavio sąveikai. Tas ryšys yra toks: mažėjant nedarbo lygiui, spartėja kainų didėjimas, ir atvirkščiai.

Ūkinės veiklos pasikartojimas (cikliškumas) ir jo priežastys

Dažniausia sutariama, kad svarbiausias šalies ūkio tikslas – didinti bendrą nacionalinį produktą. Todėl naujausių teorijų požiūriu, svarbiausia pasaulinė problema yra didinti bendrojo nacionalinio produkto augimą sparčiau už gyventojų skaičiaus didėjimą, tobulinti jo struktūrą

kiek galima mažinant išlaidas ginkluotei, daugiau dėmesio skiriant gamtos apsaugai, žmonių socialinėms reikmėms.

Pastaruoju laikotarpiu iš esmės bendrasis nacionalinis produktas didėja, tačiau jo augimui būdingas pasikartojantis augimo ir kritimo pobūdis, vadinamas ekonominiu (verslo) ciklu. Ekonominis ciklas – ūkio augimo ir nuosmukio laikotarpių kaitos procesas, matuojamas realaus BVP pokyčiais.

Ūkinės veiklos cikliškumo priežastys labai įvairios, jų sąveika labai sudėtinga. Vieni veiksniai (priežastys) (klimato pokyčiai, veikiantys žemės ūkio produkcijos apimtį; eksporto pokyčiai, susiję su pasikeitusia pasaulio rinkos visuma (paklausa ir pasiūla)) šalies ekonomikos atžvilgiu yra išoriniai ir nevaldomi. Vidiniams šalies ūkio veiksniams priklauso pinigų kiekis, palūkanų norma, kainos. Jie taip pat turi įtakos susidaryti ciklui. Šiuos kintamuosius jau galima kontroliuoti ir keisti.

Atsižvelgiant į ekonominių procesų svyravimus sukėlusias priežastis, skiriama keletas ekonominių ciklų, kurie pirmiausia skiriasi savo trukme. Yra ciklų, kurių trukmė – tik keliasdešimt mėnesių, o yra ir tokių, kurių trukmė – 40–50 metų.

Bene ryškiausias ir reikšmingiausias yra verslo ciklas, susijęs su esminiu pagrindinių gamybos priemonių atnaujinimu. Paprastai jis trunka apie 10 metų.

Skiriamos keturios verslo ciklo dalys: ekonominis nuosmukis (recesijos tarpsnis), krizė, atsigavimas ir pakilimas.

Nuosmukio (recesijos) tarpsnis yra bendrosios gamybos apimties, pajamų, užimtumo ir prekybos sumažėjimas, trunkantis nuo pusės metų iki metų ir sukeliantis daugelio ekonomikos sričių sutrikimus.

Nuosmukis dažnai baigiasi krize. Jos metu iki žemiausio lygiu mažėja nacionalinis produktas, išauga nedarbas, paklausa atsilieka nuo gamybinių pajėgumų. Įmonių pajamos ir pelnas krinta, bendrovės patiria nuostolių. Jei toks ciklo nuosmukis yra gilus ir užtrunka kurį laiką, jis vadinamas depresija.

Atsigavimas

Tai stadija, einanti po esminio nuosmukio (krizės). Jos metu pradeda didėti gamybos apimtis, užimtumas, darbo užmokestis, kainos ir palūkanos. Atnaujinami nusidėvėję įrenginiai, įtraukiami į gamybą dar nepanaudoti gamybiniai pajėgumai ir neužimta darbo jėga.

Pakilimas

Šiuo laikotarpiu bendrasis nacionalinis produktas yra didžiausias, jis pasiekia galimo didžiausio (potencialaus) bendrojo nacionalinio produkto lygį. Atsiranda trūkumų darbo rinkoje, ypač ima stigti išsilavinusios darbo jėgos. Gali trūkti išteklių ir žaliavų. Tolesniam gamybos augimui reikalingos naujos investicijos, dėl to padidėja piniginių lėšų paklausa. Stinga prekių, kyla kainos, didėja gamybos sąnaudos. Didėjant kainoms, paprastai didėja pelnas.

Kiekvienas ciklas skiriasi ir savo bendra trukme, ir atskirų būsenų ilgumu, ir kritimo ar pakilimo svyravimo dydžiu, ir tuo, kaip pereina iš vienos stadijos į kitą.

Panašiai apibendrinamas nedarbas, kainų kilimas ir ūkio ciklas šiuolaikinėje ekonomikoje. Maždaug iki XX a. vidurio ūkinės veiklos cikliškumas buvo pagrindinė rinkos ekonomikos problema. Po Didžiosios depresijos metų (1929–1933), apėmusių visą Vakarų pasaulį, J. M. Keyneso aprašyto valstybinio ekonomikos reguliavimo principo įgyvendinimas sumažino šią problemą. Valstybinio ekonomikos reguliavimo priemonės gana išstobulėjo, jog leidžia reguliuoti ekonomikos cikliškus pokyčius. Šis reguliavimas kartais vadinamas politiniu ciklu. Šalių finansinės politikos priemonėmis galima norimu laiku padidinti užimtumą, gamybą, kartu ir atlyginimus, tačiau tokia politika gali sukelti kainų didėjimą ir ūkio nuosmukį.

38. Šalies biudžetas ir viešųjų finansų politika

Valstybės biudžetas – tai valstybės piniginių pajamų ir išlaidų numatytam laikotarpiui planas. Paprasta – metinė valstybės pajamų ir išlaidų

samata. Valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų visuma sudaro nacionalinį biudžetą. (Federalinėse valstybėse prisideda federalinių jungtinių biudžetai.) Valstybės biudžeto projektą rengia finansų ministerija. Parlamento (Seimo) apsvaistyta ir patvirtinta biudžeta tampa įstatymu.

Valstybės biudžetą sudaro du pagrindiniai skyriai – numatomos metinės valstybės pajamos, išlaidos.

Valstybės pajamos ir išlaidos

Valstybės biudžeto pajamos formuojamos iš:

- mokestinių pajamų;
- nemokestinių pajamų (pajamos iš valstybės nuosavybės, vietinės rinkliavos, pajamos iš baudų ir konfiskacijos, dotacijos).

Svarbiausias valstybės biudžeto pajamų šaltinis – įvairūs mokesčiai (kurie sudaro apie 90 procentų visų Lietuvos Respublikos biudžeto pajamų). Biudžeto sukaupti finansiniai ištekliai naudojami valstybės funkcijoms ir Vyriausybės tvirtinamoms programoms vykdyti, dotacijoms savivaldybių biudžetams teikti ir kitiems valstybės įsipareigojimams vykdyti.

Valstybės biudžeto išlaidos gali būti suskirstytos į keturias grupes:

1. valstybės vartojimo išlaidos (išlaidos valstybės perkamoms prekėms ir paslaugoms (gynybos, švietimo, kultūros, sveikatos apsaugos, teisėsaugos ir kt. sektoriaus) pirkti;
2. valstybės investicijos (kelių tiesimo, uostų statybos ir kt. išlaidos);
3. neatlyginami (transferiniai) išmokėjimai privačiam sektoriui, už kuriuos vyriausybė negauna mainais prekių ir paslaugų (pensijų, stipendijų, nedarbo pašalpų išmokėjimas; parama (subsидijos) įmonėms). Tai – išlaidos socialinėms problemoms spręsti ir socialinėms garantijoms užtikrinti;
4. valstybės skolos aptarnavimo išlaidos (išlaidos vyriausybės vertybiniais popieriais išpirkti ir palūkanoms išmokėti).

Šios 4 valstybės išlaidų grupės kartais skirstomos į 2 dideles dalis: einamąsias išlaidas (joms priklauso pirma, trečia ir ketvirta grupės) ir kapitalinių įdėjimų išlaidas (antra grupė). Pagrindinę valstybės išlaidų dalį sudaro einamosios išlaidos (apie 90 procentų).

Mokesčių surinkimo problema ir Lafero kreivė

Į valstybės biudžetą mokesčiai turėtų būti surinkti visi ir laiku. Tačiau daugelyje šalių svarbi problema yra nenoras mokėti mokesčius. Manoma, kad pernelyg didelė mokesčių našta didina šią problemą. Bet pernelyg maža mokesčių našta gali rizikingai sumažinti valstybės pajamas.

Jeigu vyriausybė nori padidinti iš mokesčių gaunamas pajamas, ji gali nustatyti aukštesnius mokesčių tarifus. Tačiau vyriausybė negali tiesiogiai kontroliuoti mokestinių įplaukų. Bendrų mokestinių pajamų priklausomybę nuo mokesčio tarifo dydžio parodo Lafero (Arthur Betz Laffer) kreivė.

Jeigu mokesčio tarifas (MN) lygus nuliui, tai ir mokestinės įplaukos (MĮ) bus lygios nuliui. Jeigu mokesčio tarifas (MN) lygus 100 procentų, tai mokestinės įplaukos (MĮ) irgi bus lygios nuliui, nes, esant tokiems dideliems mokesčiams, nebus stimulo dirbti. Išvada: vyriausybė, nustatydama didelius mokesčių tarifus, gali gauti mažesnes pajamas iš mokesčių, nei nustačiusi mažus mokesčių tarifus. Jei dideli mokesčių tarifai neigiamai veikia ūkinę veiklą, tuomet gali mažėti bendrasis nacionalinis produktas. Be to, esant dideliems mokesčiams, siekiama neteisėtai išvengti jų mokėjimo – dalį gautų pajamų nuslėpti. Lafero kreivė rodo, kad mokesčių tarifų didinimas nuo nulio iki tam tikro dydžio sąlygoja pajamų iš mokesčių didėjimą. Tačiau tolesnis mokesčių tarifo didinimas neduoda teigiamo poveikio, ir mokesčių pajamos pradeda mažėti. Svarbi Lafero kreivės problema ta, jog sunku teisingai įvertinti, koks turi būti geriausias mokesčių tarifas, kurį viršijus biudžeto mokestinės pajamos pradės mažėti.

Biudžeto balansas

Skirtumas tarp valstybės pajamų ir išlaidų vadinamas biudžeto balansu (saldo). Biudžeto balansas lemia tris valstybės biudžeto tipus:

- subalansuotą biudžetą – kai jo pajamos lygios jo išlaidoms;
- perteklinį – kai pajamos didesnės už išlaidas, atitinkamai biudžeto saldo bus teigiamas;
- deficitinį – kai išlaidos viršija pajamas, biudžeto saldo bus neigiamas.

Gana retai pavyksta subalansuoti valstybės biudžetą, o vykdant ūkio reguliavimo politiką sąmoningai sudaromas nesubalansuotas biudžetas. Tai kartais leidžia valstybei veiksmingiau reguliuoti ekonomiką. Faktinis valstybės biudžeto balansas priklauso ne tik nuo valstybės ūkio politikos, bet ir nuo šalies ekonomikos būklės. Tarkime, patvirtintas subalansuotas kitų metų biudžetas. Bet, jei gamyba ims lėtėti, nors to nebuvo numatyta formuojant biudžetą, biudžeto pajamos mažės. Tuo tarpu biudžeto išlaidos gali didėti, nes didėja nedarbo pašalpos ir kitos socialinės išmokos. Taigi atsiranda nenumatytas biudžeto deficitas. Ir atvirkščiai, jei ekonomika ima nenumatytai sparčiai augti, biudžetas yra perteklinis.

Paprastai biudžeto deficitas nepageidaujamas, nes jis yra vienas iš kainų didėjimo šaltinių. Jeigu valstybės išlaidos nepadengtos realiomis prekiomis ir paslaugomis, kainos neišvengiamai kyla.

Kartais deficitinis biudžetas pateisinamas, jeigu ūkis išgyvena nuosmukį. Šiuo atveju kainos pernelyg nekils, o didėjanti visuminė paklausa, didėjant vyriausybės išlaidoms, gali padėti ekonomikai atsigauti. Deficitinis biudžetas nepriimtinas, jei gamyba yra visiško ar beveik visiško užimtumo lygio, nes jis gali sukelti pernelyg didelę infliaciją.

39. Biudžeto deficito finansavimas

Šalies ūkinės politikos apskritai, o viešų finansų politikos pirmiausias tikslas yra ne biudžeto subalansavimas, o visuminės pasiūlos ir visuminės paklausos išlyginimas. Todėl nesubalansuotas biudžetas galimas ir priimtinas tais atvejais, jei tokiu būdu pasiekiamas potencialus pusiausvyros bendrojo vidaus gaminio lygis. Biudžeto deficito ir ūkio pusiausvyros priklausomybei daro poveikį daugybė veiksnių.

Šalies ūkio dalyvių įsiskolinimas, tai yra didelis paskolų naudojimas, šių dienų ekonomikoje yra paplitęs reiškinys. Skolinasi namų ūkiai, bendrovės (išleisdamos skolas vertybinius popierius), skolinasi ir valstybė. Neretai tos skolos pasiekia gana didelį mastą. Tačiau net ir didėdama tokia bendra skola gali ir nepadidinti savo dalies bendrajame vidaus produkte, kai gamyba kasmet auga. Rūpestį galėtų sukelti ne jos didėjimas, o skolos dalies, lyginant ją su šalies bendruoju vidaus produktu, augimas.

Biudžeto deficitas ne visada rodo, kad vyriausybė vykdo aktyvią, ekspansinę (skatinančią) išdard politiką. Valstybės biudžeto balansas priklauso ne tik nuo vyriausybės sąmoningai vykdomos ūkinės veiklos, bet ir nuo šalies ūkio būklės. Jei bendrojo vidaus produkto gamyba sulėtėja arba visai sustoja, tai mažėja ir biudžeto įplaukos, gaunamos bendrovių pelno mokesčio, darbo užmokesčio apmokestinimo išraiškomis. Kita vertus, vyriausybės ir viešojo sektoriaus išlaidos tokiu metu, priešingai, išauga, nes reikia daugiau mokėti nedarbo pašalpų, socialinių ir kitų išmokų. Taigi biudžeto deficitas didėja, kai ekonomika nesiplečia ar krenta, o deficitas mažėja ar išnyksta, kai šalies ūkis yra pakilimo laikotarpyje.

Kita vertus, biudžeto deficitas pats yra kainų didėjimo veiksnys. Kai vyriausybė, didindama savo išlaidas ar mažindama mokesčius, sukelia visuminės paklausos augimą, padidėja ne tik tikrasis bendrasis vidaus produktas, bet kartu pakyla ir kainų lygis. Padidėja pinigų poreikis, todėl pakyla ir palūkanų norma. Tuo pačiu blogėja investicijų sąlygos ir mažėja jų mastas, sulėtėja gamybinių pagrindų prieaugis. Tai biudžeto deficitu keliamas pavojus tautos ūkiui.

Todėl šalies ūkio teorijoje siūloma viešųjų finansų politikos priemonės derinti su atitinkama pinigų politika, tai yra su priemonėmis, nustatančiomis pinigų kiekį ūkyje.

Paprastai biudžeto deficitas finansuojamas:

1. didinant mokesčių našą (tarifus);
2. vykdamas pinigų leidybą (emisiją);
3. leidžiant vyriausybės vertybinius popierius (skolos raštus, obligacijas, taupymo lakštus);
4. parduodant valstybės turimus aktyvus.

Valstybės skola ir jos padengimo būdai

Biudžeto deficitas apskritai reiškia, jog didinama valstybės trumpalaikė, o kartais ir ilgalaikė skola. Valstybės skola nesutampa su biudžeto deficitu. Biudžeto deficitas yra skirtumas, kuriuo viešojo sektoriaus išlaidos yra didesnės už jo pajamas numatytu laikotarpiu, paprastai per vienus fiskalinius metus.

Kita vertus, valstybės skola yra bendras valstybės įsiskolinimas skolintojams tam tikrai datai, nepaisant kada skolos yra susidariusios. Tai visų šalies nepadengtų skolų sudėtinė suma.

Teoriškai lėšos, reikalingos biudžeto deficitui padengti, gali būti gaunamos iš šalies centrinio banko, privataus ūkio sektoriaus arba naudojant užsienio paskolas. Nors plačiai pripažįstama, kad skolinimasis iš savo šalies centrinio banko yra nepageidaujamas, neretai tai daroma. Centrinis bankas, iš kurio skolinasi vyriausybė, paprastai išleidžia emisiją, kurios sumą įrašo į vyriausybės skolos sąskaitą. Iš privataus sektoriaus vyriausybė skolinasi išleisdama vertybinius popierius. Skola savo šalies rinkos dalyviams vadinama vidaus skola, o užsienio šalių asmenims – užsienio skola.

Užsienio skola paprastai yra sudėtingesnė nei vidaus. Bet ji gali būti mažiau neigiama, jei viešos tarnybos ją investuos į veiklas, iš kurių gaus pelną ir išmokės paskolą.

Jei vyriausybė kiekvienais metais formuoja deficitinį biudžetą, tai kartais ir bendra valstybės ilgalaikė skola didėja. Kita vertus, kai biudžetas perteklinis – skola atitinkamai sumažinama.

Dažnai svarbesnį rūpestį nei kasmetinis biudžeto deficitas kelia valstybės skolos nuolatinis buvimas ir jos didėjimas. Baiminamasi, kad: a) palūkanų augimas, aptarnaujant didėjančią valstybės skolą, privers vyriausybę didinti mokesčius, kurie užguls būsimašias kartas; b) būtinumas išmokėti skolą neišvengiamai pasunkins padėtį šalyje; c) valstybės skolos didėjimas gali pasiekti ribą, kuri reikš šalies sunykimą.

Kita vertus, valstybės ūkinė veikla vykdoma įvairiose aplinkose. Todėl paminėti būkštavimai ne visai galimi:

a) didėjant skolai bus daugiau sumokama palūkanų, dėl ko gali tekti padidinti mokesčius. Bet ateinanti karta, mokėsianti didesnius mokesčius, gaus ir tas išaugusias palūkanų sumas (kai skolinamasi vidaus rinkoje). Tai yra ir ateityje liks panašus pajamų persikirstymas. Kitaip yra tik tuo atveju, kai valstybės skola yra kilusi iš užsienyje gautų paskolų; tada iš tikrųjų būsimoji karta turės mokėti palūkanas ir gražinti skolą už tėvų kartą;

b) paskolintų lėšų gražinimas nesumažina šalies turto; iš vyriausybės rankų jis pereina į privatų sektorių. Tai tebus tik pinigų persikirstymas, kai skolinamasi vidaus rinkoje. Kitas svarbesnis momentas yra tai, kad valstybei nėra jokios būtinybės padengti visą savo skolą. Dažnai suėjus apibrėžtos skolos mokėjimo laikui, vyriausybė gali padengti tą skolą naujomis paskolomis;

c) valstybės kreditingumo ribos nėra aiškiai apibrėžtos. Pirmiausia, valstybė turi labai daug galimybių gauti reikiamų pajamų per mokesčius. Antra, valstybės skola yra jos pasižadėjimas laikui atėjus padengti skolą tos šalies piniginiiais ženklais, kuriuos pati valstybė ir leidžia (jei vykdoma nepriklausoma centrinio banko veikla). Ji juos spausdina. Todėl pačiu blogiausiu atveju valstybė su savo kreditoriais gali atsiskaityti paprasčiausiai didindama pinigų emisiją; jos, kaip skolininkės, bankrotas neįmanomas. Tiesa, bent kiek didesnė pinigų emisija gali išpūsti visuminę paklausą ir sustiprinti infliaciją. Todėl tai – tik blogiausia priemonė, bet ji rodo, kad valstybė teoriškai gali gražinti skolą.

Dažniausia biudžeto deficito priežastis yra ūkio nuosmukis. Tokiais atvejais deficitas pateisinamas, nes visuminės paklausos plėtimas valstybės skolintomis pajamomis leidžia įtraukti į gamybą laisvus išteklius ir išplėsti bendrojo vidaus produkto apimtį.

Tačiau, kai vyriausybė sudaro deficitinį biudžetą visiško užimtumo sąlygomis, ji savo išaugančioms išlaidoms padengti surenka dalį visuo-
menės piniginių lėšų, kurios priešingu atveju būtų panaudotos naujoms investicijoms ir visuminiam darbo našumui didinti. Todėl esant visiško užimtumo sąlygoms, biudžeto deficitas priimtinas tik ypatingais atvejais.

40. Šalies viešųjų finansų politika

Viešųjų finansų politika – tai biudžeto pajamų ir išlaidų formavimo principai ir praktika, kuri įgyvendinama keičiant viešojo sektoriaus išlaidų ir mokesčių lygį. Tai valstybės finansų naudojimas, siekiant sušvelninti arba panaikinti bendrojo vidaus produkto svyravimus, reguliuojant bendrąją (visuminę) paklausą. Viešųjų finansų politikos

įgyvendinimas susijęs su valstybės biudžeto formavimu ir naudojimu. Todėl viešųjų finansų politika iš esmės yra biudžeto politika.

Jeigu viešojo sektoriaus ir vyriausybės išlaidų keitimas tiesiogiai paveikia visuminį išlaidų dydį, tai mokesčių lygio kitimas keičia vartotojų ir ūkio dalyvių turimų pajamų dydį, o kartu ir vartojimo išlaidas bei investicijas. Taigi vykdydama viešųjų finansų politiką, vyriausybė keičia visuminės paklausos dydį, o per jį – ir pusiausvyros bendrojo vidaus produkto mastą.

Viešųjų finansų politika gali būti panaudota sustiprinant ekonomiką. Tas poveikis daromas keičiant mokesčius ir viešojo sektoriaus išlaidas. Nuosmukio tarpsnyje, kai visuminė paklausa per maža, mažėja bendrasis vidaus produktas, didėja nedarbas, turėtų būti vykdoma skatinanti viešųjų finansų politika. Tai reiškia, jog vyriausybė turėtų padidinti išlaidas arba sumažinti mokesčių našta (tarifus), arba imtis abiejų šių priemonių iš karto. Šie veiksmai padidintų visuminę paklausą ir skatintų didėti bendrąjį vidaus produktą, tačiau tuo pačiu metu didėtų biudžeto deficitas ir kainos. Tuo tarpu pakilimo tarpsnyje, kai visuminė paklausa yra pernelyg didelė ir sukelia kainų didėjimą, viešųjų finansų politika turėtų būti ribojanti. Visuminė paklausa dažnai mažinama didinant mokesčius ir taip apribojant vartotojų perkamąją galią ir mažinant vyriausybės išlaidas. Mažėjanti visuminė paklausa sukelia bendrojo vidaus produkto mažėjimą ir kainų kritimą.

Tuo pačiu patys biudžeto dėmenys pasižymi išlyginamomis savybėmis, kurios savaime, be jokio viešųjų įstaigų įsikūšimo, sušvelnina visuminės paklausos svyravimus (pristabdo visuminės paklausos augimą, kai ekonomika labai kyla, ir padidina visuminę paklausą, išryškėjus ekonomikos nuosmukiui). Šitaip veikdamos, jos sušvelnina ciklinius svyravimus, tai yra sustiprina atsistatymo procesą. Todėl jie kartais vadinami savaiminiais stabilizatoriais. Savaiminiams stabilizatoriams priklauso: mokesčiai, vyriausybės išlaidos prekėms ir paslaugoms, vyriausybės piniginiai pervedimai (transferinės išmokos).

Mokesčiai

Viešųjų finansų mokesčių dydžiai kinta kartu su pajamų kitimu, nors mokesčių našta ir nekinta. Bendrajam vidaus produktui didėjant, kartu didėja pajamų mokesčiai, PVM, akcizai, tuo pačiu sumažindami gyventojų turimas pajamas ir vartojimo išlaidas. Tai savaimė riboja spartų ūkio augimą. Beje, esant progresyviniam pajamų ar turto mokesčiui – kuo didesnės asmenų pajamos, tuo daugiau atskaitoma į biudžetą ir tuo santykinai mažėja jų turimos pajamos, sudarančios didžiausią visuminės paklausos dalį. Esant nuosmukiui, tai vyksta priešinga kryptimi.

Viešojo sektoriaus (Vyriausybės) pirkimai

Nacionaliniam biudžete išlaidos sudaro itin pastovų, paprastai nuosekliai augantį dydį, kuris mažai reaguoja į ekonomikos ciklus. Taip yra todėl, kad daug išlaidų dalių ir jų bendra suma nustatomi iš anksto, juos tvirtina parlamentas (seimas), o vyriausybė turi ribotas galimybes tai keisti.

Neatlygintini išmokėjimai (Transferiniai pervedimai)

Tokie pervedimai kaip ir mokesčiai, daro tiesioginį ir stiprų anticiklinį poveikį. Į šią dalį įeina nedarbo draudimo išmokos, pensijos, socialinės šalpos išmokos, stipendijos. Natūralu, kad kai bendrasis vidaus produktas mažėja, auga bedarbių skaičius ir didėja valstybės socialinės (nedarbo draudimo) išmokos. Tai atsveria dalies vartojimo išlaidų sumažėjimą ir pristabdo bendrojo vidaus produkto kritimą. Kita vertus, kai bendrasis vidaus produktas didėja, padidėja įnašai į nedarbo ir kitus socialinio draudimo fondus (dažniausia tai daroma iš darbo užmokesčio lėšų), kurie mažina pajamas ir taip pristabdo vartojimo augimą. Todėl visuminės paklausos didėjimas atsilieka, o tai, kita vertus, stabdo ir pernelyg greitą bendrojo vidaus produkto didėjimą. Šis reiškinys, kuris sumažina bendrojo vidaus produkto svyravimus ir suteikia ekonomikai tam tikro stiprumo, vadinamas savaiminiu išlyginimu.

Savaiminiai stabilizatoriai nepanaikina, o tik sušvelnina ciklinius svyravimus. Todėl savaiminis išlyginimas yra nepakankamas ir turi būti

stiprinamas valstybės viešųjų finansų priemonėmis.

Tokia ūkio politika dar vadinama atskirtąja (diskretine), siekiant ją atriboti nuo savaiminių stabilizatorių poveikio.

Atskirta (Diskretinė) viešųjų finansų politika yra valstybės išlaidų ir mokesčių sąmoningas reguliavimas siekiant mažinti verslo veiklumo svyravimus, užtikrinti visišką užimtumą, esant mažiausiam kainų didėjimui (1–3 nuošimčiai). Jos prireikia, kai ekonomikoje prasideda ilgalaikis nuosmukis (recesija) ar kainų didėjimas. Tada vyriausybė turi pakeisti apmokestinimą, iš esmės pertvarkyti vyriausybės išlaidų struktūrą ir apimtį. Kitaip tariant, vyriausybė keičia savo viešųjų finansų politiką.

Pirmoji priemonė – viešojo sektoriaus išlaidų, skirtų prekėms ir paslaugoms, keitimas. Mažėjant gamybai, viešasis sektorius gali išplėsti savo užsakymus keliams tiesti, pastatams rekonstruoti, ūkinės ir socialinės paskirties objektams statyti, kitoms programoms ir atvirkščiai.

Antroji priemonė – tai viešojo sektoriaus neatlygintini mokėjimai (pinigų pervedimai tam tikrų sluoksnių gyventojams). Viešos tarnybos gali rinktis ir keisti šios rūšies išmokų augimo spartą, įvairuoti įgyvendinamos socialinės gerovės programas.

Trečioji priemonė – mokesčių naštos keitimas. Ūkio „peršilimo“ sąlygomis asmenų ir įmonių apmokestinimas gali būti padidintas, sumažinant visuminę paklausą, o ūkio smukimo laikotarpiu – apmokestinimas sumažinamas, pristabdant paklausos kritimą.

Įgyvendinti diskretinę (atskirtąją) viešųjų finansų politiką nėra taip paprasta. Mokesčių dydžių vyriausybė negali keisti bet kada. Tai labai mažintų verslo aplinkos pastovumą. Sudėtinga keisti ir viešojo sektoriaus išlaidas, nes jos yra nustatomos iš anksto ir patvirtinamos atitinkamu biudžeto rodiklių įstatymu.

Todėl vyriausybė viešųjų finansų politiką vykdo naudodama tikslines priemones. Kartais gali būti lengviau įvesti naujus mokesčius ar juos panaikinti, negu kaitaloti mokesčių dydžius. Mažėjant gamybai, vyriausybė gali sudaryti naujas investicines arba socialinės paskirties programas, išplėsti savo užsakymus keliams tiesti, pastatams remontuoti, socialinės paskirties statiniams įrengti. Šioms veikloms finansuoti gali būti

sudaromi ypatingieji fondai. Naudojant tikslines išlyginimo priemones, taikoma priežasties taisyklė. Tai yra tikslinės priemonės turi būti atšauktos po to, kai jos atlieka savo paskirtį – sustabdo ar pakeičią blogą kryptį ūkyje.

Klasikinis ir J. M. Keyneso požiūris į išdo politikos veiksmingumą

Žinomi keli požiūriai į išdo politikos veiksmingumą. J. M. Keyneso krypties atstovai mano, kad viešųjų finansų politikos priemonės yra labai veiksmingos reguliuojant ciklinius ūkio svyravimus. Tuo tarpu monetaristai mano, jog vyriausybės išlaidų didinimo poveikį neutralizuoja investicijų ribojimas. Tuo požiūriu, investicijų dydį lemia palūkanų norma – nedideli palūkanų normos pokyčiai sukelia didelius investicijų pokyčius. Vyriausybei padidinus savo išlaidas ar sumažinus mokesčius, didėja biudžeto deficitas. Viešajam sektoriui skolinantis vietos finansų rinkose, siekiant padengti biudžeto deficitą, didėja palūkanų norma. O tai sumažina investicijas. Šis reiškinys vadinamas investicijų ribojimo arba išstūmimo poveikiu, nes sumažėjusias investicijas visuminėse išlaidose tiesiog pakeičia viešojo sektoriaus išlaidų prieaugis. Dėl investicijų ribojimo, monetaristų nuomone, grynoji išdo politika, apimanti vyriausybės išlaidų ir mokesčių lygio pokyčius, turi tik nežymų poveikį visuminei paklausai, todėl visuminis gaminytis padidėja nedaug.

Tuo tarpu J. M. Keyneso pasekėjai, neneigdami išstūmimo poveikio, teigia, jog investicijos mažai priklauso nuo palūkanų normos, nes ši nėra svarbiausias investicijas skatinantis veiksnys. Kur kas palankesnės yra palankios gamybos plėtros perspektyvos. Todėl net ir akivaizdūs palūkanų normos pokyčiai mažai paveiks investicijas. Kadangi investicijų ribojimo poveikis yra nežymus, tai ir pusiausvyros vidaus produkto sumažėjimas dėl to bus nedidelis.

Todėl viešųjų finansų politika yra ganėtinai veiksminga. Šiuos požiūrius į išdo politikos veiksmingumą lemia investicijų priklausomybės nuo palūkanų normos dydžio veiksmingumas. Atsižvelgiant į tai, kokia yra tikroji priklausomybė, gali būti remiamas vienas ar kitas požiūris.

41. Pinigų rūšys

Pinigai yra visa tai, kas tam tikroje visuomenėje plačiai vartojama ir pripažįstama kaip mainų priemonė atsiskaitant už prekes ir paslaugas ir grąžinant skolas. Todėl jie kartais vadinami „visų prekių prekė“ ir yra galbūt vienas įdomiausių išradimų.

Pinigų raidos istorija yra tautų ūkio plėtros istorija. Pinigai atsiranda beveik visose tautose tam tikro ekonominio išsivystymo pakopoje, besiplečiant prekių mainams. Pinigų istorinė raida apima kelias pakopas, pagal jas išskiriamos ir pagrindinės pinigų rūšys:

1. Pinigai – kaip daiktai ir prekės (prekių mainai);
2. Metaliniai pinigai;
3. Popieriniai pinigai;
4. Banko sąskaitų pinigai;
5. Daliniai pinigai.

Prekių mainai. Istoriskai daugelis prekių kada nors galbūt yra buvę mainų priemone. Pinigais tapdavo labiausiai mainyti tinkamos tam tikros giminės pagrindinio verslo priemonės (gyvulių augintojams – gyvuliai, dažniausiai jautis, medžiotojams – kailiai, žemdirbiams – grūdai (rugiai), kukurūzai, kavos pupelės, amatininkams – ūkio reikmenys (kirviai, katilai, ginklai, indai ir t. t.). Ypač paplitę buvo „judantys pinigai“ – naminiai gyvuliai, nuo kurių ir kilo kapitalo sąvoka (lot. *capita* – galva).

Pirmykščiais laikais pinigais būdavo ne vienas, o daugybė daiktų, pavyzdžiui, kelios kiaulės buvo lygios vienam jaučiui ir panašiai.

Visų šių prekių trūkumai:

- ne visus prekinius pinigus buvo galima smulkinti;
- sunku, nepatogu saugoti ir pervežti.

Todėl mažiau tinkamos prekės ir daiktai kaip pinigai pamažu buvo keičiami tobulesnėmis, kol pinigams pradėtas naudoti metalas.

Metalinių pinigų atsiradimas yra kita pinigų raidos pakopa. Metaliniai pinigai iš pradžių buvo metalo gabalų, lazdelių, žiedų, skritulių pavidalo. Jie buvo nepatogūs, nes reikėjo nustatyti svorį ir metalo grynumą. Todėl netrukus pradėta kalti ant jų ženklus, rodančius grynumo nuošimtį ir

svorį, o vėliau suteikta ir forma. Taip atsirado moneta. Moneta – tai nustatytos išvaizdos ir grynumo liejinys, kuris yra tos šalies įteisinta atsiskaitymo priemonė. Pinigams gaminti naudoti įvairūs metalai, tačiau dėl daugelio fizinių savybių pinigais tapo brangieji metalai, pirmiausia auksas ir sidabras.

Monetų išradimas buvo labai svarbus ūkio vystymesi, tačiau jų apyvarta turi ir savų trūkumų:

- didelės metalinių pinigų apyvartos sąnaudos (jie gana daug sveria ir dėvisi). Be to, reikia daug brangiųjų metalų jiems gaminti;
- monetos paprastai būna nedidelės nominalios vertės, nes vengiama padirbinėjimo, todėl sunku surinkti ir skaičiuoti dideles pinigų sumas.

Dėl šių priežasčių atsirado metalo pakaitalai – popieriniai pinigai. Manoma, kad pirmą kartą jie buvo atspausdinti Kinijoje VII mūsų eros amžiuje, o Europoje – tik XVI a. Popieriniai pinigai išreiškia žymiai didesnę nominaliąją vertę, negu jų tikroji vertė, todėl jie yra nevisaverčiai, simboliniai pinigai, nes leidėjas deklaruoja, kad tai pinigai.

Istoriškai svarbi popierinių pinigų rūšis – banknotai (banko raštai). Banknotas – tai šalies pagrindinio emisinio banko (centrinio) išleisti pasižadėjimai – kreditiniai piniginiai ženklai, atstojantys metalinius pinigus kaip apyvartos ir mokėjimo priemonės. Svarbiausias skirtumas tarp banknotų ir popierinių pinigų buvo tas, kad bankai banknotus buvo įsipareigoję kiekvienu momentu iškeisti į metalus (auksą) nustatytu santykiu. Tačiau po pasaulinių karų jie virto paprasčiausiais, nekeičiamais į auksą popieriniais pinigais. Popieriniai pinigai sąlygojo banko pinigų epochos atsiradimą.

Banko pinigai (negryniesi arba kreditiniai pinigai) – tai įvairių tipų indėliai bankuose, kuriems galima išrašyti čekius ar atsiskaityti kortelėmis. Tai kitaip vadinami pinigai siaurąja prasme. Indėlis – pinigai, patikėti finansiniam tarpininkui, atidarant einamąją, čekinę, kaupiamąją ar kitą sąskaitą. Čekis – tai indėlio savininko išrašytas nurodymas bankui išduoti arba pervesti į kitą sąskaitą tam tikrą pinigų sumą iš čekį pasirašiusio asmens einamosios sąskaitos. Čekiai atsiranda atidarant banke einamąją sąskaitą. Jie nėra tradiciniai pinigai, banknotai, nes laisvai

neaprašytas. Kartą išrašytas, antrą kartą čekis dažniausiai jau negali būti panaudotas. Jis turi būti pateiktas bankui ir tik tokiu būdu atliks apyvartos priemonės užduotį.

Daliniai pinigai arba netikri pinigai – tai taupomieji ir terminuotieji indėliai ir įvairūs vertybiniai popieriai (akcijos, skolos raštai, obligacijos), valiutiniai indėliai. Kitaip jie dar vadinami pinigais plačiaja prasme. Daliniai pinigai patys tiesiogiai negali būti naudojami kaip mainų tarpininkai, tačiau prireikus gali būti nesunkiai paverčiami į grynuosius pinigus. Tai yra jų likvidumas yra šiek tiek mažesnis už tikrųjų pinigų.

Dabartiniu laikotarpiu prasidėjo elektroninių pinigų – kreditinių ir debetinių kortelių – amžius. Kreditinė kortelė (plastikinė plokštelė su magnetine atmintimi) – tai banko ar prekybos įmonės vardinis piniginis dokumentas, liudijantis indėlio savininko asmenybę ir suteikiantis jam teisę įsigyti prekes ar paslaugas nemokant grynųjų pinigų. Naudojant ją atsiskaitoma už prekes ir paslaugas be pinigų ir be čekių. Ši kortelė nėra pinigai jokia prasme (nei mainų, nei vertės mato, nei kaupimo), tačiau, perkant prekes ir paslaugas, ji leidžia atidėti mokėjimą kelioms savaitėms ar mėnesiams. Ji tik pavaduoja pinigus sandėrio momentu; mėnesio pabaigoje vis tiek atsiskaitoma realiais pinigais. Taigi kortelė – tai ne pinigai, o tik pinigų sąskaitose tikrinimo priemonės ar virtualūs pinigų pakaitalai.

Šiuolaikinių pinigų funkcijos ir jų rūšys

Pinigų esmę atskleidžia jų atliekamos funkcijos:

- mainų priemonė, įgalinanti pirkti prekes ir paslaugas;
- atsiskaitymo ir apskaitos vienetas arba vertės matas. Kainos, išreikšiamos pinigais;
- kaupimo priemonė. Kadangi kainų didėjimo metu pinigų perka-moji galia mažėja, todėl galbūt geriau kaupti ne grynus pinigus.

Pinigų funkcijas gali atlikti įvairios pinigų rūšys:

- tikrieji pinigai – auksas;
- pinigų ženklai – monetos, banknotai, čekiai;
- daliniai pinigai – įvairūs vertybiniai popieriai (iždo vekseliai, skolos raštai, vyriausybės vertybiniai popieriai, obligacijos);

- pinigų pakaitalai – kredito ar debeto kortelės.

Monetos ir popieriniai pinigai, kurie kartu vadinami tiesiog valiuta arba grynaisiais pinigais, yra naudojami įvairiuose sandėriuose. Dažnai atsiskaitoma ir čekiais. Pastaruoju metu plačiai paplitęs atsiskaitymas kreditinėmis kortelėmis ir pinigų pervedimais sąskaitose.

Daliniai pinigai gerai atlieka turto kaupimo užduotį, bet patys tiesiogiai negali būti naudojami kaip mainų tarpininkai, tik gali būti nesunkiai jais paverčiami.

Šiuolaikiniai pinigai – monetos, popieriniai pinigai, čekinės sąskaitos – savos vertės neturi; jų vertė, vertingumas prekių pasaulyje – tai jų savybė būti mokėjimo priemone, atsiskaitant už prekes ir paslaugas. Pinigai vertingi todėl, kad juos galima iškeisti į prekes ar paslaugas.

Pinigų vertingumas, jų perkamoji galia priklauso nuo prekių kainų. Jei, tarkime, prekių kainos staiga pakyla du kartus, mes už anksčiau turėtą pinigų sumą dabar nusipirksime lygiai du kartus mažiau prekių. Taigi pinigų perkamoji galia atvirkščiai proporcinga prekių kainų lygiui.

42. Pinigų paklausa

Pinigų paklausa suprantama kaip turto kiekis, kurį ūkio dalyviai ir atskiri asmenys nori turėti pinigų forma. Šalies rinkos dalyviai turi rinktis, kokią dalį turto turėti pinigais, o kokią – kita turto išraiška, žinodami, jog kuo daugiau jie turi pinigų, tuo mažiau gali turėti kito turto, tai yra turto, galinčio duoti pajamų ar kitokią naudą. Rinkos dalyvių norą turėti dalį turto pinigais veikia kelios priežastys: pinigai reikalingi sandoriams atlikti, atsargoms turėti (nenumatytiems atvejams) ir taupymui. Kaip bus paskirstyti taupyti skirti pinigai, priklausys nuo esamų palūkanų ir dividendų dydžių – kuo jie didesni, tuo asmenys bus linkę daugiau turėti turto ir mažiau pasilikti grynųjų pinigų.

Bendroji pinigų paklausa gaunama sumuojant sandoriams reikalingų pinigų paklausą ir grynųjų pinigų, kaip turto, paklausą. Be to, pinigų paklausa yra tiesiogiai proporcinga visuminėms pajamoms bei esamam kainų lygiui ir atvirkščiai proporcinga palūkanų normai.

43. Pinigų pasiūla

Kiekvienu momentu šalies ekonomikai reikia tam tikro, kiekybiškai nustatyto pinigų kiekio. Pinigai, dabartiniu tarpsniu esantys ūkyje, yra pinigų pasiūla. Apskritai pinigų pasiūla gali būti suprantama siaurąja ir plačiąja prasme.

Pinigų pasiūla siaurąja prasme (pirmieji pinigai P_1 – angliškai M_1) – tai grynųjų pinigų (banknotų, monetų) ir pinigų einamuosiuose indėliuose (einaimosiose sąskaitose) suma. Tai tiesiogiai apima visa tai, kas valstybės ūkyje naudojama kaip mainų priemonė.

Pinigų pasiūla plačiąja prasme (antrieji pinigai P_2 – angliškai M_2) – tai grynųjų pinigų, pinigų čekiniuose indėliuose ir pinigų taupomosiose sąskaitose (trumpalaikiuose ir ilgalaikiuose terminuotuose, taupomuosiuose ir kaupiamuosiuose) suma.

Apskritai pinigų pasiūlą kuria visa šalies bankų sistema, o prižiūri šalies centrinis bankas. Pinigų sistemos pagrindas yra grynjieji pinigai

Pinigų rinkos pusiausyra susidaro, kai pinigų paklausos kiekis lygus pinigų pasiūlai. Pinigų rinkos pusiausyra nustato ir pinigų kainą, tai yra pusiausyros palūkanų normą. Palūkanos – tai ta kaina, kuri mokama už naudojimąsi pinigais. Pinigų rinkos pusiausyra pasikeis kintant pinigų pasiūlai arba paklausai. Valstybės centriniam bankui sumažinus grynųjų pinigų kiekį, sumažės jų pasiūla ir padidės palūkanų norma, ir atvirkščiai. Pinigų paklausą keičia bendrojo vidaus produkto apimtis arba kainų kitimas.

Dabartinė bankų sistema

Kiekvienos šalies šiuolaikinę bankų sistemą gali sudaryti:

- centrinis bankas.
- komerciniai bankai,
- kitos kredito veiklas vykdančios finansinės įstaigos.

Centrinio banko funkcijos (esant visiškai nepriklausomai pinigų politikai):

- atsako už kainų pastovumą,
- atsako už pinigų kiekio priežiūrą šalyje,
- išleidžia (spausdina) popierinę valiutą,

- veikia kaip paskutinis skolintojas. Jame laiko savo indėlius komerciniai bankai. Iš čia jie gali ir pasiskolinti,
- prižiūri komercinius bankus,
- veikia kaip viešojo sektoriaus bankas, kur vyriausybė laiko dalį savo indėlių; vadovauja vyriausybės išleidžiamų vertybinių popierių pardavimui ir jų apmokėjimui. Valstybinis bankas taip pat veikia vyriausybės vardu, kai perka ir parduoda užsienio valiutą,
- saugo ir valdo valstybės užsienio valiutos ir aukso atsargas.

44. Centrinio banko pinigų politika

Pinigų politika – tai šalies centrinio banko vykdomų veiksmų, reguliuojančių pinigų pasiūlą arba palūkanų normą, visuma, siekiant įgyvendinti nustatytus ūkio tikslus. Pagrindiniai pinigų politikos tikslai yra skatinti nacionalinio produkto gamybą, užkirsti kelią nedarbo ir kainų augimui. Panašūs tikslai keliami ir šalies viešųjų finansų politikai. Skirtumas tas, kad viešųjų finansų politika įgyvendinama mokestinėmis priemonėmis ir sudarant valstybės biudžeto išlaidas ir pajamas, pinigų politika – reguliuojant pinigų kiekį šalyje.

Pinigų politikos veiklos kryptis: kai ekonomika patiria nuosmukį ir yra didelis nedarbas, reikia skatinti gamybos plėtrą. Šiuo atveju pinigų pasiūlos didinimas pakels visuminę paklausą, kuri, kita vertus, skatins bendrojo vidaus gaminio didėjimą. Tokia monetarinė politika, vadinama skatinamąja, gali padėti ūkiui išbristi iš nuosmukio. Kai bendrasis vidaus produktas didėja pernelyg sparčiai ir išskyla ekonomikos „perkaitimo“, tai yra infliacijos, grėsmė, tikslinga vykdyti varžomąją pinigų politiką, ribojant pinigų pasiūlos didėjimą. Sumažėjusi pinigų pasiūla mažins visuminę paklausą ribodama pernelyg spartų bendrojo nacionalinio produkto didėjimą. Gamybos ribojimas mažins ir infliacinį kainų lygį.

Visas norimos monetarinės politikos priemonių poveikis pasiekiamas tik po gana ilgo užlaikymo. Laiko tarpas nuo sprendimo priėmimo iki jo įgyvendinimo vadinamas įgyvendinimo atotrūkiu.

Pinigų politikoje yra svarbus pinigų pasiūlos sutvarkymas. Centrinis

šalies bankas pinigų pasiūlą gali reguliuoti naudodamas tris pagrindines priemones: rezervų nustatymą, atviros rinkos operacijas ir lengvatinių paskolų teikimą (diskonto langą).

Rezervų nustatymas. Bankų privalomi rezervai sudaromi kaip šių bankų indėliai centriniame banke. Centriniam bankui sumažinus privalomų rezervų dydį, komerciniai bankai mažesnę indėlių dalį gali laikyti centriniame banke, o didesnę jų dalį naudoti paskoloms ir taip išplėsti pinigų pasiūlą. Centriniam bankui padidinus privalomų rezervų dydį, komerciniai bankai jau didesnę indėlių dalį privalo laikyti centrinio banko sąskaitose, todėl iš apyvartos išimama dalis pinigų ir pinigų pasiūla mažėja. Taigi mažinant privalomuosius bankų rezervus, daugėja pinigų, o didinant privalomus rezervus, pinigų pasiūla mažėja.

Atviros rinkos operacijos

Tai vertybinių popierių (pavyzdžiui, skolos raštų, obligacijų) pirkimas ir pardavimas antrinėje vertybinių popierių rinkoje. Prireikus didinti pinigų pasiūlą, centrinis bankas pradeda pirkti vertybinius popierius. Komerciniai bankai visada nemažą turto dalį laiko palūkanas teikiančių vertybinių popierių pavidalu. Pinigai, kuriuos komerciniai bankai gauna už vertybinius popierius, padidina jų rezervus. Pastaruosius padidina ir piliečiai, pervedę į komercinius bankus pinigus, gautus už parduotus vertybinius popierius. Bankai, naudodami gautus rezervus paskoloms teikti, didina pinigų pasiūlą. Ir atvirkščiai, kai reikia mažinti pinigų pasiūlą, centrinis bankas parduoda vertybinius popierius. Komerciniai bankai, pirkdami juos, mažina savo atliekamus rezervus ir taip siaurina paskolų teikimo galimybę. Kita vertus, pertekliniai rezervai mažėja ir piliečiams išimant iš bankų pinigus, reikalingus vertybiniams popieriams pirkti. Visa tai sukelia pinigų pasiūlos mažėjimą.

Lengvatinis paskolų teikimas (Diskonto norma)

Centrinis bankas gali teikti paskolas komerciniams bankams veikdamas kaip nacionalinis šalies valiutos leidėjas (emitentas). Centrinio banko paskolas komerciniai bankai paprastai naudoja siekdami padidinti

savo rezervus iki reikiamos normos, jei jų rezervai išsenka netikėtai atsiėmus indėlius ar kitaip. Tokios paskolos (diskontai) didina bankų rezervus ir taip leidžia jiems plėsti pinigų pasiūlą.

Dažnai aptariamas ir klasikinės, ir J. M. Keyneso pasekėjų požiūris į pinigų politikos veiksmingumą. Keinsistinės krypties atstovai teigia, kad laisvosios rinkos sistema yra nestabili, o šio nestabilumo priežastis – visuminės paklausos nepastovumas. Todėl valstybės ūkio politika turi atsverti rinkos trūkumus. Svarbiausias valstybės įrankis – viešųjų finansų politikos priemonės, tiesiogiai veikiančios visuminę paklausą, kai pinigų politika yra ne tokia veiksminga.

Klasikinės ūkio raidos atstovai teigia, jog rinkos ekonomikos vidiniai reguliavimosi veiksniai yra pakankami ir ūkis pats savaime yra pastovus. Tačiau pinigai daro didelį poveikį visuminei paklausai, todėl nereguliarus ir perdėtas valstybės kišimasis į ekonomiką pinigų politikos svertais ir yra pagrindinis ūkio išsiderinimo veiksnys.

45. Lietuvos banko pinigų politika

Lietuvos Respublikoje veikiantis valiutų tarybos modelis ir LR lito patikimumo įstatymas apriboja Lietuvos banko galimybes reguliuoti pinigų pasiūlą klasikiniiais centrinio banko metodais. Lietuvos bankas privalo garantuoti, kad bendras išleidžiamų į apyvartą litų kiekis bet kuriuo metu neviršytų Lietuvos banko laikomų aukso atsargų ir konvertuojamos užsienio valiutos rezervo vertės, apskaičiuotos pagal bazinę valiutą. Lietuvos bankas gali keisti bendrą litų kiekį apyvartoje tik atitinkamai keisdamas aukso atsargas (kurios sudaro tik kelis nuošimčius bendrų valiutos atsargų) ir keičiamos užsienio valiutos rezervą. Tai reiškia, jog Lietuvos banke yra apribota lito emisijos galimybė, neturint papildomų užsienio valiutų rezervų.

46. Atviros ekonomikos tarptautiniai aspektai

Tarptautinė prekyba ir jos prielaidos

Tarptautinė prekyba – tai pardavimas ir pirkimas, vykstantis įvairiose šalyse tarp pardavėjų, pirkėjų ir tarpininkų.

Šiam procesui būdinga:

1. Jis vyksta tarp dviejų ar daugiau valstybių;
 2. Naudojamos įvairios valiutos su savitais valiutų kursų svyravimais.
- Tarptautinės prekybos pagrindas yra mainai ir specializacija.

Tarptautinės prekybos prielaidos:

- gamybos sąlygų (gamtinių, klimatinų, išteklių aprūpinimo) skirtingumas;

- skirtingi visuomeninio darbo našumo lygiai;

- skonių, polinkių, prioritetų įvairovė.

Palyginti neseniai tai buvo suvokiama kaip paprasta prekių ir paslaugų pasikeitimo tarp valstybių visuma, tai yra pardavimo ir pirkimo procesas, vykstantis tarp skirtingų valstybių pirkėjų, pardavėjų ir tarpininkų. Šiuo metu tai sudėtingesnis reiškinys. Jis suvokiamas kaip svarbiausia tarptautinių integracinių vyksmų terpė. Sanglaudos pobūdžio prekybiniai veiksmai vystosi dviem pagrindinėmis kryptimis:

- didėja tiekimai bendraujančioms užsienio įmonėms, kontroliuojamoms tos pačios bendrovės;

- didelės įmonės sudaro ilgalaikes tarptautines sutartis.

Siekdamos kuo geriau pasinaudoti tarptautinio darbo pasidalijimo privalumais, daugelis šalių savo teritorijoje sukūrė laisvasias (ypatingąsias) ekonomines zonas. Čia dažniausiai galima nevaržomai įvežti ir išvežti kapitalą, kurti gamyklas, samdyti vietinius darbuotojus. Šiose vietose importuojamos ir eksportuojamos prekės neapmokestinamos, o įmonės, naudojančios naujas, pažangias technologijas, netgi skatinamos įvairiomis ekonominėmis lengvatomis, kaip pelno ar turto mokesčių lengvatinais tarifais.

Absolutus ir lyginamasis pranašumas

Šiandien beveik bet kuri pasaulio valstybė įvairiapusiškais ryšiais susijusi su kitomis šalimis. Todėl jau galima kalbėti apie susidariusią pasaulinę ūkio sistemą. Tokia sistema grindžiama tarptautiniu darbo pasidalijimu ir specializacija. Tarptautinės specializacijos naudą paaikškina absoliutus ir lyginamasis pranašumo principai.

Tarkime, viena šalis kurį nors produktą gamina pigiau negu kita, o pastaroji turi pranašumą gamindama kitą produktą. Sakoma, kad kiekviena šalis, gamindama atitinkamą produktą, turi absoliutų pranašumą (šį pranašumą gali lemti gamtinės sąlygos, darbuotojų įgūdžiai, technologijos lygis arba kiti veiksniai). Šiuo atveju abiejų šalių turimi ištekliai bus paskirstyti veiksmingai, tai yra bus pagamintas didžiausias galimas abiejų produktų kiekis. Trūkstamus produktus kiekviena šalis gali įsigyti mainais, tai yra tarptautinės prekybos būdu.

Pavyzdžiui, Lietuvoje ir Lenkijoje gaminami A ir B produktai. Vieno darbininko pagamintos produkcijos kiekis kiekvienos šalies sąlygomis pateiktas 1 lentelėje.

1 lentelė. **Vieno darbininko pagamintos produkcijos kiekis Lietuvoje ir Lenkijoje**

Š a l i s	P r o d u k t a s	
	A	B
Lietuva	6 vnt.	4 vnt.
Lenkija	8 vnt.	2 vnt.

Taigi Lietuva turi absoliutų B gaminio gamybos pranašumą (nes joje 1 darbininkas pagamina 4 B prekės vienetus, o Lenkijoje – tik 2), o Lenkija – A gaminio (nes 1 Lenkijos darbininkas pagamina 8 A prekės vienetus, o Lietuvos – tik 6).

Šalis turi palyginamąjį (santykinį) pranašumą gamindama kurį nors produktą, jei ji gali pagaminti šį produktą mažiausiomis santykinėmis sąnaudomis arba pasiekia didžiausią santykinį darbo našumą, palyginti

su kitais gaminiais. Santykinės sąnaudos arba santykinis darbo našumas apskaičiuojamas lyginant atskirų šalių gamybos sąnaudas arba darbo našumą gaminant atitinkamą produktą. Santykinis kurio nors gaminio pranašumas reiškia, jog viena šalis, gamindama šį produktą, yra pranašiausia, tai yra lenkia ar mažiausiai atsilieka nuo kitos šalies, palyginti su kitų gaminių gamyba. Ir šiuo atveju yra naudinga specializuotis toje gamybos šakoje, kurioje šalis turi santykinį pranašumą, net jeigu ji čia ir neturi absoliutaus pranašumo.

Pavyzdžiui, tarkim, kad gamybos produktyvumas Lietuvoje padidėjo, pasikeitė ir 1 darbininko pagamintos produkcijos kiekiai (žr. 2 lent.). Taigi dabar 1 Lenkijos darbininkas gali pagaminti 8 A gaminio vienetus arba 2 B produktus. Vadinasi, Lenkijoje 2 B gaminio vieneto pagaminimo alternatyvios sąnaudos lygios 8 A gaminio vienetams.

Lietuvos 1 darbininkas gali pagaminti 12 A gaminio vienetus arba 6 B produktus. Vadinasi, Lietuvoje 2 B gaminio vieneto pagaminimo alternatyvios sąnaudos lygios 4 A gaminio vienetams ($12/6 = 2$).

2 lentelė. Vieno darbininko pagaminta produkcija Lietuvoje ir Lenkijoje pakitus darbo našumui

Š a l i s	P r o d u k t a s	
	A	B
Lietuva	12 vnt.	6 vnt.
Lenkija	8 vnt.	2 vnt.

Šiuo atveju Lenkija turi lyginamąjį A gaminio, o Lietuva – B gaminio gamybos pranašumą.

Šalis turi lyginamąjį pranašumą, jeigu ji gali gaminti prekę santykinai pigiau, tai yra mažesnėmis pasirenkamomis sąnaudomis, negu jos prekybinis partneris. Taigi tarptautinė prekyba yra naudinga šalims, jei jos specializuojasi tose gamybos šakose, kuriose pasiekia didesnio santykinio pranašumo.

Užsienio prekybos balansas, kaip einamosios mokėjimo balanso sąskaitos dalis

Šalyje pagamintų produktų pardavimas užsienio šalims vadinamas eksportu (iš vartų), o užsienio šalyse pagamintų produktų pirkimas – importu (į vartus). Pagrindinis veiksnys, skatinantis konkretaus gaminio eksportą ar importą, yra šio gaminio kainų skirtumas pasaulinėje ir vidaus rinkoje. Didesnė pasaulinės rinkos kaina atspindi didesnes gamybos sąnaudas kitose šalyse ir skatina eksportą.

Šalies užsienio prekybą apibūdina užsienio prekybos balansas, tai yra skirtumas tarp eksporto ir importo. Jei šalis daugiau eksportuoja nei importuoja, jos prekybos balansas yra aktyvus (palankus). Priešingu atveju, kai importas viršija eksportą, prekybos balansas vadinamas pasyviu (nepalankiu). Kiekviena šalis siekia aktyvaus prekybos balanso arba bent subalansuoto eksporto ir importo, nes pasyvus balansas reiškia, kad šalis yra skolininkė.

Tarptautinės prekybos nauda ir galimi nuostoliai.

Apskritai tarptautinė prekyba suteikia gana daug pranašumų:

1. leidžia veiksmingai naudoti turimus išteklius;
2. didina konkurenciją, kuri skatina mažinti gamybos sąnaudas ir kainą, gerinti prekių kokybę;
3. leidžia pasiekti gaminių pasiūlos gausą ir didina jų įvairovę;
4. sudaro sąlygas masto ekonomijai įgyvendinti, kai tam dažnai trukdo maža vidaus rinka.

Kita vertus, tarptautinė prekyba sukelia ir tam tikrų prieštaravimų, nes vartotojams dažniausiai yra naudingas importas, o ne eksportas, tuo tarpu gamintojams naudingiau eksportuoti prekes, o importas padidina varžovų skaičių vietos rinkoje. Bet esant subalansuotai užsienio prekybai, minėti veiksniai turėtų atsverti vienas kitą.

Šalies užsienio prekybos politikos išraiškos. Nagrinėjamos dvi pagrindinės užsienio prekybos politikos formos, tai yra:

- laisvoji prekyba (laisva, valstybių nevaržoma).
- protekcionizmas (iš lotyniško *protectus*). Pastaroji daugiausiai

naudojama siekiant apsaugoti nacionalinę ekonomiką nuo kitų šalių konkurencijos. Tokios politikos tikslas – ekonominėmis priemonėmis padaryti šalies ūkį kuo mažiau priklausomą nuo užsienio rinkos sąlygų ir išugdyti vidaus pramonės šakas.

Prie tarptautinės prekybos politikos formų kartais priskiriami dempingas ir embargas, kurie iš esmės skiriasi nuo laisvosios prekybos principų.

Dempingas – prekių pardavimas dažniausiai užsienio rinkose mažesniais negu vidaus ar pasaulio rinkoje kainomis, kartais net mažesniais už gamybos sąnaudas. Tikslas – įsitvirtinti ir įsigalėti užsienio rinkose išstumiant vietinius gamintojus. Kai šis tikslas pasiekiamas, kainos didinamos ir dažnai viršija buvusias iki dempingo, jeigu įmonė, naudojusi dempingą, įgyja toje šalyje monopolistinę rinkos galią. Kitas dempingo tikslas – parduoti produkcijos perteklių, kuris neturi paklausos gamintojo šalies rinkoje.

Jeigu dempingą naudojančias įmones palaiko šalies vyriausybė, ji gali remti eksportuotojus subsidijomis. Eksporto subsidijos gali būti tiesioginės (tai biudžetinės išmokos nacionaliniams eksportuotojams, kurios lygios gautų pajamų ir išlaidų sumai) ar netiesioginės (tai užslėpta eksportuotojų dotacija teikiant jiems mokesčių mokėjimo lengvatas, grąžinant importo muitus ir panašiai). Šalis importuotoja, nustačiusi subsidijavimo faktą, turi teisę įvesti kompensacinius importuojamų prekių muitus.

Subsidijos gali būti teikiamos ir vietiniams gamintojams, gaminantiems prekes, konkuruojančias su importinėmis. Jos vadinamos vidaus subsidijomis.

Embargas – draudimas išvežti iš šalies ar įvežti prekes ar kitas materialines vertybes (auksą, vertybinius popierius). Embargas gali būti taikomas tokioms prekėms, kurios gali kelti grėsmę šalies kultūrinėms, nacionalinėms arba religinėms tradicijoms ir šalies gyventojų sveikatai. Jis taikomas dėl: politinių priežasčių; sveikatos apsaugos (vaistus, gyvūnus, augalus, daržoves, vaisius, chemikalus ir panašiai); moralinių priežasčių (alkoholis, pornografija ir kt.) ir panašiai.

Protekcjonistinės prekybos mainų politikos priemonės

Visas protekcjonistinės politikos priemonės galima suskirstyti į dvi grupes:

- tarifiniai barjerai: muitai (importo tarifas), kuriuos moka importuotojas vyriausybei. Jie didina importuojamų prekių kainas vidaus rinkoje, todėl naudingi vietiniams gamintojams ir nenaudingi vartotojams;
- netarifiniai barjerai: kvotos ir kiekybiniai suvaržymai, sveikatingumo ar kokybės standartai, licencijos.

Kvota – leistinas įvežti kurių nors prekių kiekis. Ji taip pat padidina prekių kainą.

Sveikatingumo ar kokybės standartai. Jie sunkiai įveikiami. Jei jie įvedami rūpinantis gyventojų sveikata, tai – pateisinami, bet jei jų poveikis sveikatai nežymus – tai galima laikyti importo apribojimo priemone.

Licencijos

Jos gali būti naudojamos kaip sudedamoji kvotų dalis arba kaip savarankiška eksporto ir importo reguliavimo priemonė. Pirmuoju atveju licencija yra tik dokumentas, patvirtinantis teisę įvežti ar išvežti prekes pagal nustatytą kvotą. Tai gali būti vienkartinis vyriausybės institucijos išduotas leidimas konkrečiai įmonei ne daugiau kaip vienerius metus įvežti ar išvežti tam tikrą vienkartinio sandorio numatytą prekių kiekį. Kita licencijų rūšis, vadinama generalinėmis licencijomis, leidžia įvežti ar išvežti konkrečią prekę vienerius metus neribojant sandorių skaičiaus.

Protekcjonistinės priemonės gali būti nustatomos vienašališkai arba susitarimo būdu. Dažniausiai nustatomos susitarimo būdu: dvišaliais, keliašaliais ir daugiašaliais susitarimais. Prieš tokias priemones teoriškai ir praktiškai kovoja Pasaulinė prekybos organizacija PPO (angliškai WTO, World Trade Organization).

47. Užsienio investicijos

Užsienio investicijų paskirtis, rūšys, nauda ir problemos

Dabartiniame pasaulyje labai keičiamasi ne tik prekėmis, bet ir

kapitalu. Kapitalas eksportuojamas ir importuojamas tarptautinių (užsienio) investicijų forma.

Užsienio investicijos – tai užsienio kapitalas, įvežtas iš kitų šalių ir panaudotas investicijas priimančios šalies gamyboje arba veikloje, turinčioje kitą tikslinę paskirtį. Jos ypač svarbios šalims, kurių ekonomika mažai išplėtota arba pereinamoji, nes jos gali tapti šių šalių ūkio plėtros veiksniumi.

Užsienio kapitalas paprastai investuojamas: steigiant užsienio kapitalo įmones arba įmones dalinio dalyvavimo pagrindu; įsigyjant veikiančios įmonės kapitalo dalį arba visą įmonę; steigiant antrines įmones; įsigyjant teisę naudoti žemės ar gamtos išteklius ir panašiai.

Skiriamos dvi pagrindinės užsienio investicijų formos:

- tiesioginės užsienio investicijos;
- portfelio užsienio investicijos.

Tiesioginė užsienio investicija (TUI) – tai tokia investicija, kurios pagrindu susiklosto ilgalaikiai ekonominiai santykiai ir interesai tarp tiesioginio užsienio investuotojo ir tiesioginio investavimo įmonės. Investicija laikoma tiesiogine, jei investuotojas įsigyja akcijų paketą, turintį ne mažiau kaip dešimt procentų paprastųjų akcijų, arba akcijų, turinčių balso teisių akcinėje bendrovėje arba atitinkamą dalį ne akcinėje bendrovėje. Toks akcijų paketas suteikia galimybę dalyvauti įmonės valdymo procese.

Tiesioginės investicijos skiriamos naujoms įmonėms sukurti arba senoms modernizuoti. Investuotojai gali būti individualūs asmenys, fiziniių ar juridinių asmenų grupės, įmonės, koncernai, vyriausybės organizacijos. Ypač aktyviai tiesiogines investicijas naudoja tarptautinės kompanijos, kurdamos savo filialus ir antrines įmones įvairiose šalyse dėl užsienio žaliavų šaltinių, pigios darbo jėgos ir galimybės apeiti muitus ir kitas tarptautinės prekybos kliūtis.

Tarptautinės įmonės gali suteikti paramą mažiau išsivysčiusioms šalims – spartinti ekonominę ir technologinę pažangą, didinti užimtumą, perduoti savo vadybinę patirtį, kelti bendrą žmogiškojo kapitalo lygį. Tačiau jos gali kelti ir nemažų problemų: gali įgauti monopolistinę

rinkos galią užsienio šalyje, sustiprina konkurenciją, išstumia vietinius gamintojus iš rinkos ir taip pablogina konkurencinę aplinką, blogina priimančios šalies ekologinę aplinką, gali kilti net šalies ekonominės ar politinės nepriklausomybės apribojimo grėsmė (nes svarbūs ekonominiai sprendimai bus priimami kitoje šalyje, tai yra šalyje, kur yra šių kompanijų centrinė būstinė).

Portfelio užsienio investicijos – tai investicijos į obligacijas ir kitus finansinius aktyvus, nesuteikiančios investuotojui teisės kontroliuoti ūkio subjektą, į kurį investuojama, arba daryti jam didelę įtaką. Portfelio investicijoms priskiriamos investicijos, suteikiančios mažiau nei dešimt procentų balso teisių. Pagrindinė portfelio užsienio investicijų paskata yra įvairiose šalyse mokamų už kapitalą palūkanų skirtumas. Didesnė palūkanų norma pritraukia ir daugiau portfelio investicijų. Šios investicijos nesukuria ilgalaikių interesų tarp užsienio investuotojo ir investavimo įmonės. Todėl jei investicijos nepasiteisina arba pasikeičia pasaulinė konjunktūra, tai yra palūkanų normų skirtumai, portfelio užsienio investicijos pradeda trauktis iš šalies. O tai gali sukelti nepageidaujamų padarinių investavimo šaliai.

Be abejo, yra ir kitos užsienio investicijų rūšys: užsienio kreditai ir paskolos. Jas gali teikti privačios arba valstybinės organizacijos, paprastai turinčios priimančios šalies vyriausybės garantiją. Kreditai ir paskolos gali būti teikiamos ir per specializuotas tarptautines organizacijas (TRPB – Tarptautinį rekonstrukcijos ir plėtros banką, ERPB – Europos rekonstrukcijos ir plėtros banką, EIB – Europos investicinį banką). Tarptautiniai kreditai ir paskolos teikiami ūkiniams, finansiniams subjektams arba konkreitiems projektams įgyvendinti. Šios rūšies kapitalo investicijos naudingos tik tada, kai jų produktyvumas viršija jų gavimo sąnaudas. Pagrindinė kapitalo dalis dažniausiai keliauja tarp labiausiai išsivysčiusių industrinių šalių. Pastaraisiais metais stebimas kapitalo migracijos pagyvėjimas tarp besivystančių valstybių.

Grynosios užsienio investicijos

Kiekvienoje šalyje kapitalo judėjimas įvertinamas grynujų užsienio

investicijų rodikliu. Grynosios užsienio investicijos – tai šalies investicijų eksporto ir užsienio investicijų importo į šalį masto skirtumas. Šalies ūkio subjektų įsigyti aktyvai kurioje nors užsienio šalyje yra investicijų eksportas, o užsieniečių įsigyti šalies aktyvai yra šios šalies investicijų importas. Jei šalies investicijų eksportas viršija investicijų importą, tai šalies grynosios užsienio investicijos yra teigiamos. Grynosios užsienio investicijos didės, jei didės palūkanų norma užsienio šalių rinkose arba jeigu ji mažės šalies vidaus rinkoje, ir atvirkščiai. Taigi svarbiausias veiksnys, skatinantis užsienio investicijas, – palūkanų normų skirtumas.

48. Tarptautinė valiutų sistema

Tarptautinėje rinkoje naudojamos įvairios nacionalinės valiutos, kurios skiriasi viena nuo kitos ne tik forma, pavadinimais, bet ir perkamąja galia. Valiuta vadinami tie patys nacionaliniai pinigai, naudojami tarptautiniams atsiskaitymams.

Rinka, kurioje vyksta įvairių valiutų mainai, vadinama valiutų rinka. Ji atitinka pagrindines tobulos konkurencijos sąlygas. Viena valiuta įsigyjama užsienio valiutų rinkoje keičiant joje nacionalines valiutas rinkos nustatytu santykiu, vadinamu valiutos kursu.

Valiutos kursas – nacionalinio piniginio vieneto kaina, išreikšta kitos šalies piniginiiais vienetais (netiesioginis kotiravimas), arba nacionalinės valiutos kiekis, reikalingas vienam užsienio piniginiam vienetui įsigyti (tiesioginis kotiravimas). Tarp nacionalinės ir užsienio valiutos kursų yra atvirkštinė priklausomybė: jei užsienio valiutos kursas kyla, tai nacionalinės – krinta. Jei už 1 JAV dol. buvo mokama 4 litai, o vėliau 2,7 lito, tai reiškia, kad lito kursas dolerio atžvilgiu pakilo, o dolerio kursas lito atžvilgiu – smuko.

Jeigu nacionalinė valiutų rinka pagrįsta svyruojančio valiutų kurso sistema, tai valiutų kursas nustato rinkos pusiausvyra. Pusiausvyra konkrečios užsienio valiutos rinkoje bus pasiekta esant tokiam nacionalinės valiutos kursui, kai reikalaujamas užsienio valiutos kiekis bus lygus siūlomam kiekiui. Konkrečios užsienio valiutos paklausa priklauso nuo

prekių ir paslaugų importo iš šios šalies ir poreikio įsigyti turto šioje užsienio šalyje. Užsienio valiutos pasiūlą sukuria tie patys užsieniečių formuojami veiksniai – jeigu užsieniečiai nori įsigyti mūsų šalies prekių ir paslaugų arba investuoti į šalį, jie siūlo savo valiutą mainais į nacionalinę šalies valiutą. Kapitalo eksportas ir importas priklauso ne nuo valiutos kurso, o nuo palūkanų normų skirtumo. Todėl nekintant palūkanoms, kapitalo importas ir eksportas sudaro pastovią užsienio valiutos paklausos ir pasiūlos dalį. Tuo tarpu prekybos mastą veikia valiutų kursų svyravimai. Nacionalinės valiutos kursui pakilus, importas pinga, tačiau eksportuojama produkcija užsienio vartotojui brangsta, nes pabrangus eksportuojančios šalies valiutai jam tenka už tą pačią prekę mokėti daugiau savo šalies pinigų. Ir atvirkščiai, nukritus nacionalinės valiutos kursui, importas brangsta, tačiau eksportas užsienio vartotojui atpinga. Tai reiškia, kad atpigus importui didės importinės produkcijos paklausa. Eksporto pabrangimas reiškia, jog paklausa užsienyje mažės.

Kiekvienos šalies vyriausybė nustato nacionalinės valiutos kurso sistemą. Valiutos kurso sistema – vyriausybės nurodyta valiutos kurso nustatymo tvarka. Lietuvos Respublikos juridiniai ir fiziniai asmenys turi teisę atidaryti užsienio valiutos sąskaitas Lietuvos ir užsienio bankuose. Mūsų šalyje užsienio valiuta gali būti naudojama tik mokėjimams ir atsiskaitymams šalių susitarimu negrynais, o euras – ir grynais pinigais. Šias operacijas atlieka tik bankai ir kredito unijos, turinčios Lietuvos banko leidimą.

Tarptautinių ekonominių santykių plėtra sukūrė ir pasaulinę tarptautinę valiutų sistemą. Tai – valiutinių santykių organizavimo forma, kuri atsirado plėtojantis pasauliniam ūkiui ir buvo įteisinta tarptautiniais susitarimais. Svarbiausia valiutų sistemos charakteristika – valiutų keitimo kursų nustatymo būdas.

Smulkiau nagrinėsime dvi kraštutines valiutų kursų sistemas: lankstųjį ir fiksuotą valiutos kursą.

Lankstusis arba laisvai plaukiojantis (svyruojantis) valiutos kursas – tai valiutos kursas, kuris nustatomas valiutų rinkoje ir kuris keičiasi priklausomai nuo valiutos paklausos ir pasiūlos pokyčių. Valiutos kursą

šioje rinkoje nustato rinkos pusiausvyra. Pusiausvyra konkrečios užsienio valiutos rinkoje bus pasiekta esant tokiam nacionalinės valiutos kursui, kai reikalaujamas užsienio valiutos kiekis bus lygus siūlomam kiekiui. Vyriausybė nesikiša į valiutų rinką.

Jei padidės prekių importas, daugiau išvyks turistų į užsienį (pavyzdžiui, JAV), pagausės tarnybinių komandiruočių ir panašiai, bet nedidės prekių eksportas ir t. t., tai susidarys dolerių paklausa ir litas atpigs. Atpigs amerikiečiams mūsų prekės, didės mūsų prekių eksportas, didės dolerių pasiūla ir valiutų keitimo kursas grįš į pradinę padėtį.

Galimas ir priešingas atvejis.

Kai Jungtinės Amerikos Valstijos gerokai daugiau importuoja Europos Sąjungos (ES) prekių, negu eksportuoja, jos tokiu būdu gerokai padidina dolerių pasiūlą ES. Susidaro dolerių pasiūlos perteklius, euras (ir litas) pabrangsta. Tokiu atveju amerikiečiams mūsų prekės pabrangsta, o ES jų prekės atpinga. Tuomet Amerikos prekės užtvindo ES rinką ir dolerių perteklius išnyksta, nes ES eksportas sumažėja. Pusiausvyrai keičiantis ir euro kursas lanksčiai kinta, tai yra vyriausybės nesikiša į valiutų rinką. Toks idealus pusiausvyros susiformavimas įmanomas, kai nėra jokių suvaržymų užsienio prekyboje, o ES prekės gali laisvai konkuruoti pasaulinėje prekių rinkoje.

Kaip rodo pastarųjų metų patyrimas, Lietuvoje užsienio mokėjimų balansas yra dažniausiai skaičiuojamas naudojant einamąją, kapitalo ir kartais finansinę sąskaitas. Jeigu šalis turi pastovų einamosios sąskaitos deficitą, ir ypač prekybos deficitą, ji teoriškai turi atpiginti savo valiutą, tai yra ją devaluoti. Tačiau pastarosios ūkio nuosmukio pamokos Baltijos šalyse parodė, kad galima išlaikyti fiksuotą kursą ir esant beveik permanentiniam einamosios sąskaitos deficitui.

Fiksuotas valiutos keitimo kursas reiškia valiutų pariteto (santykio) nustatymą griežta proporcija arba leidžiamas nežymus jo svyravimas. Šį kursą nustato ir jo pastovumą užtikrina pinigų politiką vykdančios valstybės institucijos. Nacionalinės valiutos keitimo kursą fiksuoja šalys, kurių užsienio prekybos mastas yra mažas, silpni tarptautiniai ekonominiai ryšiai, nacionalinė valiuta nepatenka į plačias tarptautines valiutų rinkas.

„Susiejimui“ naudojamos stiprių industrinių šalių valiutos, kaip JAV doleris, Britanijos svaras, euras ir kitos.

Lietuvos lito keitimo kursas yra fiksuotas bazinės valiutos – euro atžvilgiu, valiutų tarybos modeliu. Fiksuotas lito kursas leidžia praktiškai be jokios rizikos sudaryti ilgalaikes sutartis ir garantuoja nacionalinės valiutos stabilumą. Tačiau tai tik galima stabilumo regimybė. Vidaus rinkoje keitimo kursas nėra toks stabilus, nes ir toliau kyla kainos. Lietuvai, iš dalies vykdančiai savarankišką pinigų politiką ir dar palyginti silpnai integruotai į pasaulinę ūkio sistemą, kartais galėtų būti tinkamesnis ir lankstus nacionalinės valiutos kursas.

49. Tarptautinės valiutų sistemos raida

Žinomos kelios pagrindinės valiutų sistemos, kurios skiriasi valiutų keitimo kursų reguliavimo mechanizmais. Tai – aukso standartas (atsisakyta dvidešimtojo amžiaus pradžioje), aukso devizų standartas (atsisakyta dvidešimtojo amžiaus viduryje), valiutų tarybos ir lankstaus valiutų kurso sistemos. Pirmosios trys priklauso fiksuotų valiutų kursų sistemai.

Viena pirmųjų bendrų tarptautinių valiutos sistemų yra vadinama aukso standarto sistema. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą ir kurį laiką tarp dviejų pasaulinių karų daugelis šalių laikėsi aukso standarto ir aukso devizų standarto. Aukso standarto sistema buvo pagrįsta šiais principais: 1) fiksuotas piniginio vieneto atitikimas nustatytam aukso kiekiui; 2) tokių popierinių pinigų keitimas į auksą pagal nurodomą santykį; 3) pinigų kiekio atitiktis aukso kiekiui. Tai reiškė, kad popieriniai pinigai dengti auksu. Tarptautinis susitarimas, kad valstybių centrinių bankų visos turimos aukso atsargos išleidžiamos kaip pinigai. Cirkuliavo auksinės monetos, o popieriniai pinigai pagal nustatyta santykį buvo keičiami (konvertuojami) į auksą. Jungtinių Amerikos Valstijų (JAV) dolerio vertė buvo prilyginama tam tikram aukso kiekiui – apytikriai 0,05 uncijos. Panašiai ir Didžiosios Britanijos svaro sterlingo vertė 0,25 uncijos aukso.

Aukso standartas veikė kaip savaiminis valiutų kursų reguliavimo mechanizmas, tai yra taip, kad būtų išvengta pastovaus aukso išvežimo

iš vienos šalies į kitą. Todėl valiutų kursai buvo stabilūs. Jei, tarkime, vienos šalies prekės darosi labai paklausios kitoje šalyje, tai padidėja pirmosios šalies valiutos paklausa, o kartu ir jos kursas.

Sakykim, kad Didžioji Britanija pradeda importuoti daug daugiau, negu eksportuoti. Už papildomą importą ji moka auksu. Auksas išvežamas iš Didžiosios Britanijos į Jungtines Amerikos Valstijas ar kitur. JAV pinigų masė automatiškai padidėja, nes pats auksas yra pinigai. Tarp kitko, auksas, patekdamas į Jungtinių Amerikos Valstijų bankus, padidina jų atsargas. Bankai gali išplėsti savo paskolas, tuo sukeldami tolesnį pinigų masės didėjimą. Todėl JAV auga visuminė paklausa ir kyla prekių kainos.

Kita vertus, Didžiosios Britanijos išlaidos užsienyje viršija jos įplaukas. Vadinasi, jos tarptautinių mokėjimų balansas yra deficitinis. Ji netenka dalies aukso ir todėl pinigų masė savaime sumažėja. Visuminė paklausa ir prekių kainos taip pat mažėja. Kadangi Didžiosios Britanijos prekės pinga, lyginant su Jungtinių Amerikos Valstijų prekėmis, tai jų eksportas didėja, o importas mažėja. Didžioji Britanija nepraranda aukso. Aukso standarto sistemoje auksas vaidino pasaulinių pinigų vaidmenį ir susidaręs šalies prekybinio balanso deficitas turėjo būti dengtas auksu. Auksas iš importuojančios šalies išvežamas į eksportuojančią šalį. Dėl to sumažėja prekes importuojančios šalies aukso atsargos, o kartu ir jos pinigų kiekis (nes aukso standarto sąlygomis pats auksas yra pinigai). Tuo tarpu eksportuojančios šalies aukso atsargos atitinkamai padidėja. Padidėja ir šios šalies pinigų kiekis, tuo pačiu padidėja visuminė paklausa ir kyla prekių kainos. Pastarosios stabdo šalies eksportą ir kartu mažina šalies valiutos paklausą. Importuojančioje šalyje sumažėjus pinigų kiekiui mažėja visuminė paklausa ir prekių kainos. Todėl importas mažėja, o eksportas didėja. Didėja šalies valiutos paklausa užsienio valiutų rinkoje. Tai stabdo aukso išvežimą iš šalies ir atkuria ankstesnį valiutos kursą. Taigi aukso standarto sistema pati palaikydavo pastovų valiutų kursą be jokio pašalinio įsikišimo. Aukso standarto sistema veikė nuo XIX a. pabaigos iki Pirmojo pasaulinio karo. Ši sistema nustojo gyvuoti Pirmojo pasaulinio karo metais, kai buvo nutrauktas laisvas popierinių pinigų keitimas į auksą.

50. Brettono Woodso sistema

Antrojo pasaulinio karo pabaigoje keturi penktadaliai pasaulio at-sargų susikaupė JAV. JAV doleris buvo keičiamas tvirtu oficialiu kur-su į auksą – 35 doleriai už 1 aukso unciją (31,1 g aukso). Tai leido su-kurti naują pasaulinę valiutų sistemą. Šios sistemos pagrindai buvo pa-dėti 1944 metais, kai kelių sąjungininkių šalių aukštieji finansiniai pa-reigūnai susitiko Brettone Woodse ir sukūrė naują valiutų kursų regula-vimo sistemą. Šios šalys įsipareigojo palaikyti pastovų susitarimo nusta-tytą savo nacionalinių valiutų kursą JAV dolerio atžvilgiu ir neleisti jam nukrypti daugiau kaip 1 procentą. Savo ruožtu JAV įsipareigojo kitų ša-lių centrinių bankų pateiktus dolerius keisti į auksą nustatytu kursu. Taigi šioje sistemoje pasaulinių pinigų vaidmenį, be aukso, ėmė vaidinti ir JAV doleris. Brettono Woodso sistema buvo pagrįsta šiais principais:

1. pasaulinės valiutos pagrindas lieka auksas;
2. valiuta, pakeičianti auksą, atliekant tarptautinius atsiskaitymus, pripažįstama doleris;
3. doleris pripažįstamas tarpininku tarp nacionalinių popierinių pi-nigų ir aukso, tai yra visų valiutų paritetai (santykiai) nustatomi dolerio atžvilgiu, per jį su auksu ir tarpusavyje.

Popieriniai pinigai kiekvienoje šalyje galėjo būti keičiami į dolerius, bet į auksą jie negalėjo būti keičiami. Doleris pasidarė rezervine vali-uta, tai yra valiuta, kurią centriniai šalies bankai kaupia ir saugo tarptauti-niams atsiskaitymams. Auksas buvo naudojamas tik kaip priemonė ats-kiroms šalims atsiskaityti. Kad galėtų palaikyti pastovius valiutų kursus neperžengdamos reikalaujamų ribų, šalys privalėjo sudaryti atitinkamus dolerių rezervus imdamos paskolas iš tam tikslui įkurto Tarptautinio valiutos fondo (TVF), kuris turėjo užtikrinti naujos valiutų sistemos įgyvendinimą.

Brettono Woodso, arba TVF, sistema veikė iki 1971 metų, kai JAV pozicijos tarptautinėje finansų sistemoje akivaizdžiai susilpnėjo ir dole-rio kursas pradėjo labai kristi. 8-ojo dešimtmečio pabaigoje daugelis ša-lių atsisakė palaikyti savo valiutų kursus pagal dolerio paritetą.

Jamaikos valiutų sistema

1976 metais TVF iniciatyva sušauktame pasitarime Kingstone (Jamaikoje) buvo nustatyti naujos tarptautinės valiutų sistemos pagrindai. Jamaikos valiutų sistema, kuri veikia ir iki šiol, pagrįsta šiais principais:

1. visiškas pinigų atsiejimas nuo aukso ir jo, kaip pagrindo valiutų paritetams nustatyti, atsisakymas;

2. auksas tampa įprasta preke ir netenka pasaulinių pinigų funkcijos;

3. įvedama nauja rezervinė valiuta – specialiosios skolinimosi teisės (SDR), kurių emisija vykdo TVF ir paskirsto tarp šalių – TVF narių proporcingai jų kvotoms TVF. SDR neišreikštos materialiniu pavidalu, o yra tik buhalteriniai įrašai specialiose šalių centrinių bankų ir TVF sąskaitose;

4. nacionalinių valiutų režimų pasirinkimo laisvė. Pačios šalys turi pasirinkti savo nacionalinės valiutos režimą – fiksuotą arba lankstųjį.

Daugelis pasaulio šalių yra pasirinkusios laisvąjį valiutos kurso režimą. Šiuo atveju leidžiama valiutų kursams svyruoti pagal valiutų paklausos ir pasiūlos pokyčius. Šioje sistemoje valiuta nuvertėja arba jos vertė didėja, bet nedevalvuojama ar revalvuojama kaip fiksuoto ar reguliuojamo valiutų kurso atveju. Tačiau svyruojantys valiutų kursai turi trūkumų. Todėl praktiškai naudojamos kompromisinės sistemos, kai centrinis šalies bankas veikia valiutų kursus norima linkme – supirkdamas ar parduodamas atitinkamas valiutas. Šiuo požiūriu dabartinė sistema nėra tokia griežta kaip buvusi TVF sistema. Valiutų kursų leidžiamos svyravimo ribos gali būti didesnės, o prireikus valiuta gali būti laipsniškai devalvuojama ar revalvuojama. Sistema, kurioje galimas laipsniškas devalvavimas ar revalvavimas, dar vadinama šliaužiančio valiutų kurso palaikymo sistema. Devalvavimas – nacionalinės valiutos atpigėjimas užsienio valiutos atžvilgiu. Jei valstybė turi nuolatinį mokėjimų balanso perteklių, ji gali revalvuoti savo valiutą, nes šios valiutos paklausa tarptautinėje valiutų rinkoje viršija pasiūlą. Revalvavimas – nacionalinės valiutos kainos padidinimas užsienio valiutų atžvilgiu.

51. Tarptautinės prekybos samprata

Tarptautinė ekonomika ir prekyba – ekonomikos sritis, nagrinėjanti atskirų šalių ekonomikų tarpusavio santykius, traktuodama kiekvieną šalį kaip atskirą ekonominį vienetą.

Tarptautinė ekonomika nagrinėja tarptautinių ekonominių santykių teorinius pagrindus, aktualiausias šiuolaikinės užsienio prekybos ir tarptautines finansų problemas, ekonomikos ir politikos tarpusavio sąveiką moderniajame pasaulyje.

Tarptautinės prekybos esmė ir svarbiausios egzistavimo priežastys

Šiuo metu visos valstybės, neatsižvelgiant į jų dydį, ekonominę padėtį, technologinį išsivystymą ir kitas daugiau ar mažiau svarbias charakteristikas, yra pasaulinio ūkio dalis. Pastarasis suvokiamas kaip technologinių, ekonominių, informacinių, ekologinių, kultūrinių, geografinių ir panašių ryšių visuma. Pasaulinis ūkis pradėjo formuotis prieš daugelį metų ir tai visų pirma vyko dėl tarptautinių mainų, o vėliau dėl prekybos. Iš pradžių tai buvo tik tam tikros žmonių grupės pragyvenimo ir kai kurių vartotojų norų tenkinimo šaltinis. Ilgainiui tarptautinė prekyba išsivystė iki globaliai ir masiškai paplitusio reiškinio, kuris tiesiogiai ir labai stipriai veikia kiekvienos valstybės gerovę. Šiuolaikinė tarptautinė ekonomika – tai neatskiriama kasdienio gyvenimo dalis. Viena su kita prekiaudamos šalys gali įsigyti užsieninių prekių mažesnėmis kainomis, negu gamindamos tokias pat prekes šalies viduje. Vadinasi, kiekviena šalis iš prekybos stengiasi gauti naudos. Kas sudaro prekybos tarp šalių ekonominį pagrindą?

Tarptautinės prekybos pagrindas yra mainai ir specializacija. Taigi tarptautinė prekyba yra priemonė, padedanti šalims plėtoti specializaciją, didinti savo išteklių našumą ir taip plėsti bendrą gamybos mastą.

Tarptautinė prekyba – tai pardavimo ir pirkimo procesas, vykdomas įvairiose šalyse tarp pardavėjų, pirkėjų ir tarpininkų. Šiam procesui būdingi du pagrindiniai bruožai:

1. jis vyksta tarp dviejų ar daugiau valstybių – todėl prekyba, vykdoma už valstybės sienų, tampa šalies socialinės ir ekonominės politikos

objektu;

2. naudojamos įvairios valiutos su joms būdingais valiutų kursų svyravimais.

Tarptautinės ekonomikos ūkinės prielaidos:

1) Gamybos sąlygų skirtingumas – skiriasi gamtinės, klimatinės sąlygos, apsirūpinimas ištekliais, todėl gaminamos prekės ar teikiamos paslaugos labai skirtingos.

2) Skirtingi gamybos našumo lygiai – kiekviena šalis, naudodama pažangesnę technologiją, specializuojasi gaminti tai, kas jai sekasi geriau. Gamybos sąnaudos įvairiose šalyse skirtingos (skiriasi darbo jėga ir jos kaina, transportavimo, gamybos išlaidos, technologija ir panašiai). Minėtos prielaidos lemia gamybos sąnaudų ir kainų skirtumus. Vykstant tarptautiniams mainams, šalys aprūpina pasaulinį ūkį tomis prekėmis, kurių gamyba šalies viduje santykinai pigi. Šalys importuoja tokią produkciją ar paslaugas, kurių gamyba šalyje būtų gerokai brangesnė, negu jos įsigijimas pasaulinėje rinkoje. Taigi kiekviena šalis specializuojasi gaminti tai, kas jai veiksmingiau. Tačiau ekonominis veiksmingumas, kurį pasiekia įvairios šalys, gamindamos tam tikras prekes, laikui einant keičiasi. Plėtojantis pavienių šalių ūkiams, gali keistis darbo jėgos kokybė ir kiekybė, kapitalo dydis ir sudėtis, sukuriamos naujos technologijos, gali keistis netgi žemės ir gamtinių išteklių kokybė ir kiekybė.

3) Skonių, polinkių, prioritetų įvairovė – dėl šios aplinkybės, net jei ir visose pasaulio šalyse gamybos sąlygos būtų visiškai vienodos, šalys siektų prekiauti.

Tarptautinė prekyba susideda iš dviejų prekių srautų: eksporto (prekių išvežimas iš šalies muitų teritorijos) ir importo (prekių įvežimas į šalies muitų teritoriją). Pasaulinėje rinkoje yra pasiūlos ir paklausos pusiausvyra. Jei viena šalis eksportuoja, tai kita importuoja, ir tie prekių judėjimai iš ir į šalį tarpusavyje pasauliniu mastu susilygina. Tačiau šaliai visai nepavyktų eksportuoti prekių, jei nebūtų kur nors kitose šalyse vartotojų, dėl vieno ar kitų priežasčių norinčių tą prekę įsigyti.

Tarptautinės prekybos poveikis gamybai, vartojimui ir gerovei dažniausiai priklauso nuo pasaulinių kainų santykio. Todėl ekonomistai

didelę reikšmę skiria prekybos sąlygoms. Užsienio prekybos nauda valstybei įvertinama prekybos sąlygų (T) rodikliu, kuris rodo valstybės eksporto (P_x) ir importo (P_m) kainų santykį:

$$T = P_x / P_m$$

Šio rodiklio didėjimas rodo užsienio prekybos sąlygų gerėjimą ir kartu patiriamą naudą iš užsienio prekybos ir šalies gyventojų gyvenimo lygio kilimą, o jo mažėjimas – prekybos sąlygų blogėjimą ir gyvenimo lygio kitimo tendencijas.

Tarptautinės prekybos nauda

Ekonominę naudą sąlygoja specializacija. Vyraujant specializacijai, galima užtikrinti didesnę prekių gamybos mastą. Specializacija ir prekyba sąlygoja aukštesnius veiklos rezultatus ir veiksmingumą. Tai lemia 4 prielaidos: 1) konkurencijos didėjimas; 2) pagamintų produktų gausa ir įvairovė; 3) masto ekonomija (vidutinių gamybos sąnaudų sumažėjimas, sąlygojamas gamybos masto augimo); 4) lyginamasis pranašumas (šalis turi lyginamąjį pranašumą gaminant kurią nors prekę ar teikiant paslaugą, jei gali ją pagaminti sąlygiškai pigiau, t. y. patirdama mažesnes alternatyviasias sąnaudas negu jos prekybiniai partneriai).

Užsienio prekyba yra būtina rinkos ekonomikos sąlygomis. Valstybinis ekonominis bendradarbiavimas įgalina toliau kelti įmonių gamybos technologijų lygį. Šiandieną be užsienio prekybos plėtros neįmanoma pasaulinė ekonomikos raida. Nebus užsienio prekybos – sužlugs visų valstybių ekonomikos pagrindai. Užsienio prekyba daro tiesioginę įtaką šalies vidaus rinkai: aktyvėja konkurencija, nes atsiranda pajėgus konkurentas iš užsienio.

Taigi užsienio prekyba pertvarko natūralią vidaus rinkoje veikiančią monopoliją į natūralią oligopoliją. Padidėjusi konkurencija skatina mažinti gamybos sąnaudas ir kainą, o tai naudinga šalies vartotojams. Be to, gali atsirasti ir kitokių naudingumų, jeigu vietiniai gamintojai būtų priversti konkuruoti ne kainomis, o prekės kokybe, dizainu ir panašiai. Užsienio prekyba šalies gyventojams sudaro sąlygas nusipirkti kitose šalyse pagamintų retų gaminių, vaisių ir panašiai. Kartais, esant mažam

poreikiui, kai kurių prekių neapsimoka gaminti, o ekonomiškai tikslingiau atsivežti iš svetur. Taigi užsienio prekyba leidžia šalims gauti tam tikrų prekių ir paslaugų pigiau, negu jos pačios gali pasigaminti arba sudaro sąlygas vartoti prekes ir paslaugas, kurių nebūtų galima gauti iš savo šalies tiekėjų. Panaikinus maito barjerus tarp Europos Sąjungos šalių, kiekvienos šalies gamintojas gali laisvai pardavinėti savo prekes bet kurioje šalyje, priklausančioje Europos Sąjungai. Tai leidžia padidinti gamybos mastą, mažina gamybos sąnaudas ir sudaro sąlygas pardavinėti prekes mažesnėmis kainomis. Užsienio prekyba skatina koncentruotai gaminti tokias prekes, kurios turi absoliutų pranašumą, o prekes, neturinčias absoliutaus gamybos pranašumo, perduoti kitoms valstybėms. Tačiau kartais specializaciją lemia ir lyginamasis pranašumas. Tokiu atveju tikslinga kiekvienoje šalyje apskaičiuoti gaminio alternatyvias sąnaudas.

Taigi galima daryti išvadą, jog bet kuri šalis, nevykdanti užsienio prekybos, o viską gaminanti pati ir neišvengiamai ko nors atsisakanti, tikrai patiria didelių nuostolių. Dėl tarptautinės prekybos visą laiką esantys riboti gamtos, darbo ir kiti gamybos veiksnių išteklių yra paskirstomi kiek galima efektyviau, todėl pasiekama efektyvesnė gamyba ir padidinamas darbo našumas. Prekyba ir karas yra dvi seniausios tarptautinių santykių formos. Iš prekybos gaunamos pajamos ir mokesčiai išties šimtmečius buvo svarbiausias šalies elito ir aukščiausios valdžios turto šaltinis. Tarp galingų pasaulio valstybių vyko nuolatinės kovos dėl Amerikos, Azijos ir Viduriniųjų Rytų prekybos maršrutų kontrolės.

Tarptautinės prekybos reikšmę nusako šie aspektai:

1. Iš šalies išvežamos vidaus rinkoje perteklinės prekės ir įvežamos prekės, kurių šalis negali pati pasigaminti;
2. Šalyje gaminamos ir išvežamos absoliutų ar lyginamąjį pranašumą turinčios prekės ir tokiu būdu pasisavinamas prekybinis pelnas;
3. Dėl užsienio prekybos plinta pažangios technologijos, padedančios kelti nacionalinio ūkio veiklos veiksmingumą;
4. Šalies prekių ir paslaugų vartotojai įgyja didesnę galimybę rinktis ir geriau tenkina savo poreikius;

5. Vystomos eksportą gaminančios ūkio šakos, mažinamos darbo ir kapitalo sąnaudos išvežamoms prekėms gaminti.

Prekyba daro ir kitą, labiau ginčytiną poveikį visuomenės vertybėms, idėjoms ir elgesio normoms. Ekonominio nacionalizmo šalininkai prekių įvežimą (importą) dažnai vertina neigiamai. Jų nuomone, prekyba nepaiso tradicijų ir papročių, ugdo materializmą ir troškimą vartoti atvežtines prekes, žalingas šalies gyventojams. Kai kurie kritikai išvelgia užsienio prekyboje imperialistinės ekonominės, politinės ir kultūrinės ekspansijos galimybes. Įvairios nuomonės apie tarptautinę prekybą neužgožia svarbiausios minties, kad prekių mainai padeda jų dalyviams sparčiau vystyti tautos ūkį, sudaro sąlygas ekonominiam ir socialiniam atsilikimui įveikti. Tokios nuomonės buvo David Ricardo, o vėliau amerikiečių ekonomistai Wolfgang Stolper, Paul Samuelson, švedai Eli Hechsher, Bertil Ohlin ir kiti ekonominio liberalizavimo atstovai.

Spartų pasaulinės prekybos augimą lėmė šie veiksniai: * tarptautinė darbo pasidalijimo plėtotė; * mokslinė techninė pažanga reikalauja greito pagrindinio kapitalo atnaujinimo ir naujų technologijų; * aktyvi transnacionalinių ir daugianacionalinių korporacijų veikla; * tarptautinės prekybos liberalizavimas; * ekonominės integracijos stiprėjimas.

Tarptautinė prekyba 20 a. antrojoje pusėje plito labai sparčiai. 1950–1994 metais ji išaugo 14 kartų. Kai kada tarptautinė prekyba netgi sumažėdavo. Šitaip atsitikdavo ekonominių krizių arba karinių konfliktų metu. Netolygus ekonominis ir politinis pavienių valstybių vystymasis sąlygoja ir pasaulinės prekybos lyderių kaitą. Didžiausieji pasaulio eksportuotojai: JAV, Vokietija, Japonija, Prancūzija, D. Britanija, Italija, Kanada, Honkongas, Olandija ir kitos. Tarptautinės prekybos veiksmingumas daugeliu atvejų priklauso nuo jos rinkos tyrimo rezultatų, todėl pirmiausia reikėtų susipažinti su tarptautinėmis prekybos taisyklėmis ir normomis, pasirinkti pelningą rinką, susirinkti duomenis apie konkretaus regiono produkcijos pasiūlą ir paklausą, išsiaiškinti gamintojus ir jų gamybos ypatumus, finansinę būklę ir panašiai.

Tarptautinė prekyba ir mokėjimų balansas

Šalies tarptautiniai prekybiniai santykiai apima šias pagrindines sritis: * prekybą prekėmis – prekių srautas apima materialinių gėrybių importą ir eksportą, taip pat prekių tranzitą ir tranzitinę prekybą; * paslaugų judėjimą – paslaugų srautas sujungia žmonių ir prekių transportavimą, draudimą, konsultacijas, patentus, licencijas ir kt.; * kapitalo judėjimą – kapitalo srautas apima skolinimų ir išpareigojimų užsienio atžvilgiu pasikeitimus (tiesioginės investicijos, vertybinių popierių, nekilnojamojo turto sandoriai, kreditai ir kt.); * mokėjimus – į mokėjimų srautą įeina visų minėtųjų operacijų atlikimas per bankus, gaunant mokėjimus iš užsienio arba vykdant mokėjimus užsieniui. Šio srauto pagrindas yra įvykę sandoriai. Suskirstymas į prekių, paslaugų, kapitalo ir mokėjimų srautus atspindi mokėjimų balanso atitinkamose dalyse.

Mokėjimų balansas yra sąskaitų sistema, parodanti visus šalies sandorius su visu likusiu pasauliu, kuriuos atlieka gyventojai, įmonės ir vyriausybės. Sandoriu (transakcija) vadinsime bet kokius mainus – parduodant ar perkant prekes, apmokant paslaugas, perkant ir parduodant turta, dovanojant vertingus daiktus ar pinigus. Šalies mokėjimų balansas parodo visas ekonomines transakcijas, įvykdomas tarp šalies ir užsienio ekonominių subjektų per tam tikrą laikotarpį (paprastai per metus, nors mokėjimų balansas gali būti apskaičiuojamas ir trumpesniajam laikotarpiui, pavyzdžiui, mėnesiui, ketvirčiui). Mokėjimų balansas, kaip ir bet kuris kitas balansas, turi dvi dalis: kreditą ir debetą.

Kreditas – tai vertybės išvežimas iš šalies mainais už tokios pačios vertės įvežimą į šalį. Tai šalies pajamos užsienio valiuta.

Debetas – vertybės įvežimas į šalį mainais už tam tikros vertės išvežimą iš šalies. Tai šalies išlaidos užsienio valiuta.

Kreditas – tai bet koks sandoris, kuris baigiasi valiutos įplaukomis iš užsienio, o debetas – bet koks sandoris, kuris baigiasi valiutos išplaukimu iš šalies.

Šalies mokėjimų balansas aktyvuose sujungia mokėjimus, kuriuos šalis gavo iš užsienio, o pasyvuose – mokėjimus, kuriuos šalis sumokėjo

užsieniui. Tačiau čia vartojama balanso sąvoka nėra tapati balanso sąvokai, taikomai įmonės lygmeniu. Įmonės balansas sudaromas tam tikrai datai ir atspindi visą įmonės turtą bei visus įsipareigojimus; šalies mokėjimų balansas sudaromas tam tikro laikotarpio ir įvertina tik mokėjimų pasikeitimus.

Prekybos balanse atspindi prekių eksportas ir importas.

Fiziškai eksportas reiškia, kad dalį šalies vidaus gaminio suvartoja užsieniečiai, o importas – kad dalį užsienio šalių nacionalinio gaminio suvartoja šalies vidaus gyventojai. Akivaizdu, kad prekių atveju tai reikš, kad dalis BVP „gabenama per sieną“. Prekybos balanse prekių eksportas ir importas paprastai įvertinamas FOB kainomis, t. y. kainomis, kurios atspindi eksportuojančios šalies prekės vertę, įskaitant krovimo į transporto priemonę išlaidas. Pagal šią metodiką sudaromas ir Lietuvos mokėjimų balansas. Kai kuriose šalyse prekių importas prekybos balanse įvertinamas CIF kainomis, t. y. kainomis, kurios apima ir prekių transportavimo į importuojančią šalį ir draudimo išlaidas. Aišku, jog valiutos įplaukos gerina mūsų balansą, o valiutos įplaukos – blogina. Prekių importas yra debetas ir lemia valiutos išplaukimą ar įsiskolinimą užsieniui, kai eksportas didina mūsų šalies valiutines pajamas ir užsienio įsiskolinimus mūsų šaliai. Skolinimas užsienyje mokėjimų balanse atspindi taip pat, kaip ir prekių eksportas. Panašiai atspindi ir tiesioginės užsienio investicijos. Dovanos, labdara, perlaidos dažniausiai prilyginamos prekių importui ir atspindi debete. Kartais būna sudėtinga fiksuoti abu sandorius, ir oficialūs organai gauna duomenis tik apie vieną iš sandorių. Pavyzdžiui, į Lietuvą įvežamos prekės, bet nėra pinigų pervedimo už jas (buvo sumokėta grynais). Tokiu atveju apskaičiavus visą balansą susidaro skirtumas, kuris įrašomas į klaidų ir praleidimų eilutę.

Prekės gabenamos per sieną taip pat tranzito ir tranzitinės prekybos atvejais. Nors šnekamojoje kalboje šios sąvokos dažnai vartojamos kaip sinonimai, ekonominiu požiūriu jos nėra tapačios. Tranzitas – tai tiesioginis prekių pervežimas iš užsienio per šalies vidaus teritoriją vėl į užsienį, neleidžiant prekei laisvai judėti šalies viduje.

Tranzitas skirstomas į:

- aktyvų – kai prekių siuntėjas yra šalies viduje. Pavyzdžiui, Lietuvos įmonė perka prekes Lenkijoje ir parduoda Rusijoje, į Rusiją prekės gabenamos per Lietuvos teritoriją;
- pasyvų – kai prekių siuntėjas yra užsienyje. Pavyzdžiui, Lenkijos įmonė prekes parduoda Rusijoje, į Rusiją prekės gabenamos per Lietuvos teritoriją.

Tranzitinė prekyba reiškia, kad šalies (vidaus) verslininkas įsigyja užsienio prekių ir vėl jas parduoda užsienyje, tačiau fiziškai per šalies teritoriją prekės negabenamos. Kaip pavyzdį galima paminėti tranzitinę prekybą ginklais.

Pagrindinės mokėjimų balanso dalys: einamoji sąskaita, kapitalo sąskaita ir oficialių atsiskaitymų balansas.

1. Einamoji sąskaita

Tai – stambiausia sąskaita. Ji apima: a) prekybos balansą, b) paslaugų balansą (pervežimų, turizmo, verslo), c) kapitalo ir darbo pajamų balansą, d) einamuosius pervedimus.

Einamosios sąskaitos balansas rodo, ar šalis didina savo teises į užsienio turtą (perviršis) ar mažina (deficitas). Einamosios sąskaitos balansas yra labai atidžiai stebimas, nes manoma, kad jis lemia valiutos kurso kitimą. Jeigu jo deficitas didėja, tai galima laukti valiutos kurso kritimo arba devalvavimo ir importo suvaržymų.

a) Prekybos balanso deficitas dažnai traktuojamas kaip neigiamas reiškinys. Tačiau gali būti ir išimčių. Pavyzdžiui, kai į šalį įvežama daug užsienio kapitalo ir tas kapitalas panaudojamas naujoms technologijoms pirkti užsienyje. Iš pradžių gali susidaryti neigiamas balansas. Tačiau po keleto metų, kai investicijos pradės duoti grąžą ir eksportas išaugs, prekybos balanso deficitas gali išnykti.

b) Paslaugų balanse atsispindi pajamos ir išlaidos, susijusios su keleivių ir krovinių gabenimu, kelionėmis ir kt. Lietuvos atžvilgiu paslaugos eksportas bus, kai Lietuvos transporto įmonė vež prekes iš Lietuvos į užsienį, kai užsienio turistų grupė apsigyvens kokiam nors Lietuvos

viešbutyje ir kt.

c) Pajamų balanse atsispindi pajamos ir išlaidos, susijusios su turimu gamybos veiksniais – darbo, žemės, kapitalo – panaudojimu. Pavyzdžiui, jeigu Lietuvos pilietis išvažiavo trumpam padirbėti į užsienį arba turi nusipirkęs užsienio įmonės akcijų ar laiko indėlį užsienio banke, tai jo gautas darbo užmokestis, dividendai ar palūkanos sudarys pajamų balanso aktyvą (kreditą). Analogiškai užsieniečių gautos Lietuvoje darbo ir kapitalo pajamos atsispindės pajamų balanso pasyve (debete).

Kapitalo balansas apima kapitalo eksportą ir kapitalo importą. Kapitalo eksportas vyksta, kai skolinimų ir įsipareigojimų saldo auga – tai reiškia, jog skolinimų užsieniečiui daugėja ir (arba) įsipareigojimų mažėja. Tai atitinka mokėjimų srautą į užsienį. Kapitalo importas vyksta, kai minėtas saldo mažėja. Kapitalo balanso ypatybė ta, kad kapitalo importas atsispindi aktyvų pusėje, nes šiuo atveju, kaip ir prekių paslaugų eksporto atveju, šalis gauna valiutą (mokėjimus).

Kapitalo balansas skirstomas į daugelį smulkesnių balansų.

Ilgalaikio kapitalo balansas apima tiesiogines investicijas, t. y. šalies įmonių dalyvavimą užsienio įmonėse, ir atvirkščiai, portfelio investicijas, t. y. užsienio vertybinių popierių įsigijimą, taip pat paskolas, kurių trukmė ilgesnė nei vieneri metai. Paskolos, kurių trukmė trumpesnė nei vieneri metai, atsispindi trumpalaikio kapitalo balanse.

d) Einamųjų pervedimų balanso aktyvuose padaromi tie mokėjimai, kuriuos gavo šalis iš užsienio, o pasyvuose – mokėjimai, kuriuos mūsų šalis sumokėjo užsieniui. Šie mokėjimai yra transferiniai, t. y. vienusiškai mokėjimai, nesusiję su tarptautiniu prekių, paslaugų ar kapitalo judėjimu. Einamųjų pervedimų balanse atsispindi tiek privatūs vienusiškai mokėjimai – įmonių mokamos užsieniečiams pensijos, paveldimas turtas, dovanos ir kt., tiek valstybės mastu atliekami pervedimai – įnašai į įvairias tarptautines organizacijas, pagalba besivystančioms šalims, valstybės mokamos pensijos užsieniečiams, kompensacijoms ir panašiai.

2. Kapitalo sąskaita.

Ši sąskaita rodo kapitalo judėjimą iš šalies ir į šalį. Kapitalo sąskaitoje

yra trys pagrindiniai sandorių tipai: tiesioginės investicijos, ilgalaikės portfelinės investicijos ir trumpalaikės kapitalo investicijos (pavyzdžiui, išdo popieriai, depozitai).

3. Oficialios tarptautinės atsargos.

Čia balansas subalansuojamas. Jei mokėjimų balansas teigiamas, tai valstybės rezervai padidėja (pavyzdžiui, centrinis bankas įsigyja konvertuojamos valiutos). Jei balansas neigiamas, tai gali tekti skolintis valiutos deficitui padengti arba naudoti rezervus. Bendras viso mokėjimų balanso subalansavimas šiais laikais ne toks aktualus, kaip anksčiau. Viena, plaukiojančių kursų taikymas amortizuoja neigiamą mokėjimų balanso poveikį. Antra, paklausą valiutai kelia ir jos, kaip rezervinio aktyvo, paklausa.

Tarptautinė prekyba ir darbo pasidalijimas yra tarptautinių ryšių sistema, besiremianti tarpnacionaline specializacija ir prekių bei kiek galima paslaugų mainais. Skirtumai tarp atskirų šakų gamybos lygių ir struktūrų ir jų gamybinės specializacijos sudaro tarptautinės prekybos plėtos pagrindą, nulemia jo pobūdį, kryptis ir prekinę struktūrą. Tarptautinis darbo pasidalijimas nuolat keičiasi: kinta sferos ir pobūdis tarptautinėje gamybos specializacijoje, t. p. pavienių šalių vieta toje specializacijoje. Keičiasi ekonominiai-prekybiniai ryšiai tarp valstybių. Tarptautinis darbo pasidalijimas labai didelį impulsą gavo XVIII ir XIX a. sandūroje, sustiprėjus pramonei revoliucijai Anglijoje ir kt. Vakarų Europos kraštuose. Pigi gamyba kartu su technine transporto ir ryšių pažanga nulėmė Vakarų valstybių ekonominę pažangą. Susiformavęs tuo metu tarptautinis darbo pasidalijimas parodė didelį skirtumą tarp pramoninių valstybių ir tų valstybių, kurios tiekdavo žaliavas. Šie skirtumai neišnyko ir iki šių dienų. Daugelio Azijos, Afrikos ir Lotynų Amerikos valstybių ūkių nėra pasiekę to lygio, kokį turi šiuolaikinės pramoninės šalys. Tarptautinio darbo pasidalijimo pagrindinė varomoji jėga yra mokslo ir technikos pažanga. Kad šiuolaikinė gamyba, besiremianti nauja technika ir technologija, būtų rentabili, reikia atitinkamas prekes išleisti didelėmis serijomis. Masinė gamyba lemia gamybos automatizavimą ir valdymo pakeitimus

(modernizavimą). Plėtojant inovacijas ir technologiją didėja mokslinių tyrimų reikšmė ir jų sąnaudos. Mokslas ir gamyba tapo tarpusavyje susijusiais modernaus pasaulio veiksniais. Dabar vyksta tarpt. specializacija ir kooperacija mokslo ir technikos sferoje. Istoriskai susiklostė, jog Jungtinių Valstijų technologijos buvo darbą taupančios technologijos, europietiškos – gamtinius išteklius taupančios, Japonijos – ir darbo, ir išteklius taupančios, naujų industrinių valstybių technologijos – daugiau darbei imlios, mažiau kapitalo imlios ir tobulos. Formuojasi savas technologinis ir mokslinis-techninis Rytų Azijos potencialas. Atsiranda alternatyvūs Japonijai, JAV, Vakarų Europai pasaulinio lygio investuotojai (Taivanas, P. Korėja, Singapūras). Azijos Ramiojo vandenyno regione, kurių centrai – Japonija, JAV, Kinija, Australija, formuojasi ekonominė sistema, naujos industrinės valstybės ir ASEAN. Jų įtaka tarptautiniame bendradarbiavime nevienoda.

Struktūriniai pakitimai, vykstantys tarptautinėje prekyboje, yra glaudžiai susieti su permainomis pasauliniame ūkyje: * pramonės struktūros pakitimai – dinamiškai vystosi naujos mokslui imlios šakos (automatika, informacinės technologijos, mikroprocesoriai, robototeknika, pluoštinė optika, naujų medžiagų gamyba, lazerinė technika, aviakosminė technika, radioelektronika ir kt.); * struktūriniai pakitimai žaliavų gamyboje ir žemės ūkyje – vystantys mokslui ir technikai žaliavas pakeitė naujos medžiagos ir žaliavų gavyba sumažėjo; * pakitimai investicijų struktūroje – daugiau investuojama į progresyvias šakas, mokslą ir techniką; * vartojimo struktūros pakitimai; * pakitimai technikoje ir technologijoje; * industrializacijos procesai; * nacionalinių ūkių modernizacija. Prie paminėtų struktūrinių veiksnių būtina pridėti ir konjunktūrinius veiksnius. Tai ūkinės konjunktūros svyravimai, ypač industriniuose kraštuose. Ūkinė konjunktūra pavieniuose kraštuose pakilimo laikotarpiu daro pozityvią įtaką tarptautinei prekybai, jos mastui ir struktūrai; ir neigiamą – smukimo sąlygomis.

Instituciniai veiksniai. Svarbiausias veiksnys – pavienių ar grupės valstybių užsienio ekonominė politika. Jos pobūdis – liberalus arba protekcionistinis. Tikslai – tarptautinė ekonominė politika (derinimas,

kainos, prekybos pretenzijos, muitai, prekybos ribojimai).

52. Ekonomikos atvirumas

Pavienių šalių ekonomika dabartinėmis sąlygomis negali vystytis atitrūkusi nuo pasaulinio ūkio, nepalaikydama ryšių su kitomis šalimis. Tačiau vienu šalių ekonomika yra atviresnė už kitą. Lietuvos Respublikos ekonomika yra labai atvira: 2001 metais užsienio prekybos apyvarta sudarė 91 procentą šalies bendrojo vidaus gaminio (BVP) – tai gi užsienio prekybos srantai daro labai didelę įtaką šalies ūkio augimui, gyventojų užimtumui ir gerovei. Užsienio prekybos skatinimas yra svarbus Lietuvos Respublikos Vyriausybės tikslas, kuris įgyvendinamas užsienio prekybos liberalizavimo priemonėmis ir eksporto skatinimo programomis.

Ekonomikos atvirumo laipsnis priklauso nuo šių veiksnių: - apsirūpinimo gamtiniais ištekliais; - gyventojų skaičiaus, jų perkamojo pajėgumo, kurį lemia gamybinių jėgų išsivystymo lygis; - nacionalinės gamybos šakinės struktūros – kuo didesnis bazinių šakų (energetikos, metalurgijos) lyginamasis svoris, tuo šalis sąlygiškai mažiau įtraukta į TDP, t. y. mažesnis jos ekonomikos atvirumas; - šalies ekonominio potencialo, t. y. darbu ir materialiniais ištekliais užtikrinti maksimalų gamybinės ir negamybinės paskirties produkcijos ir paslaugų gamybos lygį efektyvaus išteklių panaudojimo sąlygomis. Šalies ekonomikos atvirumo laipsnis tuo aukštesnis, kuo labiau išvystytos gamybinės jėgos, kuo didesnis šalies ūkio struktūroje lyginamasis svoris šakų, susijusių su tarptautinio darbo pasidalijimo gilėjimu (chemijos, mašinų gamybos ir panašiai), kuo mažesnis šalies ekonominis potencialas ir apsirūpinimas gamtiniais ištekliais. Kuo didesnis ekonomikos atvirumo laipsnis, tuo aukštesnis pajamų lygis, ir tai būdinga tiek mažoms ir didelėms valstybėms, tiek išsivysčiusioms ir besivystančioms šalims.

Ekonomikos atvirumo laipsnį įvertinti padeda įvairūs rodikliai (dažniausiai eksporto ir importo kvotos). Dar ekonomikos atvirumo laipsniui įvertinti siūloma naudoti ekonomikos atvirumo indeksą, kuris

apskaičiuojamas kaip užsienio prekybos apyvartos (eksporto ir importo sumos) ir BVP santykis. Šiuo metu nė vienai valstybei nėra protinga ir naudinga atsiriboti nuo užsienio pasaulio ir vystyti uždara ekonomiką. Visų pirma, taip yra dėl to, kad nė viena šalis negali pasigaminti visų reikmenų ar paslaugų, reikalingų įvairiems gyventojų poreikiams tenkinti. Ir antra, dėl specializacijos kai kurias prekes ar paslaugas pirkti iš kaimyninių valstybių gali atsieiti pigiau, nei jas gaminti šalies viduje. Taip jau civilizacijos vystymosi eigoje susiklostė, kad kiekviena valstybė gamina tas prekes ir paslaugas, kurias apsimoka gaminti.

53. Ūkio saugumas

Ekonomikos atvirumo didinimas susiduria su daugeliu sudėtingų problemų, tarp jų – ekonominio saugumo problema. Ekonomiškai išsivysčiusioms šalims, neturinčioms energetinių išteklių, žaliavų, ekonomikos atvirumas turi įtakos tolesniam vystymuisi. Ekonominis saugumas gali būti pažeidžiamas grasinimais, pavyzdžiui: apribojami materialiniai, darbo, mokslo ir technikos pažangos ištekliai ir panašiai.

Pagrindinės priemonės yra šios: ekonominė blokada, įvairūs diskriminaciniai metodai, embargas. Taigi nacionalinį ekonominį saugumą galima apibūdinti kaip padėtį, kuriai esant apsirūpinimas prekėmis ir paslaugomis tam tikroje šalyje yra apsaugotas nuo poveikio išorinių veiksnių, grasinančių efektyviam nacionalinės ekonomikos funkcionavimui. Jeigu BVP nepriklauso nuo išorinių įvykių (atsitiktinių ar tikslinių), tada šalies ekonomika saugi. Jeigu BVP reaguoja į išorės veiksnius ir jų pasekmių neįmanoma neutralizuoti, tada ekonominis saugumas sumažėja.

Tarptautinės prekybos struktūra ir plėtros tendencijos

Šalies ekonominis stiprumas priklauso nuo kitų šalių vykdomos ekonominės politikos. Kai kurioms valstybėms užsienio prekyba daro mažesnę įtaką, nes jos disponuoja dideliais ištekliais ar vykdo protekcionizmo politiką. Tačiau ir jos turi taikstyti su tarptautine konjunktūra.

Užsienio prekybos struktūra: - pagal prekių ir paslaugų judėjimą: eksportas, importas; - pagal prekių ir paslaugų rūšis: žaliavos, komercinės paslaugos, prekės ir kt.; - pagal ūkio šakas: žemės ūkio produktai, lengvosios pramonės produkcija ir t. t.; - pagal geografinį požymį: ES, Šiaurės Amerikos laisvosios prekybos asociacija, Pietryčių Azija.

Tarptautinės prekybos pobūdis

Prekių ir paslaugų judėjimas tarp šalių susieja nacionalinius ūkius į bendrą rinkos sistemą ir sustiprina šalių tarpusavio ekonominę priklausomybę. Tarpusavio priklausomybei turi įtakos tokie veiksniai: šalies teritorijos dydis, ekonominio išsivystymo lygis, vidaus rinkos mastas, gamtiniai ištekliai ir t. t. Prekių ir paslaugų eksporto dalis bendrajame nacionaliniame produkte didėja.

Ne mažiau svarbu apžvelgti ir tarptautinės prekybos struktūros pokyčius. Svarbiausi pasikeitimai, įvykę tarptautinės prekybos prekinėje struktūroje per pastarąjį dešimtmetį, – tai žaliavų ir medžiagų dalies sumažėjimas ir gatavų gaminių dalies padidėjimas. Tarptautinėje prekyboje paslaugos būna labai įvairios ir dažnai nepalyginamos. Priskaičiuota daugiau kaip 50 paslaugų rūšių, kurios sukasi tarptautinėje rinkoje.

Dažniausiai teikiamos tarptautinės prekybos paslaugos yra šios:

- Transportas (frachtavimas, prekių pervežimas, draudimas, sandėliavimas, saugojimas ir kt. paslaugos, susijusios su transportu, – mokėjimai už keleivių pervežimą, stovėjimai uostuose).

- Tarptautinis turizmas ir kelionės (viešbučiai, maisto paslaugos, pramoginės paslaugos.)

- Pašto paslaugos, keleivių aptarnavimas.

- Žmonių draudimas, bankų paslaugos, kompiuterinės, teisinės paslaugos, reklama, lizingas, maklerio paslaugos ir panašiai.

- Pajamos iš užsienyje investuoto kapitalo.

- Pajamų už darbą, atliktą užsienyje, apyvartos struktūra: didžiausia dalis tenka pelnui iš užsienio investicijų – apie 50 procentų, transporto paslaugos – apie 15 proc., tarptautinis turizmas ir kelionės – apie 15 procentų.

54. Užsienio prekybos balansas

Šalies užsienio prekybą apibūdina prekybos balansas. Prekybos balansas susideda iš prekių eksporto ir importo. Jis apima tik matomasias prekes, t. y. gatavą produkciją, pusgaminius, gamtinius išteklius ir kita. Į terminą „prekybos balansas“ neįeina paslaugų importas ir eksportas. Jeigu šalies prekių eksportas (pinigine išraiška) viršija jų importą, prekybos balansas yra teigiamas. Ir atvirkščiai, jeigu prekių pinigine išraiška importuoja daugiau – balansas bus neigiamas. Neigiamas prekybos balansas gali skaudžiai atsiliiepti nacionaliniam ūkiui, nes dideliais kiekiais išvežama valiuta pakerta šalies gamintojų konkurencines pozicijas, auga valstybės skola ir šalies einamosios mokėjimų sąskaitos deficitas. Todėl labai svarbu skatinti eksportą ir riboti prekių importą.

Eksporto plėtra palankiai veikia visą šalies ūkį.

Lietuvoje užsienio prekybos balansas apskaičiuojamas remiantis statistiniais duomenimis. Šie duomenys rengiami pagal muitinės deklaracijų rodiklius. Visos importuojamos prekės skirstomos pagal prekės kilmę. 2012 metais Lietuva prekiaavo su beveik 169 pasaulio šalimis.

Dažnai manoma, jog susidariusį prekybos disbalansą galima pataisyti taikant tarifus, subsidijas, kvotas ir kitus prekybos reguliavimo instrumentus. Dėl susidariusio prekybos deficito dažnai kaltinamos kitos valstybės dėl jų taikomos prekybos politikos. Taigi, jeigu susidarė prekybos balanso deficitas, kur yra jo šaknys: ar dėl prekybos partnerių politikos, o gal glūdi pačioje mūsų ekonomikoje? Apskritai kalbant, prekiaujant dviem valstybėms neturėtų susidaryti prekybos deficito, nes vienos valstybės eksportas yra lygus kitos valstybės importui. Tačiau jis gali atsirasti tada, kai dalis prekių perkama ir parduodama skolon.

Pasiskolinusi šalis vartojimui skiria daugiau prekių, negu pati pagamina, o paskolinusioji, atvirkščiai. Pasiskolinusios šalies taupymas yra mažesnis už vartojimą paskolintų iš užsienio prekių dydžiu, tuo tarpu į skolintojo taupymą įeina ir prekės, paskolintos užsieniui.

Esant galimybei pirkti skolon, susidaro prielaidos formuoti trims disbalansams: • Importo – eksporto. • Taupymo – investicijų. • Gamybos –

absorbavimo. Jeigu šalis turi prekybos deficitą, pavyzdžiui, 2 mlrd. USD, tai galima teigti, kad ji gyvena skolon ir kad vidaus investicijos viršija nacionalinį taupymą tuo pačiu dydžiu. Arba kitais žodžiais tariant, mes galime pasakyti, jog šalies vartojimas, privatus ir vyriausybinis (viešasis), ir investicijos 2 mlrd. USD viršija mūsų šalies gamybos mastą.

55. Tarptautinių mainų teorijos

Tarptautinė prekyba (TP) atlieka vis didesnę vaidmenį ekonomikos raidoje. Visa dvidešimtojo amžiaus antroji pusė pasižymėjo dideliais pasaulinės prekybos augimo tempais. Jie pusantro karto viršijo pasaulinės gamybos augimo tempus. TP tapo galingu visų šalių ekonomikos augimo veiksniumi. Kita vertus, labai išaugo pavienių valstybių priklausomybė nuo užsienio prekybos (labiausiai priklausomos – Japonija, Vokietija, Didžioji Britanija, Italija, Pietų Korėja ir t. t., to veiksniai – nepakankami išteklių, rinkos ribotumas, transnacionalinės monopolijos). Vienas iš klausimų, į kurį turi atsakyti tarptautinės prekybos teorija: kur glūdi užsienio prekybos nauda? Arba, kitaip tariant, kaip nustatomos prekių srautų kryptys? Ekonomikos teorija padeda geriau suprasti, kad tarptautinė prekyba per gamybos specializaciją ir paslaugų kokybę didina darbo našumą, gerina prekių ir paslaugų kokybę, daro teigiamą įtaką žmonių gerovei.

Tarptautinės prekybos teorijos ir jų reikšmė. Kiekviena teorija skirtingai aiškina valstybės vaidmenį prekiaujant prekėmis ir paslaugomis tarptautiniu mastu. Iki šių dienų sukurtos tarptautinės teorijos skirstomos į dvi pagrindines grupes:

1. Nusakančios natūralią prekybos eigą, nagrinėjančios ir paaiškinančios, kokia prekybos struktūra būtų, jeigu tarp šalių būtų vykdoma laisvoji prekyba (santykinio (lyginamojo) pranašumo teorijos).

2. Šiai grupei priklausančios teorijos nagrinėja valstybės poveikį laisvajai prekybai tarp šalių, siekiant pakeisti prekybos mastą, sudėtį ir kryptis (merkantilizmas ir neomerkantilizmas). Tačiau nė viena sukurta teorija nepaaiškina visų realiai egzistuojančių prekybos tipų, tik išreiškia

teorinį požiūrį į tarptautinės prekybos problemas.

56. Merkantilizmas

TP problemos domino mokslininkus jau tada, kai kitos ekonominės minties teorijų kryptys nebuvo išnagrinėtos. Pirmasis bandymas teoriškai paaiškinti tarptautinę prekybą ir pateikti rekomendacijas – merkantilizmo doktrina.

Ankstyvasis merkantilizmas atsirado XV a. ir buvo grindžiamas turčių didinimu. Pagal šią teoriją, šalies turtas išmatuojamas turimomis vertybėmis, paprastai auksu, o valstybės turi daugiau eksportuoti, negu importuoti. Visus pinigus, gautus pardavus prekes, užsieniečiai turėjo išleisti vietiniams gaminiams pirkti. Ankstyvųjų merkantilistų nuomone, valstybė turi parduoti užsienio rinkoje kuo daugiau bet kokių prekių, o pirkti kuo mažiau. Be to, turi būti kaupiamas auksas, kuris tuo metu sutapo su turto sąvoka.

Vėlyvasis merkantilizmas vystėsi 18 a. II pusėje – 18 a. viduryje.

Pagrindinis teiginys yra būtinas aktyvus prekybos balansas. Turtas buvo tapatinamas su prekių pertekliumi, kuris užsienio rinkose turėjo virsti pinigais. Šio pertekliaus šaltiniu buvo laikomas išvežtų ir įvežtų prekių vertės skirtumas. Kad užtikrintų aktyvų prekybos balansą ir užimtų užsienio rinkas, valstybė apribodavo užsienio prekių įvežimą – uždėdavo muitus ir skatindavo šalyje pagamintų prekių išvežimą. Tačiau kaip šalis gali eksportuoti daugiau negu importuoti? Tokiu atveju būtina: - valstybės monopolija prekybos atžvilgiu; - didelei daliai importo apribojimų įvedimas; - didelės dalies eksportuojamos produkcijos subsidijavimas. Tuo metu kolonijos padėdavo įgyvendinti šiuos prekybos tikslus: - importuoti daugelį prekių kolonijoms nenaudingomis sąlygomis; - siekti teigiamo užsienio prekybos balanso, padedant metropolijoms gauti papildomą pelną.

Siekiant šių tikslų ne tik monopolizuojama prekyba, bet ir stabilus gamybos vystymas kolonijose. Kolonijos buvo priverstos eksportuoti nebrangias žaliavas ir importuoti brangius gatavus gaminius.

Merkantilizmo teorija buvo skirta metropolijų praturtėjimui, todėl prekybos reguliavimas remiantis šia teorija sukėlė didžiulį nepasitenkinimą kolonijose ir buvo viena iš karo už nepriklausomybę Š. Amerikoje priežasčių. Po 1800 metų susilpnėjus merkantilizmo įtakai, kolonijinės valstybės retai ribojo pramoninio potencialo vystymąsi savo kolonijose, tačiau organizacinėmis ir teisinėmis priemonėmis trukdė kolonijų prekybai su jų išvystytomis metropolijomis. Dalis merkantilizmo terminų išliko ir dar tebevartojama. Pavyzdžiui: terminas *aktyvus prekybos balansas* vartojamas norint pabrėžti, kad šalis daugiau eksportuoja negu importuoja; *pasyvus prekybos balansas* – rodo užsienio prekybos balanso deficitą. Pastaruoju metu terminas *neomerkantilizmas* vartojamas kalbant apie tokias šalis, kurios stengiasi turėti aktyvų užsienio prekybos balansą, norėdamos pasiekti tam tikrų politinių ir socialinių tikslų. Pavyzdžiui: šalis stengiasi užtikrinti visišką užimtumą gamindama daug daugiau prekių, palyginti su jų paklausa šalies viduje. Tada ji stengiasi išvežti prekių perteklių į užsienio rinkas, išsaugoti politinę įtaką tam tikrame regione, eksportuodama daugiau prekių negu importuodama iš tokio regiono.

Absoliutus ir santykinis (lyginamasis) pranašumas tarptautinėje prekyboje. Tarptautinės prekybos teorijos pagrindus sukūrė anglų ekonomistai Adomas Smitas ir Davidas Rikardo (18 a. pabaiga – 19 a. pradžia). Adomas Smitas savo knygoje „Gamtos ir tautos turtingumo priežasčių tyrimai“ (1776 m.) suformulavo absoliutaus pranašumo teoriją parodė, kad šalys suinteresuotos plėtoti tarptautinę prekybą, nes iš prekių eksporto ir importo gali turėti naudą.

D. Rikardas savo darbe „Politinės ekonomikos ir apmokestinimo pradmenys“ (1817 m.) įrodė, kad absoliutaus pranašumo principas yra atskiras bendrosios taisyklės reiškiny, ir pagrindė santykinio pranašumo teoriją.

Analizuojant užsienio prekybos naudą reikia atkreipti dėmesį į du dalykus: veiksmingumas kiekvienoje valstybėje laikui bėgant keičiasi, taigi absoliutus ir santykinis pranašumas irgi gali keistis.

Absoliutus pranašumas (*absolute advantage*) būna, kai kuri nors šalis sąnaudų vienetui gali pagaminti daugiausia prekių negu kita šalis.

Pavyzdžiui, sąnaudų vienetui Urugvajuje gali pagaminti 50 tonų grūdų ar 25 tonas cukraus. Brazilija gali – 40 tonų grūdų arba 100 tonų cukraus. Šiuo atveju Urugvajus turi absoliutų grūdų gamybos pranašumą, Brazilija – cukraus. Urugvajuje vienos tonos grūdų gamybos sąnaudos atitinka pusę tonos cukraus Brazilijoje, 1 t grūdų – 2,5 t cukraus. Urugvajui apsimoka eksportuoti grūdus, importuoti – cukrų, Brazilijoje – atvirkščiai. Kad prekyba būtų abipusiškai naudinga, kai kurių prekių kaina išorės rinkose turi būti didesnė, negu vidaus kaina eksportuojančioje šalyje ir mažesnė negu importuojančioje.

Jei keičiame vieną iš rodiklių:

Santykinio pranašumo dėsnis (*Comparative Advantage*). Pagal santykinio pranašumo dėsnį, sąnaudų vienetui Argentina gali pagaminti 50 t grūdų ar 25 t cukraus, Brazilija – 67 t grūdų ar 100 t cukraus. Brazilija turi absoliutų grūdų ir cukraus gamybos pranašumą. Tačiau, kol egzistuoja vidaus kainų skirtumai, kiekviena šalis turės santykinį pranašumą.

Nors Argentinoje abiejų prekių gamyba atsieina absoliučiai brangiau negu Brazilijoje, tačiau grūdai pasirodo santykinai pigesni. 1 t grūdų = 0,5 t cukraus, palyginus su 1 t grūdų = 1,5 t cukraus Brazilijoje. Tokiu būdu Argentina turi grūdų santykinį pranašumą ir gali eksportuoti mainais į cukrų.

57. Absoliutaus pranašumo teorija (APT)

Absoliutaus pranašumo teoriją (APT) sukūrė Adomas Smitas. Jis sukritikavo merkantilizmo idėjas ir nurodė, kad realų šalies turtą sudaro prekės ir paslaugos, prieinamos jos piliečiams. Remdamasis šia teorija jis iškėlė tokį klausimą: „Kodėl šalies piliečiai privalo įsigyti savo tėvynės gamybos prekes, jeigu jie gali tokias pačias prekes pirkti užsienyje mažesnėmis kainomis?“ A. Smitas teigė, kad valstybei gali būti naudinga ne tik parduoti, bet ir pirkti prekes užsienio rinkoje. Jis bandė nustatyti, kokias prekes naudinga eksportuoti ir kokias – importuoti. Jis teigė, jeigu prekyba nebus apribojama, kiekviena šalis pradės specializuotis gamindama produkciją, kuri turi konkurencinį pranašumą. Kiekvienos

šalies ištekliai pereis į rentabilias šakas, nes šalis negalės konkuruoti nerentabiliuose šakose. Specializacija leis šalims padidinti darbo našumą, tačiau kokią produkciją gamindama šalis turi specializuotis? A. Smitas manė, kad į šį klausimą padės atsakyti rinka, tačiau būtina atsižvelgti į šalies:

1. natūralų pranašumą – šalis, gamindama produkciją, gali turėti natūralų pranašumą dėl klimatinų sąlygų ir turimų gamtinių išteklių. Kuo dviejų šalių didesni klimatinų sąlygų skirtumai, tuo jos turi didesnę natūralų pranašumą prekiaudamos viena su kita;

2. įgytą pranašumą – susijęs su technologijos vystymu ir aukšta kvalifikacija. Šiuo metu didelę prekių apyvartos dalį sudaro gatavi gaminiai ir paslaugos.

A. Smito absoliutaus pranašumo idėja analizuojama pagal paprastą modelį. Jame priimtos tam tikros prielaidos, svarbiausios iš jų: - prekyba vykdoma tarp dviejų šalių; - šalyse gaminamos dvi prekės; - prekyba tarp šalių vyksta be apribojimų; - tarptautinė prekyba subalansuota; - tik darbas turi įtakos darbo našumui ir prekių kainai (tuo metu buvo natūralu); - abiejose šalyse ir abiejose šakose vyrauja tobula konkurencija.

58. Tarptautinės prekybos politika (TPP)

Tarptautinės prekybos politikos esmė ir samprata

Tarptautinės prekybos politika – tai dalis ekonominės politikos, kurią vykdo pavienės valstybės savo užsienio partnerių atžvilgiu, kur per tarptautinę prekybą prekėmis ir paslaugomis, taip pat per kapitalo apyvartą yra nustatyti jos realizavimo tikslai ir priemonės. Kiekvienos šalies vidaus ekonominė politika yra glaudžiai susijusi su jos vykdoma ekonomine politika užsienyje.

Veiksniai, formuojantys užsienio ekonominę politiką

Išorės:

- kitų šalių konkurencingumo sugebėjimų pakitimai; - tarptautinėje prekybos politikos pakitimai; - tarptautinės konkurencijos pobūdžio

pakitimai; - šalies pajėgumas konkuruoti tarptautinėje arenoje; - ekonominė pusiausvyra (subalansavimas) – eksportas-importas, mokėjimų balansas, subalansuotas biudžetas.

Vidaus:

- ekonominio potencialo pakitimai: - ūkininkavimo veiksmingumo pakitimai – gauti geresnį rezultatą su mažiausiomis sąnaudomis; - ūkio modernumo laipsnis, jo galėjimas adaptuotis.

Kiekviena šalis, dalyvaudama tarptautinėje prekyboje, vykdo atitinkamą prekybos politiką, kuri yra sudedamoji ekonominės politikos dalis. Pagrindiniai šios politikos siekiai – apsaugoti nacionalinę gamybą, užimtumą ir užsienio prekybos balansą.

Tarptautinės prekybos politikoje ilgus metus vyravo dvi susijusios tendencijos:

1. Siekimas liberalizuoti tarptautinę prekybą, panaikinti prekybos apribojimus, trukdančius TDP gilėjimo, gamybinių jėgų internacionalizacijos procesui.

2. Protekcionizmo stiprinimas, bandymas apriboti prekių įvežimą į šalį. Šios dvi tendencijos tarptautinės prekybos politikoje išryškėjo įvairiais būdais:

- muitų, kaip tradicinių vidaus rinkos apsaugos priemonių, įtakos mažėjimu;
- agrariniu protekcionizmu;
- apsaugos priemonių padarytų gaminių eksportui iš besivystančių šalių nustatymu;
- vidaus rinkos apsaugos priemonių nuo užsienio konkurentų išplėtimu.

Kiekviena šalis, atsižvelgdama į savo ūkio būklę, kitus veiksnius, vykdo skirtingą užsienio prekybos politiką. Valstybės prekybos politika pasireiškia įvairiomis formomis: laisvąja prekyba, protekcionizmu, dempingu ir embargo.

59. Laisvoji prekyba

Laisvoji prekyba – tai šalies ekonominė politika, kai be jokių muitų

ir suvaržymų visos šalys naudojasi tarptautinio teritorinio gamybos specializavimo privalumais. Ji padeda veiksmingai paskirstyti pasaulinius išteklius ir padidinti pasaulines pajamas.

Laisvoji prekyba labai retai buvo kokios nors šalies praktikuojama, nekalbant jau apie visų šalių sandraugą. Valstybė gali kištis į užsienio prekybą dėl neekonominių priežasčių, pavyzdžiui, dėl nacionalinio saugumo užtikrinimo arba dėl socialinių priežasčių, arba dėl ekonominių priežasčių.

Pastarosioms priskiriama: - svarbiausių pramonės šakų apsauga nuo importo; - jaunų šakų apsauga; - palankių prekybos santykių sudarymas; - importo iš šalių, kuriose mokami gyventojams maži mokesčiai, apsauga.

Pagrindinis laisvosios prekybos teiginys – kiekviena šalis turinti plėtoti tik tas gamybos sritis, kurios šaliai patogiausios, palyginti su kitomis šalimis. Geriausias būdas plėtoti tarptautinius ryšius yra konkurencija. Tam reikalinga laisva, valstybių nevaržoma užsienio prekyba.

Svarbiausi laisvosios prekybos privalumai yra šie: - ji skatina konkurenciją ir apriboja monopolijų viešpatavimą; - suteikia pasirinkimo laisvę vartotojams, nes praplečia produkcijos asortimentą, užtikrina pagamintų produktų gausą ir įvairovę; - sąlygoja efektyvesnę gamybą; - padeda daug efektyviau paskirstyti išteklius ir užtikrinti aukštesnę materialinės gerovės lygį tiek pavienėse šalyse, tiek viso pasaulio mastu.

Norint įvertinti laisvosios prekybos naudą, reikia išsiaiškinti vartotojo ir gamintojo papildomą naudą. Gamintojo ir vartotojo naudos pasikeitimai rodo, kiek laimi ar pralaimi gamintojai ir vartotojai.

60. Protekcionizmas

Protekcionizmas – valstybės formuojama politika, kurios tikslas – apsaugoti vidaus rinką nuo užsienio konkurencijos, taikant tarifinius ir netarifinius prekybos politikos metodus. Čia naudojami muitai, teikiamos subsidijos nacionalinio ūkio vystymuisi, kitais būdais apribojamas prekių judėjimas. Nors tokią apsaugą galima iš dalies pateisinti, vis

dėlto protekcionizmas, kaip svarbiausia nacionalinių interesų gynybos priemonė, apskritai nėra toleruotina. Protekcionistinės apsaugos reikėtų tam, kad trumpam laikui būtų palengvintas organizuotas nacionalinės ekonomikos pertvarkymas. Tačiau kyla pavojus, kad tokia apsauga gali būti nuolatinė.

Protekcionistinės apsaugos priemonės labiausiai pateisina besivystančios nacionalinės ekonomikos šakos. Apsauga gali būti efektyvi priemonė skatinti ūkio šakas, kurios gerai tinka šaliai, tačiau kuri negali sėkmingai vystytis, jeigu neapsaugoma nuo importo. Per tam tikrą laiką tinkamai apsaugotą nacionalinės ekonomikos šaka gali tapti gyvybinga ir sėkmingai konkuruoti su kitomis šalimis. Tokia laikina nacionalinės ekonomikos šakų apsauga neprieštaruoja rinkos ekonomikos principams. Tik laikinai suvienodinus konkurencines sąlygas, nacionalinės ekonomikos šakos gali pasiekti tokią raidos pakopą, kai ji gali veiksmingai vystytis.

Agrarinėse šalyse protekcionizmas – būtina industrializacijos sąlyga. Be to, vyraujant protekcionizmui, sumažėja nedarbas. Tačiau ši politika per ilgą laikotarpį gali sukelti ekonominį sąstingį, nes panaikinus užsienio gamintojų konkurenciją, susilpnėja vietinių verslininkų suinteresuotumas didinti gamybos veiksmingumą.

Kraštutinė protekcionizmo forma – ekonominė autarkija, kuriai vyraujant šalys stengiasi apriboti importą, t. y. importuoti tik tokias prekes, kurių gamyba tam tikroje šalyje yra neįmanoma. Eksportuoti leidžiama tik tiek, kad galima būtų atsiskaityti už būtiną importą. Tokia politika numato, kad bet koks importas turi būti pakeistas vietine produkcija. Pavyzdžiui, jeigu mažiau išsivysčiusios šalys plėtoja šaliai nenaudingą vietinę pramoninę gamybą ir tik tam, kad pakeistų importą, tai jau yra autarkija.

Protekcionizmas, taikydamas laisvosios prekybos apribojimus, sumažina specializacijos naudą arba visai jos neteikia. Jeigu šalys negali laisvai prekiauti, jos yra priverstos perkelti išteklius iš efektyvios (žemų sąnaudų) jų naudojimo sferos į neveiksmingą, kad patenkintų įvairius savo poreikius. Protekcionistinių priemonių naudojimas turi įtakos vartotojų

ir gamintojų išlaidoms.

Dėl prekybinių apribojimų padidėja vartotojų išlaidos, nes: - padidėja importuojamo gaminio kaina; - aukštesnė importuojamo gaminio kaina priverčia kai kuriuos vartotojus pirkti brangesnes vietinės gamybos prekes; - susilpnėjus konkurencijai šalies vidaus rinkoje dėl aukštų importuojamų produktų kainų, vietinės gamybos prekių kainos gali padidėti.

Vykdant protekcionistinę politiką, didinami importo muitai, eksporto mažinami arba iš viso atsisakoma eksporto muitų. Protekcionizmo politika priklauso nuo šalies ekonominio išsivystymo lygio. Kartais laisvosios prekybos ir protekcionizmo politika toje pačioje šalyje taikoma tik skirtingai produkcijai.

Protekcionizmas populiarus ne tik besivystančiose, bet ir ekonomiškai išsivysčiusiose šalyse, norint apsaugoti savo šalies gamintojus nuo stiprėjančios užsienio gamintojų konkurencijos. Pastaruoju metu pastebimas protekcionizmo atgimimas, susijęs su šiomis priežastimis:

1. Kova už prekybos apribojimų įvedimą yra iš dalies atsakomoji reakcija į jų panaikinimą praityje. Pavyzdžiui, tų šalių pramonės šakos, darbininkai, nukentėję nuo prekybos liberalizavimo, stengiasi atgaivinti protekcionizmą. JAV ekonomika daug atviresnė negu prieš dešimtmetį, todėl daugiau įmonių ir jose dirbančių darbininkų gali nukentėti dėl užsienio konkurencijos.

2. Ekonominės ir politinės situacijos pasikeitimas pasaulyje. JAV, Japonija ir ES šalys patiria vis didesnę naujų industrinių šalių (P. Korėjos, Taivano, Singapūro ir kt.) konkurenciją.

Nepriklausomybę atkūrusios šalys (Lietuva, Latvija, Estija ir kt.), kurių ekonominis išsivystymas žemesnis negu ekonomiškai išsivysčiusių šalių, vykdo savarankišką prekybos politiką. Todėl tokių šalių eksportuojamai produkcijai taikomi prekybiniai apribojimai. Protekcionizmas kinta.

Išskiriamos šios pagrindinės jo formos:

- rūšinis – nukreiptas į tam tikras valstybes ar kai kuriuos produktus;
- šakinis – ginantis tam tikras ūkio šakas, dažnai taikomas žemės ūkiui ir vadinamas agrariniu protekcionizmu;

- kolektyvinis – vykdomas kelių valstybių susitarimu, siekiant įsitvirtinti naujose prekių rinkose, perdalyti esamas rinkas;
- paslėptasis – įgyvendinamas užslėptais vidinės ekonomikos politikos metodais;
- agresyvusis – jo tikslas – maksimaliai skatinti eksportą, o taktika pagrįsta puolimu, konkurentų smukdymu, monopolinių kainų šalies viduje palaikymu, išsigalėjimu užsienio rinkose, naudojant bet kokias priemones.

Žinoma, dažniausiai vyriausybės vykdoma nuosaiiki prekybos politika, nors sunku apibūdinti, kada jau prasideda protekcionizmas, o kada pereinama į laisvą prekybą. Tai padaryti yra beveik neįmanoma. Todėl visi šie teiginiai ir svyruoja tarp dviejų kraštutinių: kai stengiamasi visai atsiriboti nuo užsienio prekybos ir kai valstybė visai nesikiša į užsienio prekybą. Pagal visų apribojimo priemonių skaičių ir jų pasireiškimo laipsnį gali būti nustatomas užsienio prekybos reguliavimo intensyvumas. Prieš nusprendama įvesti kokius nors prekybos apribojimus, valstybė pirmiausia turėtų apsvarstyti jų bendrą įtaką šalies prekybos politikai ir numatyti galimus atsakomuosius prekybinių partnerių veiksmus. Dėl klausimo „Ką valstybė turėtų taikyti?“, protekcionizmą, suteikiantį sąlygas vystytis nacionalinei ekonomikai, ar laisvą prekybą, leidžiančią tiesiogiai sulyginti nacionalinius prekybos išteklius su tarptautiniais, kyla nesiliaujantys ginčai ir diskusijos tarp politikų ir ekonomistų. Atrodytų, kad ne tokia jau trumpa praktika šioje srityje galėtų duoti realų atsakymą, nulemiantį kurios vienos politikos pranašumą kitos atžvilgiu. Bet praktika pateikia akibrokštą: įvairiais pasaulinės ekonomikos laikotarpiais labiau pasiteisino tai viena, tai kita politika. Tačiau niekuomet nebuvo efektyvi tik viena: efektyviausiai veikia pratingas abiejų politikų derinimas atsižvelgiant į situaciją.

61. Dėmpingas

Dėmpingas – prekių pardavimas užsienio rinkose mažesnėmis negu vidaus ar pasaulinės rinkos kainomis, kartais net mažesnėmis už gamybos sąnaudas.

Pirmiausia panagrinėsime, kodėl kai kurios įmonės savo prekes parduoda užsienyje mažesnėmis kainomis? Jeigu vidaus rinkoje įmonė turi monopolinę galią, didesnę negu užsienyje, o šalies vartotojai neturi galimybių įsigyti tam tikros prekės mažesne kaina užsienyje, tai ir mažesnės eksportuojamų prekių kainos padidins tam tikros įmonės pelną.

Dažniausi dempingo taikymo atvejai:

1) Siekiant išgalėti užsienio rinkose ir jas užvaldyti, dempingas taikomas tol, kol vietiniai gamintojai pralaimi konkurencinę kovą ir pasitraukia iš rinkos. Tuomet kainos padidinamos ir dažnai pranoksta iki tol buvusį lygį. Tai įvyksta, kai dempingą taikančios įmonės įgyja toje šalyje monopolinę ar oligopolinę padėtį.

2) Siekiant išplėsti gamybą ir gauti didesnę ekonomiją dėl gamybos masto. Šiuo atveju dempingo būdu realizuojama kitose šalyse ta produkcija, kuri neturėjo paklausos šalies vidaus rinkoje.

3) Norint realizuoti produkcijos perteklių, atsiradusių klaidingai įvertinus prekės paklausą ir pagaminus pernelyg daug prekių. Prekių dempingo kainų ribų nustatymo taisyklė: Jeigu kuri nors šalis palaiko mažas dempingo kainas, tai tų prekių kainos šalies viduje ir užsienyje skirtumas turi būti mažesnis negu prekių transportavimo sąnaudos, pridendant tai prekei nustatytą maito mokestį.

$P - P_d < TC + ITP$ – prekės kaina šalyje, taikančioje dempingą;

P_d – tos prekės dempingo kainos lygis;

TC – prekės transportavimo sąnaudos iš vienos šalies į kitą;

ITP – prekei nustatytas importo maitų tarifas.

Išskiriamos dempingo rūšys:

1. Agresyvus – kai laikinai nustatomos mažos kainos, siekiant išstumti konkurentus iš rinkos, o vėliau, juos sužlugdžius, kainas padidinti;

2. Socialinis – dėl mažų išlaidų darbu ir socialiniams reikalams šalis gali parduoti prekes pasaulinėje rinkoje mažesnėmis kainomis negu jos konkurentai;

3. Valiutinis – grindžiamas nacionalinės valiutos perkamosios galios skirtumu šalies viduje ir užsienyje. Jį skatina nacionalinės valiutos devalvavimas. Nuvertinus šalies valiutą, įmonės, kurių gamybos sąnaudos

didelės, gali parduoti prekes tarptautinėje rinkoje mažesnėmis kainomis negu pasaulinės;

4. Pastovusis – pastovus prekių eksportas mažesnėmis kainomis, kuris gali tęstis neribotą laiką;

5. Atsitiktinis – epizodinis atliekamų prekių pardavimas į užsienio rinką sumažintomis kainomis;

6. Sezoninis – kai įmonės dėl specialių priežasčių nori išlaikyti stabilnes kainas vienoje rinkoje, negu kitoje.

Pavienės šalys, naudodamos antidempingo priemones (įstatymus, sankcijas, papildomus muitus ir pan.), mėgina konkuruoti su importuojamų prekių dempingo kainomis. Paprastai laisvosios prekybos šalininkai rekomenduoja netaikyti sankcijų importui, nes laimi vartotojai, palyginti su tais nuostoliais, kuriuos patiria gamintojai, konkuruojantys su importuojama produkcija. Tačiau pasitelkiami ir argumentai prieš dempingą. Teigiama – antidempingo muitai gali būti naudingi importuojančiai šaliai – priversti importuotoją sumažinti prekės kainą.

62. Embargas

Embargas – draudimas išvežti iš kurios nors šalies arba įvežti į kurią nors šalį bet kurios rūšies prekes. Embargas taikomas dėl šių pagrindinių priežasčių:

1. Politinių. Politinis embargas taikomas prieš šalis, kurios nedemokratiniais būdais bando kitoms šalims primesti savo vystymosi kelią, kišasi į jų reikalus, sukelia karinius konfliktus, vykdo teroristinius išpuolius;

2. Sveikatos apsaugos – šalių vyriausybės gali uždrausti įvežti į šalį įvairių vaistų, gyvūnų, augalų, daržovių, chemikalų ir pan.;

3. Etinių–moralinių, kai dėl kultūrinių ir nacionalinių tradicijų, religinių įsitikinimų į kai kurias šalis draudžiama įvežti alkoholinių gėrimų, pornografinės literatūros ir pan.

Embargas atskiroms šalims sukelia skirtingas pasekmes. Pavyzdžiui, JAV, Kanadoje ir kitose didelėse atvirose ekonomikose embargas dažnai sumažina prekių kainas. Jos yra mažesnės už pradinę kainą. Tai naudinga

vartotojams, tačiau nuostolinga gamintojams. Mažose šalyse embargas naudingas su importu konkuruojantiems gamintojams, kurie gauna naudos pašalinus užsienio gamintojų konkurenciją. Tačiau embargas nuostolingas abiem pusėms. Kodėl?

1. Šalys, taikančios embargą, nusprendžia paaukoti pelną, gaunamą iš prekybos su kita šalimi, pavyzdžiui, su Iraku;

2. Kitiems tikslams pasiekti, pavyzdžiui, sustabdyti Irako agresiją prieš jo kaimynus ir pan.

Tokios šalys dažniausiai mano, kad jų nauda, palyginus su nuostoliais, yra didesnė.

63. Tarptautinės prekybos reguliavimas

Tarptautinės prekybos reguliavimo atsiradimas, formavimasis ir vystymasis privertė nacionalines vyriausybes ir tarptautines institucijas galvoti apie naują bruožą ekonominėje politikoje: tai – ekonomikos reguliavimas, vykdomas nacionalinių vyriausybių, kurio pagrindiniai bruožai yra:

1. valstybinis užsienio prekybos reguliavimas pasireiškia tarifiniais ir netarifiniais metodais;

2. valstybinis gamybos veiksnių judėjimo reguliavimas (kapitalo importo (eksporto, darbo jėgos technologijų);

3. valstybės reguliavimas valiutos ir finansų (makroekonominio lygiu).

Tarptautinės prekybos reguliavimas vyksta ekonominiais (tarifai, netarifiniai veiksniai) ir neekonominiais (prekybinės sutartys, teisiniai režimai) veiksniais.

Valstybinis tarptautinės prekybos reguliavimas gali būti:

- vienpusis, kai valstybinio prekybos apribojimo veiksmai naudojami šalies be atskirų susitarimų ar konsultacijų su jos prekybiniais partneriais. Dažniausiai tokie vienpusiai veiksmai naudojami atsižvelgiant į analogiškus kitų valstybių veiksmus, kurie tik sukelia įtampą tarp prekybinių partnerių. Tie veiksmai – tai kvotų importui nustatymas, tarifų atskiroms prekėms įvedimas ir pan.

- dvipusis, kai prekybos politika vykdoma derinant abiejų valstybių prekybos partnerių interesus ir veiksmus. Pavyzdžiui, abiem šalims susitarus, gali būti įvesti konvenciniai muitai, nepažeidžiant nei vienos iš partnerių interesų, gali būti suderinami techniniai reikalavimai prekių žymėjimui, pakuotei, pripažįstami kokybės sertifikatai ir pan.

- daugiapusis, kai prekybos politika aptariama ir reguliuojama daugiašaliais susitarimais. Vienas ryškiausių tokių daugiašalių susitarimų pavyzdžių – Pasaulinė prekybos organizacija (PPO).

Apžvelgsime Europos Sąjungos (ES) šalių prekybinius santykius. Prekybos politika apima ne tik prekybos, bet ir kitų sričių klausimus (ekonomikos, politikos, organizacinius, administracinius, teisės ir kt.). Šios sąsajos pasireiškia ekonomikos vystymosi įtaka tarptautinei prekybai, politinėmis valstybės nuostatomis, pozicijomis, teisinių aktų nuostatomis. Tarptautinės prekybos reguliavimo metodai dažniausiai taikomi norint apriboti importą arba sudaryti palankesnes sąlygas eksportui.

Pagrindinė valstybės užduotis tarptautinės prekybos srityje:

- padėti vietiniams gamintojams eksportuoti kuo daugiau produkcijos, padidinant jų konkurentabilumą tarptautinėje rinkoje, ir

- riboti importą, sumažinant užsienio prekių konkurentabilumą vidaus rinkoje.

Dėl to dalis ribojančių metodų skirti apsaugoti vidaus rinką nuo užsienio konkurencijos, t. y. nukreipti prieš importą. Kita dalis skirta skatinti eksportą. Skirtingos pasaulio šalys naudoja skirtingą įvairių metodų santykį, nustatyti kokį nors vidurkį yra gana sunku, ypač tai pasakytina apie netarifinių prekybos metodų taikymą.

64. Muitai

Muitai atsirado beveik vienu metu su prekyba.

Žinoma, jie neturėjo tokių uždavinių ir tikslų kaip dabartinė muitų politika: muitų ėmimas (dažniausiai už pervažiavimą per kieno nors nuosavybėje esančią žemę) buvo puikus būdas pasipelnyti. Viduramžiais ir vėlesniais laikais muitai buvo imami ne tik ties valstybės siena, bet ir

įvairiose krašto vietose. Juos ėmė atskiri ponai ties savo žemių ribomis ir laisvi miestai – ties savo sienų vartais.

Pirmoji muitus nukėlė ties valstybės siena ir juos suvalstybino Prancūzija 1790 metais. Vėliau muitai pradėjo atlikti tokias funkcijas, kurios panašios į šiuolaikines, tik skyrėsi funkcijų svarbumu. Tarptautinės ekonomikos teorija, kad muitais galima atsiriboti nuo kitų stiprių šalių prekių įvežimo į šalį ir jos kolonijas (pavyzdžiui, Didžiosios Britanijos), o ne vietinių gamintojų interesų gynimas.

Taip vyko XVIII – XIX amžiais, kai Britanijos parlamentas pamėgino įvesti muitus cukrui, arbatai savo kolonijoms Amerikoje.

Muitai – netiesioginiai valstybės mokesčiai, kuriais apmokestinamos prekės, gabenamos per valstybinę sieną.

Muito tarifas – tai mokestis, uždedamas prekėms, kai jos kerta šalies sieną. Tarifas yra istoriškai labiausiai paplitusi prekybos apribojimo priemonė. Didžiausi muto tarifai pasaulyje buvo praeito šimtmečio pabaigoje ir šio šimtmečio 4-ajame dešimtmetyje taikomi apie 40–50 procentų apmuitinamoms prekėms, tačiau pastaruoju metu vidutinis tarifo dydis tarptautinėje prekyboje gerokai sumažėjo, tuo tarpu kai kitų apribojimų taikymas gerokai išsiplėtė. Muitų tarifo mažinimui didelės įtakos turėjo derybos, vedamos Pasaulio prekybos organizacijos.

Muitų tarifų taikymo priežastys

Pirma, tarifas kaip ir bet kuris kitas mokestis, gali būti taikomas tada, kai šalis nori sumažinti kokios nors prekės vartojimą. Tarifo įvedimas pakelia prekės kainą ir pabrangina jos vartojimą.

Antra, tarifas įvedamas tada, kai vyriausybė ieško papildomų biudžeto pajamų šaltinių. Tokiais tikslais tarifai retai taikomi industrinėse valstybėse, kurios turi daug kitų priemonių tai pasiekti.

Jei praeito šimtmečio viduryje JAV biudžeto pajamosose muitai sudarė beveik 90 procentų, tai dabar vos du procentus. Besivystančios šalys, kurios neturi stipraus administracinio aparato mokesčiams surinkti, dažnai taiko muitus, kurie yra lengviau administruojami prie sienos, negu mokesčiai, surenkami šalies viduje.

Trečia, tarifas įvedamas ar didinamas tada, kai reikia apriboti importą, siekiant sumažinti prekybos balanso deficitą. Tokiu atveju tarifas gali būti uždedamas visoms arba bent jau daugumai prekių.

Ketvirta ir dažniausia priežastis, tai – protekcionistinė politika kaip būdas apsaugoti vieną ar kitą namų ūkio šaką nuo konkurencijos ir nuo užsienio gamintojų tos pačios prekės. Tarifo taikymas šiems tikslams leidžia vietiniams gamintojams tiek užimti didesnę rinkos dalį, tiek ir pakelti savo gaminių kainas. Tarifai dažniausiai taikomi importui, o ne eksportui. JAV taikyti muitus eksportui draudžia net Konstitucija.

Muito mokesčiai vykdo šias tris pagrindines funkcijas:

- Fiskalinė funkcija. Tai taikytina tiek importo, tiek eksporto mokesčiams, nes šie pinigai eina į valstybės biudžetą.

- Protekcinė funkcija. Tai susiję tik su importuojamų prekių muitų mokesčiais, nes jais vyriausybė apsaugo vietinių gamintojų prekes nuo užsieniškų importuojamų prekių, mažindama pastarųjų konkurentabilumą šalyje.

- Išlyginimo (Balansavimo) funkcija. Ją atlieka muito mokesčiai eksportuojamoms prekėms, kurių eksportas šaliai yra nepageidaujamas ar šių prekių kainos vietinėje rinkoje yra daug žemesnės nei pasaulinėje.

Tarifų rūšys ir muitai klasifikuojami pagal pateiktus požymius.

Pagal kilmę:

- autonominiai;
- konvenciniai.

Pagal prekių judėjimo pobūdį:

- įvežamieji (importo);
- išvežamieji (eksporto);
- tranzitiniai.

Pagal apskaičiavimo metodą:

- specifiniai;
- vertybiniai;
- protekciniai;
- fiskaliniai.

Pagal ekonominį pobūdį ir tarifų struktūrą:

- pirmenybiniai (preferenciniai);
- diskriminaciniai;
- išlyginamieji;
- antidempingo.

Pagal apmuitinimo laiką:

- nuolatiniai;
- laikini (sezoniniai):

1) pagal kilmę: - autonominiai – nustatomi vienos valstybės; - konvenciniai – įvedami kelių valstybių tarpusavio prekybos sutartimis;

2) pagal prekių judėjimo pobūdį: - įvežamieji (importo) – imami įvežant užsienio gamintojui prekes į šalį; - išvežamieji (eksporto) – muitai mokami vidaus gamintojams išvežant prekes į užsienį; - tranzitiniai – imami, kai prekės vežamos iš vienos valstybės į kitą per trečiosios teritoriją;

3) pagal apskaičiavimo metodą: - specifiniai – muitai nustatomi kaip fiksuota pinigų suma prekės natūriniam matavimo vienetui (pavyzdžiui: 50 eurų vienam televizoriui). Šie muitai apskaičiuojami atsižvelgiant į vežamų prekių skaičių, svorį, indų talpą ir pan. Privalumas – lengviau ir paprasčiau apskaičiuoti visą mokesčio sumą už vežamas prekes (muitininkui tereikia suskaičiuoti, kiek vnt. įvežama); trūkumai:

a) pagal šį metodą negalima uždėti maito daugeliui produkcijos rūšių (įrangai, technologinėms linijoms ir pan.);

b) jie neatsižvelgia į kainų kitimą, t. y. metams bėgant prekių kainos kyla, o tarifo dydis išlieka tas pats;

c) uždeda didesnę mokesstinę naštą žemesnės, o ne aukštesnės kokybės prekėms kiekvienoje tarifikuojamųjų prekių grupėje (pavyzdžiui: nespalvotas televizorius kainuoja pigiau, nei spalvotas, o muitas – toks pat); - vertybiniai (advalioriniai) – jų dydis nustatomas kaip fiksuotas procentas nuo vežamos prekės vertės arba kainos.

Privalumas – kad šių muitų nominalus dydis kyla ir krenta kartu su prekės kaina. Taigi tarifo apsauginis poveikis išsaugomas ir kylant kainoms. Padidėjus prekės kainai dvigubai, dvigubai daugiau surenkama ir mokesčių, nors tarifo dydis ir išlieka tas pats. Taikant advaliorinį

(vertybinį) tarifą, skirtingos kokybės prekės jau yra apmokestinamos skirtingos vertės muitu (pavyzdžiui, nespalvoto televizoriaus kaina – 120 eurų, spalvoto – 600 eurų. 10 procentų tarifas reikš 12 eurų nespalvotiems ir net 60 eurų spalvotiems televizoriams).

Galimas trūkumas – jų administravimo sunkumai. Norint paimti 10 procentų muitą, būtina nustatyti televizoriaus vertę;

4) pagal ekonominių pobūdį ir tarifų struktūrą: - protekciniai (apsaugos) – jais siekiama sudaryti lengvatines sąlygas savo šalies gamintojams ir apsunkinti kitų šakų prekių realizavimą vartojimo rinkoje. Netobulai nustatyta apsaugos muitų sistema sukelia realaus darbo užmokesčio mažėjimą dėl importinių prekių pabrangimo, netobulos gamybos struktūros formavimosi, nes neatsižvelgiama į gamybos specializacijos, darbo pasidalijimo objektyvius reikalavimus; - fiskaliniai (finansiniai) – daugiausiai imami už prabangos ar prestižo prekes, kurias perka didelės pajamas turintys pirkėjai. Jais siekiama padidinti biudžeto pajamas; - pirmenybiniai (preferenciniai) – nustatomi mažesni kai kurių šalių prekėms. Tai – išimtinė prekybos lengvata, nustatyta įvežamoms prekėms iš tų šalių, su kuriomis pasirašytos laisvosios prekybos, palankiausio prekybos režimo dvišalės sutartys; - diskriminaciniai – nustatomi didesni tam tikrų šalių kai kurioms prekėms tais atvejais, kai tos šalys vykdo diskriminaciją šalies prekių atžvilgiu arba kai tarp šalių nepasirašytos prekybinės dvišalės sutartys; - išlyginamieji – jais išlyginamos importuojamų ir savos gamybos prekių kainos; - antidempingo – jais ribojamos importo dempingo kainos. Taikoma tokioms šalims, kurios parduoda prekes mažesnėmis kainomis nei vidutinės sąnaudos ar net kainos tų kraštų vidaus rinkose;

5) pagal apmuitinimo laiką: - nuolatiniai – skirti neribotam laikui; - laikini (sezoniniai) – galiojantys ribotą laiką.

65. Muitų naudojimo atskirose šalyse ypatybės

Muitų tarifai visose šalyse yra pagrindinė importo derinimo priemonė. Jie atskirose šalyse turi keletą svarbių ypatybių:

1) Vyrauja tam tikras dėsningumas tarp šalies ūkio išsivystymo lygio ir importo maito tarifo dydžio (kuo aukštesnis lygis, tuo mažesni maito mokesčiai). Šaliai, kurios pramonė pakankamai konkurencinga, nereikia vykdyti rėmimo politikos naudojant maitus.

2) Maito tarifo dydis priklauso nuo gaminių apdirbimo laipsnio (žaliavoms taikomi mažaisi maitai, nes priešingu atveju, vietinės pramonės įmonių, naudojančių importinę žaliavą, konkurencingumas sumažėtų; pusgaminiai apmokestinami 3–5 nuošimčiais, galutinė produkcija – 10–15 nuošimčių).

3) Maitų tarifai kartais turi ne vieną, o keletą maitų dydžių skirtingų šalių prekėms. Maitų tarifų dydis priklauso nuo dvišalių prekybinių sutarčių pobūdžio. Maitus moka tos šalys, su kuriomis nepasirašyta palankiausios prekybos sutartis arba kurių atžvilgiu vykdoma išskirtinė politika.

Mažiausi maitai taikomi šalims, su kuriomis pasirašyta palankiausios prekybos sutartis. Gali būti pritaikyti maži maitai arba iš viso netaikomi už prekes tų šalių, kurioms taikomos įvairios lengvatos.

4) Nepaisant daugybės maitų tarifų, dabartiniu metu jais naudotis paprasčiau, nes daugelis šalių perėjo prie bendros maitų tarifų sistemos. Pagrindu tapo bendra prekių kodavimo ir aprašymo sistema, paruošta atsižvelgiant į sukauptą ilgametę pasaulinę patirtį.

Maitų sukeltos problemos:

1) Tarifą taikanti šalis ir prekę eksportuojanti bendrovė į maitinį vertinimą žiūri skirtingai. Maitininkas siekia, kad būtų nustatyta kuo didesnė prekės vertė, nes taip surenkama daugiau maito mokesčių. Prekės savininkas siekia, kad prekė būtų įvertinta kuo mažiau. Pasaulio prekybos organizacija (PPO) deda daug pastangų siekdama išspręsti ginčą dėl maitinio vertinimo.

2) Kita problema yra importuojamos prekės priskyrimas maito kategorijai, nes skirtingoms kategorijoms gali būti taikomas skirtingo dydžio maitas.

3) Dar viena maitų problema – tai kyšininkavimas, korupcija ir kontrabanda. Siekdamas užkirsti kelią šioms neigiamiems reiškiniams kai

kurios šalys savo muitinėse naudoja privačių įmonių paslaugas.

Ekonominis muitų vaidmuo

Importo maito tarifo poveikis kiekvienos šalies ūkiui būna unikalus ir dar priklauso nuo to, ar šalis ekonominiu požiūriu yra maža ar didelė. Jei šalyje keičiasi paklausa tam tikrai importuojamai prekei, tai turi įtakos tos prekės kainai pasaulinėje rinkoje.

Muitus stengiamasi pateisinti tokiais aiškinimais: - šalies ūkio apsaugos priklausomai nuo šalies rinkos dydžio būtinumas; - vidaus rinkos konkurencingumo ir gyventojų užimtumo užtikrinimas; - naujų atsirandančių šakų plėtros galimybių užtikrinimas; - vyriausybės pajamų ir socialinių klausimų sprendimas; - apsaugojimas nuo pigesnės imigrantų darbo jėgos; - siekimas apriboti prabangos daiktų įsigijimą ir t. t.

Muitai dažnai yra naudojami kaip viena iš priemonių įvairiems rinkos netikslumams ir problemoms spręsti. Muitai dažnai taikomi tada, kai nerandama ar neieškoma kitų priemonių vietos ūkio problemoms spręsti. Tai kartais vadinamasis kito geriausio pasirinkimo (*second best*) argumentas. Pavyzdžiui, duomenys rodo, jog mažėja užimtumas tam tikroje ūkio šakoje. Išsaugoti darbo vietas galima įvairiais būdais: suteikiant paramą šakai, perkvalifikuojant jos darbuotojus. Tačiau panašų poveikį galima pasiekti ir įvedant importo maitus tos šakos prekėms, gaminamoms užsienyje.

Kito geriausio sprendimo taikymo sritys:

1. Poreikis skatinti vidaus gamybą. Muitai taikomi šakos, konkuruojančios su importu, gaminams. Jų taikymas gali būti paremtas tokiais argumentais kaip „nacionalinė apsauga“ ar „nacionalinė pramonė“.

Kaip ekonominė priežastis gali būti siekis sukurti naujas darbo vietas. Muitai kartais padeda sumažinti nedarbą, tačiau vartotojai dėl to paprastai patiria nuostolių. Kadangi muitų tarifas padidina importuojamų prekių kainą, tai padidėja paklausa šalies vietinei produkcijai. Tokiu atveju samdoma daugiau darbuotojų, padidėja prekių pasiūla vidaus rinkoje ir sumažėja nedarbas. Tai – politika, kai paklausa šalies produkcijai padidėja kitų šalių neįvertintų gaminių sąskaita.

Kita vertus: atlikti skaičiavimai rodo, jog tą patį galima pasiekti netik įvedant muitus, bet ir naudojant savų gamintojų subsidijas, tačiau tokiu atveju nežlugdomas importas. Be to, subsidija tiesiogiai skatina gamybą, kai muitas – netiesiogiai.

2. Poreikis apsaugoti naują sukurta pramonės šaką. Tai populiariausias aiškinimas. Juo remiantis yra pateisinamas laikinas muitas, kuris riboja importą ir leidžia vietinei pramonei išmokti geriau gaminti. Muitas apsaugo gamybos ar paslaugų šaką nuo užsienio konkurencijos tuo laikotarpiu, kai šakos sąnaudos yra didžiausios. Šio paaiškinimo logika tokia: manoma, jog ilgainiui šaka sustiprės ir pati sugebės konkuruoti vidaus ir pasaulinėje rinkoje, tai yra prisidės prie pasaulinės prekybos plėtojimo.

Šis argumentas buvo pradėtas taikyti jau 18 amžiuje. 20 a. 6–7 dešimtmetyje savo pramonę šitaip gynė Japonija, vėliau Pietų Korėja. Nors šis paaiškinimas logiškai teisingas, tačiau: - jis negali būti taikomas ekonomiškai išsivysčiusioms šalims (JAV, ES); - silpnai išsivysčiusiose šalyse sunku nustatyti, kuri iš naujų atsiradusių šakų gali pasiekti aukštą išsivystymo lygį, todėl keblu ją remti; - apsaugos muitai gali likti pasiekus tam tikrą šakos išsivystymo lygį; - teoretikai mano, kad suteikti naujoms atsirandančioms šakoms reikalingą pagalbą galima daug geresnėmis priemonėmis negu muitai, pavyzdžiui: teikiant dotacijas ir subsidijas, kurios aiškiau rodo, kuriai šakai ir kokio dydžio teikiama pagalba.

3. Besikuriančios vyriausybės arba biudžeto pajamų argumentas. Naujoje kylančio ūkio ar atsiliekančioje šalyje su žemu pragyvenimo lygiu didžiausiu plėtos stabdžiu gali būti nepakankamas socialinių paslaugų finansavimas. Tokiu atveju muitai gali padidinti šalies biudžeto pajamas. Šitaip elgiasi kylančio ūkio valstybės. Apskritai muitai nėra veiksmingi nei gamintojui, nei vartotojui. Tačiau jie renkami dėl šių priežasčių:

1) Taikomas įvairioms prekėms muitas padeda atitinkamoms pramonės šakoms. Per palyginti trumpą laiką įmonės ir jų darbuotojai organizuoja veiksmingą politinį spaudimą vyriausybei dėl muitų nustatymo. Ypač tai lengvai pasiekama, jeigu organizuojamos atskiros rinkėjų grupės, pasisakančios už muitus, kurios balsuodamos gali paveikti rinkimų

rezultatus.

2) Muitai imami dažnai dėl šių priežasčių:

a) taikant muitus, tiesiogiai parodoma, kad vyriausybė apriboja užsienio gamintojų veiklą;

b) muitas yra patogesnis politine prasme, nes susidaro regimybė, kad muitai gausina valstybės pajamas.

Bet muitai turi ir neigiamų pasekmių:

1) Muitai stabdo ūkio augimą – muitų įvedimas globaliai ekonomiškai yra neveiksmingas, nes mažina tarptautinės prekybos mastą.

2) Vienpusis muitų įvedimas dažnai yra prekybinių nesutarimų („muitų karų“) priežastis – mažina tarptautinės prekybos apimtį. Dažnai vienpusis maito įvedimas, siekiant apsaugoti kurios nors šalies vidaus gamintojus, sąlygoja atsakomąją prekybos dalyvių reakciją: jie įveda muitus minėtos šalies eksportuojamoms prekėms. Tokiu atveju problemos sprendžiamos pavienių valstybių derybose ir nustatomi dvišaliai (daugiašaliai) muitų tarifai.

3) Muitai padidina kainos ir vartotojų mokamus mokesčius: vartotojai daugiau pinigų sumoka už prekę, daugiau mokesčių į biudžetą gauna ir valstybė.

4) Importo muitas netiesiogiai mažina kitos šalies eksporto mastą, neigiamai veikia mokėjimo balansą.

5) Muitai gali sąlygoti užimtumo mažėjimą – ginant vietinių gamintojų interesus, kenčia vietiniai eksportuotojai ir kitos susijusios ūkio šakos. Tada veikla darosi nepelninga, dalis įmonių bankrutuoja, o dalis tų ūkio šakų darbuotojų netenka darbo.

66. Kitos užsienio prekybos kliūtys

Šalys yra sugalvojusios daug būdų, kaip apsisaugoti nuo importo. Vienos kliūtys atsiranda sąmoningai, kitos yra tik įvairių teisinių aktų padarinys. Apskritai šiais ūkio liberalizavimo laikais taikyti muitų kliūtis plačiai yra sunku, bet daugelis šalių atranda įvairiausių netarifinių kliūčių. Jų yra keliasdešimt.

Plačiai taikomos yra tokios: sanitariniai reikalavimai, standartai, valstybės užsienio prekybos monopolija, administracinės kliūtys, valiutų kontrolė. Tačiau pagrindinės kliūtys yra paprastai tokios:

- importo kvotos;
- importo diskriminavimas;
- eksporto subsidijos;
- kokybės ir kiti standartai;
- viešieji pirkimai;
- vietinio gamintojo indėlio reikalavimai;
- sąmoningas savos valiutos nuvertinimas ir kapitalo judėjimo ribojimai.

Vis labiau taikomos vadinamosios kvotos. Tai labiausiai paplitusi kiekybinių apribojimų forma.

Kvota – kiekybinė netarifinė priemonė eksportuojamoms ar importuojamoms prekėms nustatytam kiekiui ar sumai apriboti numatytam laikotarpiui.

Esminiai kvotų ypatumai:

- paskirtis užsienio prekyboje;
- ribota veikimo sritis ir laikas;
- importuojančios šalies leidimo į rinką tvarkymo procedūra.

Kvotos gali būti eksporto ir importo.

Eksporto kvota – tai vyriausybės nustatyta didžiausia leidžiama išvežamų gaminių eksporto dalis. Jas šalies tarnybos naudoja siekdamos šių tikslų: - aprūpinti savo šalies vartotojus pakankamomis prekių mažomis kainomis atsargomis, kai baiminamasi, kad gali baigtis ištekliai; - padidinti eksporto kainas, ribojant jo pristatymą į užsienio rinkas.

Eksporto kvotos priimamos susitarimų forma. Jos naudojamos ne dažnai ir esant:

- 1) dideliame tikros produkcijos trūkumui šalies viduje;
- 2) siekiant politinių tikslų (norint diskriminuoti).

Eksporto kvotos paprastai įvedamos remiantis tarptautiniais prekybos susitarimais, nustatančiais kiekvienos šalies eksporto dalį konkrečiam produktui arba šalies vyriausybės norą sulaikyti trūkstamų vidaus

rinkos prekių išvežimą.

Importo kvota – tai vyriausybės nustatyta didžiausia leidžiama įvežamos į šalį produkcijos dalis. Įvežimo kvotų nustatymas importuojančioje šalyje sudaro sunkumų išvežančioms eksportą. Tačiau jie nėra nenugalimi, jei gerai ištiriama naudojama kvotos rūšis ir jos paskirstymo tvarka šalyje. Dažnai reguliavimo sistemoje įmanoma rasti reikalingą sprendimą.

Importo kvotomis kiekvienos šalies vyriausybė naudojasi siekdama tokių tikslų:

- apsaugoti vietinius gamintojus nuo užsienio konkurencijos;
- palaikyti pastovias kainas vidaus rinkoje;
- taupiau naudoti užsienio valiutos rezervus;
- norint lygiaverčių prekybinių nuolaidų iš kitų šalių;
- išvengiant per didelės šalies priklausomybės nuo kitų šalių gaminių, kurių šalies ūkis negamina;
- kontroliuoti prekių judėjimą;
- mažinti nedarbą;
- pagerinti prekybos balansą.

Importo kvotomis ne vien tik vietiniai gamintojai apsaugomi nuo užsienio konkurentų. Pavyzdžiui, Japonija jas taiko net ir negaminamų šioje šalyje produktų įvežimui. Ji kvotas naudoja kaip derybų priemonę, siekdama palankesnių savo šalies prekių eksporto sąlygų. Šalims, sutinkančioms importuoti daugiau japoniškų prekių, nustatomos didesnės prekių įvežimo į Japoniją kvotos.

Importo kvotų rūšys:

1. individualios kvotos – jomis paprastai paskirstomas bendras prekių įvežimo kiekis į šalį tarp atskirų šalių eksportuotojų, remiantis teikimo apimtimi per praėjusį laikotarpį (paprastai per metus). Jos paskirsto tam tikros prekių įvežimą į šalį: - tarp visų pagrindinių šalių eksportuotojų; - tam tikrai šalių grupei; - mainais į šalių atitinkamus importo įsipareigojimus;

2. globalinės kvotos – tai bendras kiekybinis numatomų prekių importo limitas, neskirstant jo pagal šalis. Tokios kvotos nustatomos

numatomo gaminio importui iš kelių šalių;

3. tarifinės kvotos numato tam tikrų prekių kiekio įvežimą lengvatinėmis sąlygomis, o didesniai kiekiui, daugiau nei leidžiamos kvotos, jau taikomi didesni muitai;

4. sezoninės kvotos dažniausiai taikomos šalies derliaus nuėmimo ir pardavimo laikotarpiu, apribojant analogiškų prekių importą.

Kvotų įvedimo priežastys:

1. Kvotų politika užtikrina, kad importo išlaidos, didėjant užsienio konkurencijai, nebedidės. Kai importo kiekis griežtai nustatytas, išaugęs importuojamų prekių tarpusavio konkurencingumas sumažins jų kainas importuojančioje rinkoje, o tai santykinai mažins importo mokesčius. Todėl importo kvotos kartais lengvina prekybos balanso suderinamumą.

2. Kvotos yra palankesnės ir ta prasme, kad sudaro galimybę valstybei lanksčiau vykdyti šalies ūkio politiką, nes muitų tarifų didinimas mažiau nustatomas tarptautiniais prekybiniais (Pasaulio prekybos organizacija ir kt.) susitarimais.

Deja, tokios kvotos yra labiau naudingos vyriausybei ir su importu konkuruojančioms gamintojų šakoms, bet ne visai šaliai. Tyrimai rodo, jog toks importo apribojimo būdas apskritai nėra šalies gerovei palankesnis, o kai kuriais atvejais yra net blogesnis. Įmonės ir viešojo sektoriaus institucijos sugaišta daug laiko, kol gauna importo licencijas. Tada naują gauna įmonės ir valstybės institucijos, išduodančios licencijas.

Kitos kvotų pasekmės:

1. Importo kvota sudaro prielaidas vietinei monopolijai atsirasti. Importo kvotos žala didesnė negu maito, jeigu ji tampa vidaus rinkos monopolizavimo priežastimi. Taikant muitus dominuojanti šakos įmonė rečiau tampa monopolija, nes daugiau konkuruoja su importu. Tuo tarpu esant kvotoms, vietos dominuojanti įmonė mažiau bijo užsienio konkurencijos, nes kad ir kiek importas būtų pigus, jo apimtis negali būti didesnė už numatytas kvotas. Esant nelanksčiai paklausai ir ribotam vidaus rinkos dydžiui, viršijančiam kvotos limitus, įmonė, mažindama gamybos mastą ir didindama kainas, gali gauti monopolinį viršpelinį.

2. Daroma žala bendrai šalies gerovei, kai (ne)atsakingi viešojo

sektorius tarnautojai importo licencijas paskirsto neveiksmingai. Kai licencijos skirstomos nemokamai, jas gaunančios įmonės gauna papildomą pelną.

Galimi būdai, veiksmingiau paskirstyti licencijas:

I. viešai skelbti, kad vyks licencijų pardavimo varžytuvės. Pageidautina, kad atsilieptų pakankamas pretendentų skaičius. Galėtų nusistovėti tokia licencijų kaina, kuri yra apytikriai lygi suminiam skirtumui tarp importuotojo kainos ir aukščiausios tos prekės kainos vidaus rinkoje. Tokiu atveju kvotos poveikis yra toks pat, kaip ir ekvivalentiško muito tarifo. Tokiu atveju kvotos pajamas gautų vyriausybė ir galėtų iš dalies panaudoti viešoms programoms finansuoti.

II. Šalis kartais paskirsto licencijas be išankstinių konkursų, paraiškų ar derybų. Paprastai licencijos atitenka importuotojams proporcingai jų importui, buvusiam iki importo kvotų įvedimo. Tokiu atveju laimi tik importuojančios įmonės, ypač jeigu didėja vidaus kainos. Licencijos gali būti išduodamos ir atsižvelgiant į įmonių gamybinius pajėgumus, tačiau jie negalimi, įmonė licenciją gali perparduoti.

III. Tai gali būti būdas, kai pirmas prašytojas gauna daugiau. Greičiausia, tai yra pats neveiksmingiausias būdas.

Muitų tarifai ir importo kvotos turi kai kurių panašių poveikių:

- padidina kainas gaminius importuojančioje šalyje;
- sumažina kainas gaminius eksportuojančioje šalyje;
- sumažina prekybos mastą.

Galimi ir šie skirtumai:

- importo kvota, priešingai negu muitų tarifai, nesuteikia pajamų importuojančios šalies biudžetui;
- importo kiekiai labiau reaguoja į ūkio sąlygų pokyčius esant muitų tarifams negu importo kvotoms.

Importo licencijavimas

Licencija – specialus dokumentas, kurį viešojo sektoriaus tarnybos išduoda užsienio prekybos ir manų dalyviams. Ji suteikia teisę išvežti arba įvežti prekes.

Licencijavimą šalių vyriausybės naudoja:

1) užsienio prekybai reguliuoti, kai nėra muitų arba jie veiksmingai nebegina vidaus rinkos;

2) prekybos balanso išlyginimo procesui palengvinti, ypač kai būtina sustabdyti užsienio prekybos deficito augimą;

3) siekiant tikslingiau panaudoti turimą užsienio valiutą;

4) atitinkamiems gamybos santykiams išsaugoti, kad padidėjus importui vidaus prekių gamintojai nepatirtų nuostolių.

Licencijavimą naudoja įvairaus ūkio lygio šalys.

Galimos licencijų rūšys:

1. Vienkartinė licencija – tai vienkartinis leidimas vienam prekybiniam sandoriui licencijoje nurodytai prekei. Čia nurodomas ne tik jo gavėjas, bet ir prekės kiekis, vertė, galiojimo laikas. Visa tai leidžia griežtai kontroliuoti eksporto ir importo apimtį. Vienkartinę licencijų sistemą dažnai naudoja kylančio ūkio šalys. Licencijos dažnai išduodamos tik su sąlyga, kad pirkėjas ar tiekėjas prisiims atitinkamus įsipareigojimus:

- užsienio tiekėjas privalo įsigyti prekių importuotojo šalyje;
- prekes ir įrenginius importuojanti įmonė dalį savo pagamintos produkcijos privalo išvežti į užsienį;
- vidaus rinkoje turi būti įsigyjama prekė, analogiška importuojamai.

2. Bendroji licencija numato, kad bet koks importuotojas ar eksportuotojas per tam tikrą laiką (iki 1 m.) gali laisvai prekiauti sąrašuose nurodytomis prekėmis be jokių kiekybinių ar vertinių apribojimų su visomis ar tik nurodytomis licencijoje šalimis. Tokias licencijas plačiai taiko industrinės šalys, kur nemaža importuojamų prekių dalis yra licencijuojama.

Importo kvotų poveikis priklauso ir nuo to, koku būdu vyriausybė paskirsto teises į importą. Jeigu jos suteikiamos nemokamai, tuomet laimi importuotojas, jas gaunantis.

Pagrindiniai importo licencijų paskirstymo būdai:

1. Varžytuvės atvirame aukcione – greičiausia, pigiausias ir teisingiausias būdas. Panašiai importo licencijas valstybė gali parduoti ir uždaramame aukcione.

2. Taikydama pranašumo sistemą – vyriausybė išduoda licencijas tam tikroms įmonėms be konkurencijos ar derybų. Jos išduodamos dažniau žinomoms įmonėms pagal importo kiekį, kuris buvo iki kvotų įvedimo.

Europos Sąjungos šalys licencijas taiko, kiek tai atitinka bendras Europos Sąjungos taisykles.

Licencijas naudoja ir ekonomiškai išsivysčiusios šalys.

Eksporto subsidijos

Šalys vykdo ir prekybos politiką, kuria siekiama padidinti eksportą, ir naudoja įvairias priemones eksportui remti. Praktikoje eksportas dažniau subsidijuojamas, negu apmuitinamas. Eksporto subsidija – tai mokestis eksportuotojams, kurį moka vyriausybė iš nacionalinio biudžeto.

Galimos eksporto subsidijų rūšys:

1) Netiesioginės – kai šalies viešasis sektorius suteikia paramą eksportuotojams, organizuodama užsienyje parodas, mugės; reklamuodama prekes; pateikdama informaciją apie rinkos padėtį; padėdama užmegzti verslo ryšius;

2) Tiesioginės – kai vyriausybė eksportuotojams skiria pinigines išmokas, kurios būna kelių rūšių:

specifinės – kai yra nustatyta pinigų suma už eksportuojamos gaminių vienetą;

vertybinės – kai nustatytas nuošimtis nuo eksportuojamos prekės vertės.

Subsidijos palengvina eksportą į užsienio šalis, todėl importuojančios šalys dažnai jomis nepatenkintos. Šalys, subsidijuodamos eksportą, subsidijuoja ir importą. Pirma, didesnės eksporto pajamos lemia didesnę importą, antra, didesnis eksportas pakelia eksportuojamosios šalies valiutos kursą ir atpigina importuojamas prekes vidaus rinkoje. Pasaulio prekybos organizacijos nuostatai skelbia, kad eksporto subsidijavimas yra iš dalies nesąžininga konkurencija ir leidžia imtis atsakomųjų priemonių (kompensacinių muitų).

Žinomos tokios eksporto subsidijų išraiškos: eksporto paskolos, eksporto draudimas, eksporto garantijos. Taip pat skatinimas, teikiant

nemokamą informaciją, vykdant PVM grąžinimus. Dažniausiai subsidijos taikomos žemės ūkio produktams. Eksportuojančios šalies vartotojai dėl eksporto subsidijų patiria dvigubų nuostolių:

1. Iš jų sumokėtų mokesčių mokamos subsidijos;
2. Išauga eksporto, o tuo pačiu metu ir vidaus rinkos kaina eksportuojamiems produktams.

Eksporto paskolos

Tai finansinis tarptautinės prekybos politikos metodas, numatantis vyriausybės finansinį skatinimą, norint plėtoti nacionalinių įmonių eksportą.

Eksporto paskolos būna tokios:

- 1) trumpalaikės – iki 1 metų, naudojamos vartojimo prekių ir žaliavų eksportui kredituoti;
- 2) vidutinės – nuo 1 iki 5 metų, naudojamos mašinų ir įrenginių eksportui kredituoti;
- 3) ilgalaikės – ilgesnės nei 5 metai, naudojamos investicinių prekių ir projektų eksportui kredituoti.

Savanoriški eksporto apribojimai

Tai susitarimai tarp eksportuojančios ir importuojančios šalies, kai eksportuotojas sutinka apriboti eksporto kiekį. Tai yra ir importo apribojimo būdas.

Naudojant šią priemonę:

- mažinamas eksportas;
- mažinami kasmetiniai eksporto augimo dydžiai;
- padidinamos eksportuojamų prekių kainos.

Šią priemonę šalys naudoja tekstilės, automobilių, plieno ir kitų produktų eksportui apriboti, nes tokiu būdu tikisi išvengti griežtų tarptautinės prekybos apribojimų (kvotų, administracinių priemonių ir pan.). Naudojant šią priemonę, vartotojai patiria nuostolių, o gamintojai – naudą.

67. Valiutų prekybos rinka

Valiutų rinka (VR) yra tarptautinės finansų rinkos sudedamoji dalis. Valiutų rinkoje vyksta valiutos pirkimo-pardavimo sandoriai (transakcijos). Šiuolaikinė valiutų rinka – tai, pirmiausia, rinka už biržos ribų – decentralizuota ekonominiu, techniniu ir geografiniu atžvilgiais. Tai – rinka, kuri dažniausia yra kuriama bankų, ne bankinių-finansinių institucijų ir brokerinių įmonių, kurios keičiasi tarpusavyje informacija ir sudaro sandorius telekomunikaciniais ryšiais (telefonu, telefaksu, interneto kompiuterių sistemomis).

Kalbant apie valiutų rinką, sunku tvirtinti, kad ši rinka fiziškai yra tam tikroje vietoje, tai greičiau informacinis tinklas, išsklaidytas po visą pasaulį. Bankų ir kitų institucijų sandorių sudarymas vyksta visame pasaulyje, įvairiose laiko juostose. Tarptautinė VR nėra nacionalinių rinkų suma, tai gali būti viena didelė rinka, kuri dirba ištisą parą. Dabar valiutų biržos prarado savo pirminę reikšmę.

Šiuolaikinės tarptautinės valiutų rinkos (TVR) ypatumai, rinkoje sandoriai, mažesni kaip 1 mln. USD, paprastai nesudaromi.

Visos apyvartos valiutinės rinkos dalys yra vadinamos sandorių su klientais rinka, kurioje sudaromos transakcijos tarp tarpbankinės rinkos dalyvių ir tarp pramoninių, komercinių, paslaugų įmonių, tarptautinių korporacijų. Gali būti sudaromi sandoriai tikrai tarp tų įmonių, nedalyvaujant tarpbankinės rinkos dalyviui. Visos apyvartos, sudarančios valiutines transakcijas, sudaromos dalyvaujant fiziniams asmenims (bankuose, valiutinėse sąskaitose, kontorose ir kt.). Tarptautinė valiutų rinka VR pagal savo apyvartą yra didžiausia pasaulyje, kasdien pasiekiami didesnė nei kelių trilijonų JAV dolerių apyvarta. Jau dešimtį metų pagrindinis valiutų sandorių centras yra Londonas. Dominuojanti tarptautinių sandorių valiuta pasaulyje yra JAV doleris, Europos Sąjungos – euras, japonų – jena, britų – svaras sterlingų, Šveicarijos – frankas. Didžioji dauguma sudaromų sandorių tarptautinėje valiutų rinkoje yra vadinamosios tradicinės transakcijos, funkcionuojančios šioje rinkoje daugelį metų. Prie jų priskiriame:

- greitus (nedelsiamus) sandorius;
- terminuotus sandorius;
- atkeičiamus sandorius.

20 a. 9-ajame dešimtmetyje atsirado naujų sandorių rūšių. Tai – būsimieji sandoriai, taip pat opcijos (opcionai), hibridiniai sandoriai (terminuoti ir opcionai).

Valiutų rinkos funkcijos:

- Atsiskaitymo, arba išgryninimo (kliringo);
- Apsidraudimo, arba hedžingo;
- Spekuliacinio, arba arbitražo.

Pagrindinė atsiskaitymo valiutų rinkos funkcija išplaukia iš pinigų, kaip mainų priemonės, funkcijos. Prekyba prekėmis ir paslaugomis tarp skirtingų šalių sąlygoja užsienio valiutos pasiūlą ir paklausą. Prekių ir paslaugų eksportas savo šalyje sukuria užsienio valiutos pasiūlą, tuo tarpu prekių ir paslaugų importas – užsienio valiutos paklausą. Užsienio valiuta taip pat naudojama kaip kaupimo priemonė, kai nepasitikima savo šalies valiuta.

Apsidraudimo funkciją valiutų rinka atlieka tada, kai įmonė ar asmuo nori apsisaugoti nuo valiutos keitimo kurso nuvertėjimo ir su tuo susijusių nuostolių. Siekiama išvengti tiek „ilgosios pozicijos“, kai gryniesi aktyvai laikomi užsienio valiuta, tiek „trumposios“, kai skolos užsienio valiuta yra didesnės nei turima valiutos. Spekuliacinis — tai sandoriai užsienio valiuta, siekiant gauti pelną iš valiutų kurso pasikeitimo ateityje. Tai sandoriai, priešingi apsidraudimo sandoriams.

Valiutų rinkos:

1) Pagrindinė valiutų rinka yra esamoji rinka, kurioje valiuta perkama ir parduodama pagal tos dienos ar valandos kursą. Apmokėjimas vyksta tą pačią dieną ar per kelias dienas.

2) Išankstinėje rinkoje sutartys pasirašomos iš anksto, o nupirktą valiutą pateikiama po kelių mėnesių. Vyksta taip pat vėliau. Gali būti 30, 60, 90 ar net 180 dienų valiutos pateikimas su skirtingomis kainomis.

3) Yra dar ir būsimosios rinkos, kurios turi konkrečią geografinę

vieta. Šiose rinkose prekiaujama tik keliomis pagrindinėmis pasaulio valiutomis. JAV, D. Britanijos, Šveicarijos, Vokietijos ir Japonijos nacionaliniai pinigai yra laisvai perkami ir parduodami tarptautinėje valiutų rinkoje pagal numatytą valiutų kursą.

Nacionalinių valiutų kursai iki 2002 metų buvo numatomi remiantis JAV doleriu, kuris atliko pagrindinį pasaulinių pinigų vaidmenį. Nuo 2002 metų – euras. Pasaulinėje valiutų rinkoje per ilgą istorinį laikotarpį susiklostė tam tikra finansinių centrų hierarchija. Didžiausi valiutų prekybos centrai yra Londonas, Niujorkas ir Tokijas. Juose sukoncentruota didžiausia dalis operacijų su valiuta, vertybiniais popieriais ir auksu. Regioninio masto valiutų rinkomis Europoje yra Frankfurtas prie Maino, Ciurichas, Paryžius, Briuselis, Singapūras ir Honkongas.

Šalia pasaulinių ir regioninių valiutos prekybos centrų veikia ir nacionalinės valiutų rinkos. Finansų centrai yra sujungti elektroniniais ryšių kanalais, per kuriuos perduodama tiksli ir išsami informacija apie valiutų kursų pokyčius įvairiuose pasaulio žemynuose. Reikia paminėti, kad valiutinių operacijų mastas tarptautinėje pinigų rinkoje sparčiai didėja. 1986 metais valiutinių sandorių suma pinigų rinkoje siekė 330 mlrd. dolerių. 1989 metais – 650 mlrd. JAV dolerių, 1995 m. – jau 1200 mlrd. JAV dolerių, 2007 metais 3,8 trilijonų JAV dolerių.

Taigi dieninė valiutų prekybos apyvarta du dešimtmečius padidėjo daugiau nei dešimt kartų. Valiutų kurso nustatymas palengvina tarptautinius mokėjimus ir atsiskaitymus už pateiktas ar įsigytas prekes, leidžia apskaičiuoti realius įvairių šalių prekių kainų santykius. Valiutų kurso kitimas gali skatinti arba stabdyti šalies prekių eksportą ir importą. Tarkime, kad vienas JAV doleris buvo lygus keturiems litams. Tada japoniškas televizorius, kurio kaina pasaulinėje rinkoje yra 150 JAV dolerių, Lietuvoje kainuos 600 litų.

Tuo pat laiku lietuviškų baldų komplektas, kurio kaina vidaus rinkoje yra 1200 Lt, užsienyje kainuos 300 JAV dolerių. Jeigu doleris pigs, o litas brangs, taigi keisis ir šių valiutų kursas. Sakykime, 1 JAV doleris dabar lygus ne 4, o 3 Lt. Tokie kurso pokyčiai, jeigu jie vyktų, teigiamai atsilieptų japoniškų televizorių importuotojams, nes televizorių kaina

padidėtų iki 450 Lt. Pabrangus litui nukentėtų Lietuvos baldų importuotojai, nes lito revalvavimas dolerio atžvilgiu pabrangintų minėtų baldų komplektą nuo 300 iki 400 JAV dolerių. Vadinasi, dolerio pigimas sumažins į Lietuvą importuojamų prekių kainas ir pabrangins Lietuvos gamintojų prekes užsienio rinkose. Tas pats vyktų ir su euru dolerio atžvilgiu Nacionalinės valiutos kursui lemiamą įtaką turi šalies centrinio banko vykdoma monetarinė politika. Pvz., 1994 metais kovo mėn. buvo įsteigta Valiutos valdyba, kuri, įgyvendindama Lito patikimumo įstatymą, nustatė nekintamą fiksuotą JAV dolerio ir lito kursą, t. y. 1 doleris lygus 4 litams. Laisvai svyruojančiam valiutos kursui įtakos turi nacionalinių pinigų pasiūla ir paklausa. 2002 metų vasario 2 dieną buvo pereita nuo JAV dolerio prie euro, kaip bazinės lito rezervinės valiutos. Jei pavyks geriau nei 2007 metais, galbūt 21 amžiaus antrajame dešimtmetyje Lietuva turės ir eurą.

68. Valiutos pirkimo ir pardavimo santykiai tarptautinėje ekonomikoje

Valiutos kursas susidaro, kai valiutomis keičiasi bankai. Skirtingai nuo daugelio kitų prekių ir nuo vertybinių popierių rinkų, valiutų rinka neturi specialios vietos. Valiutos mainus atlieka specialūs centrinių ir komercinių bankų skyriai. Bankai, pirkdami ir parduodami valiutą, nustato du jos kursus. Kursas, pagal kurį valiuta superkama, vadinamas pirkimo kursu. Kursas, kuriuo valiuta parduodama, yra pardavimo kursas.

Bankai visada užsienio valiutą perka pigiau, o parduoda brangiau. Skirtumas tarp valiutos pardavimo ir pirkimo kainų yra banko papildomų pajamų šaltinis, t. y. pelnas, arba marža. Kuo šis pinigų keitimo kursų skirtumas didesnis, tuo bankas daugiau uždirba, atlikdamas valiutų pirkimo ir pardavimo operacijas. Dažnai bankai didina valiutų pirkimo ir pardavimo kursų skirtumus, tuo pažeisdami savo klientų interesus. Todėl šalies centrinis bankas gali įvesti valiutų konvertuojamumo maržą, kuri nustato maksimalius valiutų pirkimo ir pardavimo skirtumus. Marža išreiškiama procentais ir negali būti viršyta perkant ar

parduodant. Valiutų skirtumas sudaro sąlygas fiziniams ir juridiniams asmenims pasipelninti.

1) Jeigu naudojama tiesioginė kotiruotė, tai užsienio valiutos pirkimo kursas yra mažesnis nei pardavimo kursas. Pavyzdžiui: Lietuvoje skelbiamas lito kursas euro atžvilgiu: euro pirkimo kursas 3,4420–3,4635. Euro pardavimo kurso skirtumas (0,0215 LTL) sudaro maržą. Keisdami litus į eurą ar atvirkščiai, Lietuvos komerciniai bankai ima ne didesnę nei LB nustatytą atlyginimą už keitimo operacijas – ne daugiau kaip 1 procentą nuo nustatyto oficialaus keitimo kurso (3,4183 – 3,4873 LTL/EUR). (Iki 2001 metų pabaigos buvo nustatyta 2 proc.) Kitas valiutas bankai perka ir parduoda pačių bankų nustatytais kainomis.

2) Jeigu naudojama netiesioginė kotiruotė, tai užsienio valiutos pirkimo kursas yra didesnis nei pardavimo kursas.

Reikia skirti devizų kursą ir banknotų kursą. Devizų kursas galioja pervedimams į einamąją sąskaitą arba iš einamosios sąskaitos, vekseliams, čekiams, kelioniniams čekiams, o banknotų kursas siejamas tik su grynaisiais pinigais. Banknotų pardavimo kursas yra didesnis nei devizų (naudojant tiesioginę kotiruotę), o tai reiškia, kad klientas, kuris nori turėti užsienio valiutą grynaisiais, moka didesnę kainą negu kad įsigydamas kelionių čekį. Skirtumą tarp devizų ir banknotų kurso galima paaiškinti tuo, kad bankui operuojant grynaisiais pinigais prisideda transportavimo, sandėliavimo, draudimo sąnaudos, kurių nėra, kai cirkuliuoja negryni pinigai.

Galima išskirti dar vieną kursą – čekių pirkimo kursą. Pateikiant čekį užsienio valiuta, bankai atsiskaito vadinamuoju čekių pirkimo kursu, kuris yra mažesnis, nei devizų pirkimo kursas. Taip yra todėl, kad vidaus valiutos sumą čekio įteikėjui bankas anksčiau įrašys į (kredito) sąskaitą, nei čekį priimantis bankas atsiims šią sumą iš mokėtojo. Monetos dažnai visiškai nesuperkamos, o jei ir superkamos, tai labai nepalankiu kursu.

69. Arbitražas

Gaunamo pelno iš valiutinių operacijų pobūdžio atžvilgiu išskiriama spekuliacija ir arbitražas.

1. Valiutos kurso arbitražas – valiutos pirkimas ar pardavimas, siekiant gauti pelną iš kursų skirtumo, tuo pačiu metu esančio įvairiose valiutų biržose. Pavyzdžiui: galima parduoti JAV dolerius už eurus, eurus iškeisti į Japonijos jenas, o jenas vėl iškeisti į dolerius ir gauti jų daugiau, nei turėta pradžioje. Pelnas iš arbitražo bus gaunamas ir tuo atveju, jei Tokijuje dolerį galima nupirkti už 1,5210 CHF (Šveicarijos frankas), o Londone parduoti už 1,5220 CHF. (Analogiškai egzistuoja ir palūkanų arbitražas – išnaudojami esami palūkanų skirtumai įvairiose pinigų rinkose.) Pastaruoju metu valiutos kurso arbitražas darosi vis retesnis, nes šiuolaikinė informacinė sistema tokius skirtumus tuoj padeda pastebėti daugybei prekyautojų valiuta. Taigi kursų skirtumai tuoj pat išlyginami, keičiantis valiutos paklausai ir pasiūlai.

2. Spekuliacija valiutos kursu – tai siekimas pelno, kai spėjama apie galimą kurso pasikeitimą. Pavyzdžiui, jei tikimasi, kad dolerio kursas kils, tai spekuliantas pirsks dolerius, tikėdamasis, kai jų kursas pakils, gauti pelną juos pardavus.

Nurodomi šie pagrindiniai spekuliacijos ir arbitražo skirtumai:

1. arbitražas grindžiamas valiutų kursų skirtumu atskiruose regionuose, o spekuliacija remiasi valiutų kursų skirtumu dabartinio ir būsimo laikotarpio rinkose;

2. arbitražo atveju ekonominė rizika nėra didelė, nes žinomi valiutų kursai tam tikruose regionuose; tuo tarpu spekuliacijai būdinga didelė ekonominė rizika, nes nežinomas būsimo laikotarpio valiutos kursas;

3. arbitražas suvienodina valiutos kursus atskirose teritorinėse rinkose, o spekuliacija gali sumažinti arba padidinti valiutų kursų skirtumus atskirais laikotarpiais.

Visa, kas pasakyta apie valiutos keitimo kursą, galioja dabarties (nedelsiamam) kursui. Kursas, kuris skelbiamas tuoj įvyksiantiems sandoriams, t. y. einamiesiems sandoriams užsienio valiuta, vadinamas esamuoju

(dabartiniu). Esamasis valiutos kursas naudojamas tarpbankinėse operacijose, kai jos įvykdomos ne vėliau kaip per dvi darbo dienas. Kitas svarbus dabartinės valiutų rinkos kursas – kryžminis. Tai – valiutos kursas, apskaičiuotas remiantis kitais dviem valiutų kursais. Tai – keitimo kursas tarp dviejų užsienio valiutų, pavyzdžiui, keitimo santykis tarp Japonijos jenos ir JAV dolerio Frankfurto prie Maino valiutų rinkoje. Vadinasi, kryžminis kursas rodo kursą, kuriuo A šalies valiuta įvertinama B šalies valiutos atžvilgiu C šalies valiutų rinkoje.

Galima išskirti dar vieną kursą – išankstinį. Tai – kursas, skelbiamas ateityje įvyksiantiems sandoriams užsienio valiuta. Jis galioja sandoriams, kurie bus atliekami vėliau, tačiau šiandien sutarto kurso pagrindu. Šį kursą nustato bankas ar kita finansinė institucija, kuri siūlo šios rūšies sandorius. Sudarant tokius sandorius, įprasta laikotarpį matuoti mėnesiais, t. y. 30, 60, 90, 180 arba 360 dienų, tačiau gali būti sutarti ir kiti terminai.

Aptarsime išankstinį valiutinį sandorį išsamiau. Išankstinis valiutinis sandoris – tai:

- privalomas sandoris tarp banko ir jo kliento;
- pirkti ar parduoti tam tikrą kiekį nurodytos valiutos;
- pagal kursą, kuris užfiksuojamas sandorio sudarymo metu;
- sandoris bus vykdomas (t. y. valiuta pateikiama ir už ją sumokama) ateityje, ir tas laikas nurodomas sandoryje.

Tai gali būti konkreti data arba laikotarpis tarp dviejų konkrečių datų. Šiame pateiktame apibrėžime yra svarbūs šie momentai:

- tai nenutraukiamas ir privalomas sandoris; jį sudarius, banko klientas nebegali šio sandorio atsisakyti. Jis privalo pirkti ar parduoti užsienio valiutą, numatytą sandorio sutartyje;

- šis sandoris nurodo konkrečią užsienio valiutos sumą; klientas negali tos sumos pakeisti, t. y. pirkti ar parduoti didesnę ar mažesnę valiutos kiekį, nei nurodyta sandoryje;

- sandoris turi būti įvykdytas konkrečiu terminu (t. y. tam tikrą dieną arba, esant pasirinkimui, – laikotarpiu tarp dviejų konkrečių datų) ateityje. Klientas negali nukelti ar priartinti įvykdymo datos.

Taigi valiutų rinkoje nuolat vyksta valiutų pirkimo ir pardavimo sandoriai (transakcijos). Visa tai yra vadinama valiutinėmis operacijomis:

1. Arbitražas – transakcijos, sudaromos turint tikslą išnaudoti valiutų kursų skirtumus įvairiose geografinėse vietose. Tie skirtumai paprastai yra minimalūs.

Arbitražas yra dviejų rūšių:

- paprastasis – tik du partneriai sudaro pardavimo – pirkimo transakcijas;

- konversinis – vyksta darbas su valiutomis įvairiose pasaulio vietose.

Šios pervedimų rūšys vadinamos einamosiomis. Sutartys sudaromos pagal valiutų kursą, kuris egzistuoja tuo momentu, ir valiuta turi būti pristatoma ne vėliau kaip antrą darbo dieną, pavėlavęs moka baudą. Tarptautinėje pinigų rinkoje plačiai paplitusi valiutų operacija – palūkanų arbitražas. Pvz.: Vokietijoje metinė palūkanų norma – 9 procentai, o Japonijoje – 11 procentų; investuotojai gali be jokių kliūčių investuoti pinigus ten, kur jiems didesnė nauda. Bankai, siūlydami didesnes palūkanas, pritraukia didelį įvairios valiutos kiekį. Bet pinigų judėjimas iš vienos šalies į kitą išlygina palūkanų normą pasaulio valiutų rinkose. Pvz.: Londone vienas svaras sterlingų yra 1,2 euro, o Frankfurte prie Maino – 1,22 euro. Jeigu finansų makleris Londone parduos 1,2 mln. eurų už 1 mln. svarų sterlingų ir už juos valiutų biržoje pirks 1,22 eurų, jis tik dėl šios operacijos gaus 0,02 mln. eurų dydžio pelną. Tokios valiutinės operacijos vadinamos valiutų arbitražu. Valiutų arbitražas skatina nacionalinių pinigų „judėjimą“ iš vienos valiutų biržos į kitą keisdamas pinigų pasiūlą ir paklausą.

2. Išankstiniai pervedimai – sandoriai sudaromi pagal kursą, kuris yra fiksuojamas tuo momentu. Valiuta pervedama po 1–3 mėn., o kai kuriais atvejais šis terminas ilginamas iki 1 metų.

3. Opcionai (arba pasirinkimo pervedimai) – būdingi tuo, kad juos sudarant nefiksuojama valiutos pristatymo data. Užsienio valiutos opcionas suteikia teisę, bet ne įsipareigojimą pirkti arba parduoti valiutą ateityje pagal iš anksto nustatytą kursą – kainą.

a) Opcionas, suteikiantis teisę pirkti, – tai opcionas, kuriuo turėtoju

nustatytu laiku leidžiama pirkti valiutą tvirtu kursu.

b) Opcionas, suteikiantis teisę parduoti valiutą, – tai opcionas, kuris leidžia jo turėtoju parduoti valiutą opciono pardavėjui.

Tarptautinėje valiutų rinkoje prekyba opcionais yra labai populiari. Valiutų opcionus perka ir fiziniai, ir juridiniai asmenys, kurie tikisi pasipelnyti dėl valiutų kursų svyravimų. Jeigu pirkimo opcionas leis įsigyti valiutą mažesnėmis kainomis, palyginus su oficialiu valiutų kursu, laimės opciono pirkėjas ir pralaimės jo pardavėjas. Pardavimo opcionas bus naudingas jo turėtoju, jeigu valiutos kaina, numatyta opcione, bus didesnė, negu duotu momentu esantis oficialus valiutų pardavimo kursas. Valiutos opcionai dažniausiai naudojami šioms pagrindinėms pasaulio valiutomis pirkti ir parduoti:

- 1) Šveicarijos frankams;
- 2) Eurams (buvo Vokietijos markėms, Prancūzijos frankams);
- 3) Jungtinės Karalystės svarams sterlingų;
- 4) Japonijos jenoms.

Valiutos opcionas, kaip ir visi kiti finansiniai įsipareigojimai, gali būti spekuliacijos objektu. Valiutos opcionus galima panaudoti ir kaip apsaugos priemonę prieš nepageidaujamus valiutos kursų pasikeitimus. Svarbu pabrėžti, kad rinkose perkama ir parduodama valiuta, tuo tarpu valiutos opcionuose įsigyjama tik teisė pirkti ar parduoti tam tikrą valiutos kiekį pagal fiksuotą kursą tam tikrą subrendimo dieną.

4. Mainų ar atkeitimo sandoriai, pervedimai (transakcijos, *swap* – svopai) – tarpbankinėje prekyboje dažnai yra taikomi. Tai – valiutos pardavimas arba pirkimas fiksuoto kurso sąlygomis. Tuo pat metu yra sudaromos sutartys su kitais partneriais, o atsiskaitymų terminai paprastai nesutampa. Mainų sandoriai yra sudaromi norint padengti valiutinę riziką, taip pat gauti galimą naudą ateityje.

5. Būsimieji sandoriai, transakcijos – tai sutartis pirkti arba parduoti valiutą nustatytu laiku iš anksto sutartomis kainomis. Finansiniai būsimieji sandoriai skiriasi nuo opcionų tuo, kad būsimieji sandoriai sudaromi tik oficialioje valiutų biržoje. Jie atsirado kaip sutartys pristatant žaliavas ir maisto produktus pagal iš anksto suderintą kainą ir

terminus. Pateikdami būsimuosius sandorius dėl pardavimo, brokeriai paprastai praneša sutarties sudarymo ir įvykdymo datas ir palūkanų normas. Pirkėjo nauda priklauso nuo sutartyje naudojamos valiutos kurso pasikeitimų ir palūkanų.

6. Apsauga / apsidraudimas nuo rizikos (hedžingas – *hedging*) – sudaromos transakcijos, norint apsidrausti nuo nuostolių, kurie gali atsirasti nepalankiai susiklosčius valiutų keitimo kursams. Jais gali būti bet kokie anksčiau išvardyti sandoriai, jei naudojami apsidraudimo tikslais.

7. Spekuliacija – sąmoningai rizikuojama, kai norima pasipelnyti. Šį pelną galima gauti arba iš valiutų kurso smukimo, arba jos kilimo.

Šiuolaikinėmis sąlygomis nacionalinės valiutos konvertavimas plačiąja prasme yra ryšių mechanizmas tarp nacionalinės ekonomikos ir pasaulinės rinkos. O šių ryšių stiprumas ir veiksmingumas priklauso nuo valiutos apribojimų. Taigi nacionalinės valiutos konvertavimas – jos legali panaudojimo galimybė tarptautiniuose mokėjimuose, valiutinių nebuvimas daugelyje operacijų, susijęs su valstybine reguliavimo sistema, ir yra ryšių mechanizmas tarp nacionalinės ekonomikos ir pasaulinės rinkos.

Atsiskaitymai

Konvertuojama valiuta yra glaudžiai susieta su tarptautiniais atsiskaitymais, kurie įvyksta tarp ūkio subjektų, esančių įvairiose šalyse, tarpusavyje prekybos, paslaugų ir investicijų sferose.

Atsiskaitymai gali būti atliekami dvejopai:

Grynaisiais pinigais;

Neturint grynųjų pinigų:

1) Mokėjimai grynaisiais pinigais įvyksta iš karto, kai prekės yra perduotos pirkėjui. Tarptautinėje prekyboje atsiskaitymas grynaisiais vyksta 4 būdais:

- Čekiais;
- Perlaidomis;
- Akredityvais;
- Inkaso.

Terminas „nedelsiamas mokestis“ tarptautinėje prekyboje turi tam tikrų sąlygotumų. Nedelsiamas mokestis yra kai jam atlikti sunaudota ne daugiau laiko, negu agentų bankai sunaudoja laiko apdoroti mokėjimų dokumentus. Atliekant paprasčiausias operacijas, pvz., parduodant parodų eksponatus, mokėjimas gali būti atliktas nedelsiant, perdavus prekę ir jos dokumentus pirkėjui, kuris išrašo čekį pardavėjo vardu. Tačiau daugeliu atvejų mokėjimai grynaisiais pinigais užima daugiau laiko: nuo kelių dienų iki kelių mėnesių.

Atsiskaitant bankų perlaidomis reikia atlikti tokias operacijas: pardavėjas išrašo sąskaitą ir kartu su sutartyje numatytais dokumentais išsiunčia ją pirkėjui. Priklausomai nuo nuotolio, dokumentų komplektas keliauja paštu nuo kelių dienų iki kelių savaitių. Pirkėjas, gavęs dokumentus, patikrina, ar jie atitinka sutarties sąlygas, sumoka reikiamą sumą į savo banką ir duoda jam pavedimą pervesti pinigus iš savo sąskaitos į pardavėjo sąskaitą. Pardavėjo bankas praneša savo partneriui apie pinigų gavimą. Tarptautinėse sutartyse paprastai nustatomas 30 dienų mokėjimo terminas. Sutartyse, kur sudėtingesni apskaičiavimai (įrangos pristatymas, paslaugų atlikimas), terminas yra 60 arba 90 dienų. Banko palūkanų už šį periodą pardavėjas neima. Į sutarties sąlygas, atsiskaitant perlaidomis, įtraukiami pirkėjų įsipareigojimai suteikti pardavėjams mokėjimų finansines garantijas. Patikimiausios garantijos yra bankų, kurie įsipareigoja sumokėti sutartyje numatytus mokesčius. Pirkėjai apmoka bankams šių operacijų garantijų vertę.

Akredityvas numato pirkėjo įsipareigojimą atidaryti sutartyje numatytu laiku tam tikrame banke akredityvą sutartai sumai pardavėjo naudai.

Inkaso atsiskaitymo forma vykdoma tarpininkaujant dviem bankams korespondentams: inkasuojančio eksportuotojo banko ir importuotojo banko mokėtojo.

Atidėtas atsiskaitymas

Didelė dalis tarptautinių prekybinių sandorių, susijusių su didelėlių prekių partijų pardavimu, yra vykdomi kredito sąlygomis. Pagal mokėjimų atidėjimų trukmę prekinis kreditas paprastai skirstomas į:

trumpalaikį (iki 1 metų), vidutinės trukmės (iki 5 metų), ilgalaikį (daugiau kaip 5 metus). Už mokėjimo atidėjimą pirkėjas moka pardavėjui metinį procentą, kurio dydis būna mažesnis už banko procentus.

2) Atsiskaitymai, nenaudojant grynųjų pinigų, įgauna prekių kompensacijų formą.

Galima išskirti dvi pagrindines dvišalių prekių kompensacijų rūšis: pilnoji ir dalinė.

Pilnoji kompensacija remiasi tuo, jog du ūkio subjektai vykdo tarpusavio pirkimus pagal tą pačią kvotą.

Ši kompensacijos rūšis gali įgauti dvi formas: barteris ir paralelinės transakcijos. Barterio atveju sudaroma pirkimo-pardavimo transakcija savitarpio atsiskaitymuose, nenaudojant pinigų. Naudojami tuomet, kai vienas ar keli kontrahentai neturi pinigų sumokėti už importą.

Sudarius paralelines transakcijas atskirai eina 2 kontrahentai: pardavimo ir pirkimo. Atsiskaitymai šiuo atveju taip pat vyksta atskirai. Abiejų kontraktų vertė yra vienoda, o jų sudarymas abiejų pusių sąlygomas ir suderintas.

Valiutos kursą veikiantys veiksniai

Valiutos kursas valiutų rinkoje formuojasi sąveikaujant paklausai ir pasiūlai. Keičiantis paklausai arba pasiūlai, keičiasi ir valiutų kursai rinkoje. Pavyzdžiui: jei kovo 1 d. keitimo kursas buvo 0,85 USD / 1 EUR, tai kovo 15 d. – 0,87 USD / 1 EUR, tai doleris euro atžvilgiu atpigo, o euro kursas dolerio atžvilgiu pakilo. Išskiriami šie bendri valiutos paklausą ir pasiūlą, o kartu ir valiutos kursą sąlygojantys veiksniai:

1) Užsienio prekyba – prekių importas sudaro paklausą užsienio valiutai šalies viduje (jei importuotojas už gautas prekes moka užsienio valiuta) arba užsienio eksportuotojas siūlys gautą mūsų šalies valiutą užsienyje – sudarys jo pasiūlą (jei už gautas prekes bus atsiskaitoma mūsų šalies valiuta). Prekių eksportas, jei mokėjimas gaunamas užsienio valiuta, sudaro užsienio valiutos pasiūlą vidaus rinkoje; arba užsienio importuotojas savo šalyje sudarys paklausą eksportuotojo šalies valiutai (jei bus atsiskaitoma eksportuotojo šalies valiuta).

2) Šalies realių pajamų pasikeitimas – didėjant nacionalinėms pajamoms, didės importo paklausa ir gali pablogėti šalies mokėjimų užsienio prekybos balansas).

3) Infliacijos tempai – jeigu infliacijos tempai A šalyje didesni už infliacijos tempus B šalyje, tai A šalies valiuta pigs, palyginti su B šalies valiuta.

4) Mokėjimų balansas (ypač užsienio prekybos balansas) – esant teigiamam užsienio prekybos balansui, šalis daugiau užsienio valiutos gauna, nei išleidžia. Ir atvirkščiai, jeigu užsienio prekybos balansas deficitinis, tai vidaus valiuta parduodama, siekiant iškeisti ją į užsienio valiutą (atsiskaitymams su užsienio įmonėmis).

5) Palūkanų skirtumai – investoriai investuos kapitalą į tą šalį, kur palūkanos didesnės, vadinasi, šiai valiutai paklausa didės, ir jos dabartinis kursas kils.

6) Pasitikėjimo laipsnis ir spekuliacija – pasitikėjimo šalies politiniu ir ekonominiu stabilumu laipsnis, kuris galbūt remiasi gandais ir prognozėmis, veikia šalies valiutos kursą. Pavyzdžiui, nepasitikėjimas ateitimi (galimas vyriausybės pakeitimas) skatins investitorius parduoti tos šalies valiutą, o jos kursas kris.

7) Atsiskaitymų už užsienio operacijas pagreitinimas ar uždelsimas – veikia analogiškai kaip ir valiutinė spekuliacija, t. y. priklausomai nuo to, kokio kurso pasikeitimo laukiama ateityje, importuotojų ir eksportuotojų reakcija bus skirtinga. Pavyzdžiui: jei laukiama, kad kris, tai importuotojai neims kredito, o mokės iš karto ir importuos daugiau prekių, kol valiutos vertė dar nenukrito. Šalies eksportuotojai, kuriems mokama užsienio valiuta, neskubės jos keisti į šalies valiutą, nes lauks, kol kursas nukris.

8) Centrinio banko (CB) intervencijos (įsikišimas) – CB gali pirkti ar parduoti valiutą, siekdamas palaikyti tam tikrą kursą.

9) Techniniai veiksniai – tokie veiksniai kaip ekonominės informacijos prieinamumas (statistinių duomenų publikavimas), sezoninis valiutos poreikis irgi veikia valiutos paklausą ir pasiūlą, o kartu – ir valiutos kursą.

Dažnai valiutos kursą veikia keli veiksniai iš karto, todėl galutinis rezultatas priklausys nuo tų veiksnių stiprumo ir jų veikimo kryptių (ar papildoma, ar veikia priešinga kryptimi). Be to, egzistuoja glaudi tarpusavio priklausomybė: ne tik minėti veiksniai veikia valiutos kursą, bet ir valiutos kursas gali daryti jiems poveikį. Pavyzdžiui: ne tik valiutos kursas priklauso nuo užsienio prekybos, bet esama ir atvirkštinio ryšio – keitimo kursas gali veikti eksporto ir importo mastą. Aukšta infliacija gali būti susijusi ne tik su pinigų kiekiu šalyje: ji gali būti sąlygota prekybos ir keitimo kurso (importuota infliacija).

70. Tarptautinės valiutos sistema

Tarptautinė valiutos sistema (TVS) remiasi juridiniais nuostatais ir papročių normomis, kurie reguliuoja tarptautinių mokėjimų sąlygas ir būdus. Jos taisyklės gali būti suderintos plačiu tarptautiniu mastu, atskiroms valstybėms susitarus, ypač toms valstybėms, kurios turi didelę įtaką pasaulinėje ūkinėje veikloje. Gerai veikianči tarptautinė valiutos sistema yra kertinis tarptautinės ekonomikos akmuo. Ji palengvina pasaulinės prekybos plėtrą, užsienio investicijas ir pasaulinę tarpusavio priklausomybę.

Šiuo metu pinigų stabilumas yra itin reikšmingas, nes pinigų ir finansų srautai yra pagrindinė ryšio tarp nacionalinių ekonomikų grandis. Veiksminga ir stabili tarptautinė valiutos sistema turi išspręsti tris technines problemas: likvidumą, prisitaikymą ir pasitikėjimą. Kad būtų užtikrintas likvidumas, tarptautinė valiutos sistema turi būti aprūpinta neinfliaciniais valiutos ištekliais prekybai finansuoti, sudaryti jai sąlygas prisitaikyti prie rinkos ir skirti finansinius rezervus. Spręsdama prisitaikymo problemą, tarptautinė valiutos sistema turi nurodyti metodus nacionalinių mokėjimų balansų neatitikimams išspręsti.

Gana plačiai svarstomi ir taikomi tokie trys metodai:

- Valiutos kursų pokyčiai eksportuotojams (gerai, jeigu šiek tiek devalvuojama valiuta, prekės atpinga ir būna konkurencingos užsienyje).
- Vidaus ekonominės veiklos skatinimas ar jos slopinimas (mokėjimų

lengvatos, subsidijavimas).

- Tiesioginės tarptautinių atsiskaitymų kontrolės įvedimas.

Spręsdama pasitikėjimo problemą, tarptautinė valiutos sistema turi užtikrinti kelią destabilizuojantiems nacionalinių rezervų struktūros pokyčiams. Pastaruosius gali nulemti prarastas pasitikėjimas valiuta ar valiutų atsargomis.

Kad tarptautinė valiutos sistema veiktų veiksmingai ir integruotų pasaulio ekonomiką, kiekviena šių problemų turi būti išspręsta. Kiekvienas tarptautinis monetarinis režimas grindžiamas tam tikra politine tvarka. Išskylant ir žlungant vyraujančioms galioms vyksta atitinkami tarptautinės valiutos sistemos pokyčiai. XIX a. tarptautinė valiutos sistema rodė Didžiosios Britanijos ekonominius ir politinius interesus. Kai amžiaus pabaigoje santykinai sumažėjo Amerikos galia, tarptautinė valiutos sistema vėlgi neišvengė įtampos.

Yra žinomi 3 visiškai susiformavę tarptautinės valiutos sistemos tipai. Tai:

- 1) Aukso valiutos sistema; 1870–1914 metai;
- 2) Modifikuota aukso valiutos sistema, 20 amžiaus trečiojo dešimtmečio antroji pusė;
- 3) Šiuolaikinė valiutos sistema:
 - a) Dolerio, kaip aukso rezervo, valiutos sistema 1944–1971 metai;
 - b) Plaukiojantis daugelio valiutų kursas po 1971 metų.

Aukso valiutos sistema

Šios sistemos esminis bruožas – banknotų už centrinio banko ribų susiejimas su valstybės aukso rezervais. Jau seniai auksas atliko visas pinigų funkcijas: kaupimą, cirkuliaciją, mokėjimus, buvo vertės ir kaupimo matas. Beveik kiekvienos šalies valiuta turėjo nustatytą aukso paritetą, o valiutų kursai buvo pastovūs. Buvo galimybė keisti pinigus į auksą ir vežti į kitas valstybes. Prekių apsikeitimai ir mokėjimų sąlygos valstybės viduje ir pasaulyje rėmėsi tais pačiais pinigais. Ši valiutos sistema buvo taikoma 41-oje geriausiai išvystytų valstybių.

Modifikuota aukso valiutos sistema

Daugelis šalių po Pirmojo pasaulinio karo grąžino valiutų keitimą į auksą. Taigi ir toliau tęsėsi aukso valiutos sistema, t. y. valiutų vertė buvo nustatoma pagal jų santykį su auksu. Valiutų kursai buvo stabilūs. Išsilaukė aukso pervedimai (transferai) tarptautiniu mastu ir pinigų emisijos pririšimas prie turimų aukso rezervų. Tai buvo pavadinta modifikuota aukso valiutos sistema, nes pasikeitė valiutų keitimo į auksą pagrindai. Buvo nustatyta minimali suma, kurią buvo galima keisti į auksą arba tam tikros valstybės valiutą, kuri galėjo būti pakeista į auksą. Tokiu būdu valiutos konversija į brangųjį metalą neretai buvo vykdoma ir netiesiogiai.

Lietuvos valiuta buvo tvirta, turėjo aukso atsargas, kurias, iki sovietinės valdžios atėjimo, suspėjo deponuoti į kitų valstybių bankus. Po nepriklausomybės atkūrimo Prancūzija, Anglija, Šveicarija banknotų padengimą auksu grąžino. 1936–1937 metais dėl krizės šalys pradėjo keisti savo valiutų keitimą į auksą principus.

Tarptautinių atsiskaitymų sferoje tarp JAV ir kitų šalių centrinių bankų buvo keičiamas tik Amerikos doleris. O naujo karo išvakarėse jau nebeteko kalbėti apie tarptautinę valiutos sistemą. Chaosas valiutiniuose santykiuose, nesuderinta tarp šalių valiutinė politika, valiutiniai apribojimai – pagrindiniai to laiko bruožai.

Šiuolaikinė valiutos sistema

Dolerio – kaip aukso standarto valiutos sistema. Po II pasaulinio karo pirmą kartą pasaulio istorijoje tarptautinė valiutos sistema buvo sukurta tarptautinio susitarimo tvarka. Bretton Woodso konferencijoje (Vašingtone) 1944 metų liepą buvo įkurtas Tarptautinis valiutos fondas (TVF), kurio statute, pradėjusiam veikti 1945 metų gruodžio 27 d., buvo numatyti pokarinės valiutinės tvarkos pagrindai. Dolerio – aukso valiutos sistema buvo pavadinta Brettono Woodso sistema. Auksui buvo skiriama vėlgė esminė funkcija, palaikanti visą tarptautinės valiutos sistemą. TVF statute buvo pasakyta, kad valstybių narių valiutų paritetai išreiškiami auksu, kurio vertė buvo pastovi – 35 JAV doleriai už vieną

unciją (paprastoji uncija – 28 gramai, Trojos uncija – 31,1 gramo), arba JAV doleriais, kurie buvo keičiami į auksą. Amerikos išdas kitų šalių centriniams bankams keitė dolerius į auksą pagal kursą. Valiutų rinkos kursai galėjo svyruoti labai siaurose ribose – 1 procentą žemyn / aukštin nuo pariteto kurso. Valiutų paritetų pakitimai – devalvacija, revalvacija įvykdavo retai. Brettono Woodso sistema buvo panaikinta aštuntojo dešimtmečio pradžioje, kai JAV 1971 metais uždraudė keisti dolerius į auksą. Tuo pačiu doleris buvo keičiamas pagal rinkos kursą su kitų industrinių šalių valiutomis. Daugelis valstybių nustatė plaukiojantį savo valiutų kursą. Nuo to momento galima kalbėti apie naują TVS, kurią sudaro ne tik doleris, bet ir kitų šalių valiutos.

Plaukiojantis valiutų kursas

Plaukiojančių valiutos kursų įvedimas buvo vienas iš tarptautinės valiutos sistemos krizės simptomų ir tuo pačiu vienu pagrindiniu jos reformų elementu. Plaukiojantys valiutų kursai turėjo užtikrinti makroekonominių tikslų įvykdymą – atkurti pusiausvyrą kai kurių šalių mokėjimų balansuose. Pokarinės monetarinės tvarkos kūrėjai jos funkcionavimą grindė dominuojant JAV ir jos doleriui pasaulinėje ekonomikoje. Dvidešimtajame amžiuje jėgų išsidėstymas pasikeitė, atsirado kiti ekonominiai gigantai – Vakarų Europa, Japonija, kurie nulėmė TVS pasikeitimą. Pakitusios realios sąlygos formaliai buvo legalizuotos Tarptautiniame valiutos fonde. 1978 metais buvo ištrauktos pataisos į jo statutą. Dėl to valstybės dabar turi teisę laisvai pasirinkti valiutos kurso nustatymo taisykles.

Savos valiutos kursą galima nustatyti pagal kitą valiutą, remtis valiutų krepšeliu arba jo iš vis nenustatinėti. Populiariausia valiuta, besiremianti valiutų krepšeliu, buvo ekiu (ECU). Tai Europos valiutos vienetas, į kurio sudėtį įėjo Europos Sąjungos šalių valiutos. SDR – speciali skolinosi teisė, tapusi pagrindiniu atsiskaitymo vienetu Tarptautiniame valiutos fonde, bet be realaus padengimo.

Valiutų vertė, besiremianti valiutų krepšeliu, keičiasi kasdien priklausomai nuo rinkos kursų pasikeitimų (jeinančių į krepšelį) valiutų atžvilgiu.

SDR sudėtis keičiasi reguliariai kas 5 metai ir apskaičiuojamas remiantis stipriausiomis valiutomis. Paprastai tai – USD, DM, Japonijos jena, Prancūzijos frankas ir Anglijos svaras sterlingų. Įtraukta pataisa į TVF statutą taip pat legalizavo aukso demonetarizaciją. Auksas jau neatliko pasaulinių pinigų funkcijos, todėl ir nebegalėjo nustatinėti valiutų kurso.

Dabartiniu metu didžioji dalis tarptautinės prekybos apyvartos remiasi atsiskaitymais valiuta, kurios kursas yra plaukiojantis. Kaip tik tokį kursą turi valiutos tų valstybių, kurios vaidina didžiausią vaidmenį prekyboje ir pasauliniame ūkyje.

1979 metais EEB šalys sukūrė Europos valiutų sąjungą (EVS, ECU). Jos tikslas buvo stabilizuoti valiutų kursus tų valstybių, kurios įeina į integracinę grupuotę. Vienu iš šios sistemos elementų buvo bendrųjų principų taikymas nustatant valiutų kursus. Kursų mechanizmo esmė Europos Sąjungoje remiasi tuo, kad kiekviena iš valiutų turi nustatytą centrinį kursą, išreikštą ekiu, o atskirų valiutų rinkos kursai gali nukrypti nuo vadinamojo centrinio kurso neperžengiant tam tikrų ribų. Jeigu kurios nors valiutos kursas pasieks patį žemiausią arba patį aukščiausią leidžiamą svyravimo lygį kitos valiutos atžvilgiu, tai abiejų šalių centriniai bankai privalo įsikišti į valiutos rinką, kad neleistų toliau kilti arba kristi tų valiutų rinkos kursui.

Centriniai valiutų kursai gali būti keičiami tik tai nusprendus visoms šalims, dalyvaujančioms kursų nustatymo mechanizmo veikloje, ir taip pat Europos Bendrijos komisijai. 1992 metų rugsėjį Europos valiutų sąjungoje prasidėjo paniškas bėgimas nuo silpniausių tų laikų valiutų: britų svarų sterlingų, italų lyros ir ispanų pesetų. Centriniais bankams nepavyko pakeisti minėtų valiutų kurso ir todėl jos buvo devaluotos. Dėl šių sutrikimų Britanijos valdžia priėmė nutarimą apie neterminuotą, o Italijos valdžia – apie laikiną savo valiutų dalyvavimą Europos valiutų sąjungos valiutų kursų nustatymo mechanizme. 1993 metų vasarą prasidėjo eilinė Europos valiutų sąjungos krizė, o 1993 metų rugpjūtį ES vyriausybės sprendimu buvo išplėstos iki tol buvusios labai siauros valiutų rinkos kursų svyravimo ribos. Nuo 2,2–6 procentų iki 15 procentų žemyn arba aukštyn nuo centrinio kurso. Pagrindinė šių

sutrikimų priežastis buvo Vokietijos centrinio banko vedama pinigų politika. Keletą kartų buvo vienpusiškai pakelta palūkanų norma – norint neprarasti kainų didėjimo kontrolės ir kartu stabdyti infliacijos tendencijas, kurių grėsmė iškilo susijungus Vokietijoms. Įvedus plaukiojančius valiutų kursus, padidėjo neužtikrintumas ir nestabilumas tarptautinėje valiutų apyvartoje, stiprėjo rizikos veiksniai.

Nuo 1999 metų sausio 1 d. įvesta ES naujoji valiuta – euras (*euro*). Tai Maastrikto sutarties realizacija. Šių pinigų įvedimas buvo numatytas 1999 metais. (Lietuva galėjo įsivesti eurą nuo 2007 m. sausio 1 d.)

71. Valiutos kurso keitimo būdai

1. Lankstus, arba plaukiojantis valiutos kursas.

Valiutų pasiūla ir paklausa priklauso nuo kapitalų judėjimo iš vienos šalies į kitą, nuo vartotojų skonį kitimo, santykinio pajamų kitimo, santykinio kainų kitimo, santykinės realių palūkanų normos kitimo ir nuo spekuliacijos. Kai lankstaus kurso valiutos kaina krenta kitų valiutų atžvilgiu, sakoma, jog ši valiuta nuvertėja (pavyzdžiui, jei euras pabrangtų nuo 3,45 iki 4 litų, tuomet būtų sakoma, kad litas nuvertėjo euro atžvilgiu), o kai jos vertė kyla kitų valiutų atžvilgiu, sakoma, kad lankstaus kurso valiutos vertė didėja (pavyzdžiui, jei euras atpigėtų nuo 3,45 iki 3 litų, tuomet būtų sakoma, kad lito vertė pakilo euro atžvilgiu). Tokie valiutų kurso kitimai įvairiai veikia vidines šalių ekonomikas ir valstybių tarpusavio ryšius. Pavyzdžiui, valiutos kurso nuvertėjimas skatintų nuvertėjusios valiutos šalies prekių ir paslaugų eksportą, bet tuo pačiu stabdytų importą iš užsienio, kas gerintų valstybės mokėjimo balansą. Tačiau valiutos nuvertėjimo atveju neigiamai mažėtų prekių mainų veiksmingumas, pelningumas, kapitalo įplaukos, palūkanų normos ir kt.

Esama keletas lankstaus kurso sistemų atmainų: lankstaus kurso sistema, kai kursas tikrai laisvai formuojasi rinkoje (pavyzdžiui, euro kursas Australijos dolerio atžvilgiu); lankstaus kurso sistema, kai kursas iš dalies yra veikiamas įvairių centrinio banko intervencijų, pavyzdžiui, euro

kursas dolerio atžvilgiu. Tokiu atveju dar kalbama apie valdomą slankumą, arba apie „nešvarų slankumą“, siekiant pabrėžti, kad į rinkos jėgų veikimą kišamasi.

Ne visos valstybės priima lanksčius valiutų kursus, kai kurios laikosi nustatytojo valiutų kurso. Taip yra, matyt, todėl, kad dar nėra sugalvota idealaus valiutų kurso, juk ir nustatytieji, ir lankstūs valiutų kursai turi savų pranašumų ir savų trūkumų.

Lankstus valiutos kursas yra kritikuojamas daugeliu aspektų: net ekonomikos teorijoje teigiama, jog lanksčių valiutų kursų svyravimai gali sugriauti tarptautinės prekybos ir investicijų sistemą, tačiau jau kai kurie ekonomistai diskutuoja „...ar šis griovimas, esant svyruojantiems valiutų kursams, yra stipresnis, negu Tarptautiniam valiutos fondui vykdant nors ir nedažnus, bet staigius valiutų santykio pasikeitimus“.

Šis klausimas yra likęs dar neišspręstas. Lankstaus valiutos kurso šalininkai tokius svyravimus supranta kaip teigiamą dalyką, kuris suteikia daugiau laisvės monetarinei ir izdo politikai stabilizuojant vidaus ekonomiką, o ne vien tik patį valiutos kursą, o štai šio kurso priešininkai pasisako prieš tokią laisvę, teigdami, jog labiau tikėtina, kad silpnos vyriausybės vadovausis infliacine politika.

Lankstaus valiutos kurso svyravimai gali sukelti didelių vidinių ekonominių problemų, t. y. jei kristų nacionalinės valiutos vertė, tuomet užsieniškąs prekės brangtų ir žmonės jų pirktų mažiau, taigi – importinių prekių kainų didėjimas vėlgi sąlygotų vidaus infliacijos atsiradimą. Atsiranda vadinamasis „klaidingas ciklas“. Tačiau taip gali atsitikti tik su tokia valstybe, kurios tarptautinių mokėjimų būklė silpna, o štai jei lankstaus kurso šalis vadovautųsi stabilia vidaus politika, tuomet jos vidaus rinkos neveiktų užsienyje atsirandantys infliaciniai reiškiniai, o šis ciklas netgi taptų palankus valstybei (pavyzdžiui, jei šalis vadovausis stabilia kainų politika, jos prekės taps patrauklesnės užsienio vartotojui ir jis kels šalies tiekėjos valiutos kainą, t. y. nuvertins savo valiutos kainą. Todėl importas stabilios kainų politikos viduje išliks pigus, nepaisant užsienio infliacijos).

Daugelis lankstaus valiutos kurso priešininkų kritikuoja šį kursą dėl

1973 metais ir vėliau kilusių didelių valiutų kursų svyravimų, kurie gali būti labai pragaištingi šalių vidaus pramonei. Šio valiutos kurso šalininkai kaip vieną įtikinamiausių lankstaus valiutos kurso privalumų pateikia tokį argumentą: jog jau aštuntojo dešimtmečio pradžioje žlugusi nustatytųjų valiutos kursų sistema įrodo ją esant prastesne už šiuo metu daugelyje šalių esančią lankstaus valiutos kurso sistemą. „Kai valiutų kursui leidžiama svyruoti, šalims nereikia ginti esamo valiutos kurso, taikant vidaus paklausą ribojančią ekonominę politiką“, ir vyriausybės daugiau dėmesio gali skirti visuminės paklausos politikos įgyvendinimui, siekdama šalyje pakelti užimtumo lygį, išlaikyti stabilias kainas, o ne ginti fiksuotą valiutos kursą.

2. Fiksuotas valiutos kursas

Griežta šio žodžio prasme fiksuotas keitimo kursas pasitaiko retai, paprastai tik tose šalyse, kur jis nustatomas administraciniu būdu. Pavyzdžiui: tarp Belgijos ir Liuksemburgo buvo sudaryta valiutos sąjunga, o Belgijos frankas buvo susietas su Liuksemburgo franku santykiu 1:1.

Lankstaus valiutos kurso alternatyva yra fiksuotas valiutos kursas. Tačiau fiksuotas kursas nebūtinai gali išlikti toks, koks nustatytas (pavyzdžiui, 1 euras – 3,4528 lito), nes, visų pirma, valiutų kursus veikia paklausa ir pasiūla. Pasiūla ir paklausa yra kintanti ir priklauso nuo daugelio rinkos veiksnių. Taigi vyriausybės, norėdamos išlaikyti fiksuotus savo valiutų kursus, bus priverstos kištis į valiutų rinką. Yra įvairių būdų, kaip vyriausybės gali bandyti išlaikyti fiksuotą savo valiutos kursą:

1) Jos gali panaudoti užsienio valiutų rezervus, kad paveiktų užsienio valiutų rinką. Tokiam atvejui įvairių šalių vyriausybės ir centriniai bankai laiko užsienio valiutų rezervus. Tačiau tai yra dirbtinis valiutos kurso palaikymas.

2) Ko gero, kur kas veiksmingesnis būdas fiksuotam valiutos kursui išlaikyti būtų vyriausybės griežtos prekybos politikos vykdymas. Tokiu tikslu vyriausybė gali:

- riboti prekių importą iš atitinkamos šalies ar apskritai iš užsienio,
- gali skatinti eksportą į kitas šalis arba į konkrečią valstybę,

- padidinusi importo muitus, sumažinti prekių importą,
- apmokestinusi dividendus ir gaunamus procentus už investuotą kapitalą šalyje, sumažinti vietinės valiutos paklausą dėl sumažėjusių investicijų iš užsienio,
- taip pat siekdama padidinti savo valiutos pasiūlą, ji gali suteikti subsidijas tam tikroms eksporto šakoms.

3. Kartais vyriausybė, siekdama palaikyti stabilų fiksuotos valiutos kursą, gali taikyti valiutos keitimo kontrolę arba normavimą. Tokia politika, kaip ir griežtos prekybos taikymo politika, susilaukia daug kritikos. Visų pirma, tokie veiksmai, kaip kvotų taikymas, tarifai, eksporto subsidijos, valiutos keitimo normavimas, panaikina laisvos užsienio prekybos privalumus, todėl atsiranda diskriminacija tarp importuotojų ir eksportuotojų. Tokią politiką kritikai vadina prievartine, kuri skatina atsirasti „juodajai rinkai“, kur galėtų vykti nelegalūs pirkimo ir pardavimo sandėriai.

4. Dar viena vyriausybės veikla gali palaikyti nepakitusį savo valiutos kursą – tai griežtos išdo ir monetarinės politikos vykdymas, kas sukeltų kainų lygių kritimą, lyginant su importuojamomis prekėmis, todėl labiau būtų perkamos vietinės gamybos prekės, taip pat padidėtų valiutos palūkanų normos, dėl ko vietiniai gyventojai ir įmonė daugiau lėšų investuotų savo šalyje, taip pat pigesnės prekės ir didesnės palūkanų normos skatintų užsienio šalis importuoti daugiau prekių ir investuoti daugiau kapitalo šioje valstybėje. Visa tai iš dalies sumažintų pradinį šalies mokėjimų balanso deficitą. Iš apsvarstytų priemonių, kaip palaikyti pastovų fiksuotos valiutos kursą, matyti, kad šie būdai turi nemažai trūkumų: tai ir didėjantis nedarbas, ir žemas kainų lygis, mažėjantis gaminamos produkcijos kiekis. „Mokėjimų balanso sureguliuojimas ir krašto ekonominis stabilumas yra kiekvienai šaliai svarbiausi ekonominiai tikslai, tačiau įgyvendinti šiuos tikslus yra labai sudėtinga.“

Fiksuoto ir lankstaus valiutų kursų privalumai ir trūkumai.

1) Fiksuoto kurso privalumai ir trūkumai:

Pagrindinis privalumas tas, kad nėra kurso pasikeitimo rizikos, t. y.

tarptautinėje prekyboje dalyvaujančios įmonės tiksliai žino, kiek jos turi sumokėti už pirktas prekes, ar kiek jos gaus prekes pardavusios.

Svarbiausias trūkumas tas, kad, siekdamas palaikyti fiksuotą keitimo kursą, centrinis bankas, gresiant devalvacijai (jei einamosios sąskaitos balansas deficitinis), eikvoja užsienio valiutos rezervus, ir netgi jei jų nepakanka, didėja šalies tarptautinis įsiskolinimas; jei gresia valiutos revalvacija (kai einamosios sąskaitos balansas perteklinis), tai užsienio valiuta bus superkama, o tai sąlygos infliacinį pinigų kiekio šalyje padidėjimą.

2) Lankstaus keitimo kurso privalumai ir trūkumai:

Privalumai:

a) pagrindinis tas, kad šis kursas automatiškai reaguoja į rinkos pasikeitimus, t. y. nėra galimų neteisingų įvertinimų. Keitimo kursų pritaikymai, jei yra nustatytas keitimo kursas, taip pat ir EVS viduje – vykdavo „per vėlai“ ir „per silpnai“;

b) mokėjimo balanso pažeidimai, kuriuos gali sąlygoti tarptautinių kainų, sąnaudų ar palūkanų skirtumai, savaime pašalinami, kai yra lankstus keitimo kursas. Tai reiškia, kad šalyje galima vykdyti ekonominę politiką, kuriai negresia išorės jėgų poveikiai.

Trūkumas – kad didėja rizika tarptautinėje prekyboje, nes neįmanoma nuspėti galimo kurso pasikeitimo. Valiutos keitimo kursų svyravimų galimybė apibūdinama nepastovumo sąvoka.

Realusis ir nominalusis valiutų kursai

Nominalusis valiutos kursas – tai viena valiuta, išreikšta kitos valiutos atžvilgiu (pavyzdžiui, 1 euras – 3,4528 lito). Nominalusis kursas laikui einant gali pasikeisti. Tai gali atspindėti vienos ar kitos valiutos vidaus kainų pokyčius, susidariusius dėl infliacijos.

Realusis valiutos kursas – tai nominalusis valiutos kursas, įvertinantis šalių infliacijos skirtumus, t. y. realusis valiutos kursas išlieka nepakitęs, kai tuo tarpu nominalusis valiutos kursas kinta dėl infliacijos. Sakoma, kad nominalusis kursas kompensuoja vidaus infliacijos skirtumus. Tačiau ši teorija neatitinka JAV dolerio kurso svyravimų pasutiniaisiais dviem dešimtmečiais, kas visai nebuvo infliacijos skirtumų

atspindys, o realusis valiutos kursas taip pat labai svyravo, sukeldamas JAV prekių konkurencinio pajėgumo pasaulinėse rinkose didesnius pokyčius.

Reguliuojami ir laisvai plaukiojantys valiutų kursai

Kai valstybėje yra fiksuotas valiutų kursas, ilgainiui kylant šalies prekių kainoms dėl vidaus infliacijos pasaulinėje rinkoje, susidaro šalies mokėjimų ir prekybos balanso deficitas. Tačiau jeigu valstybėje nustatytas plaukiojantis valiutos kursas, o šalies viduje vyrauja dideli infliacijos tempai, tai net sumažėjus valiutos kursui, perkamosios galios paritetas ir prekybos konkurencingumas tarptautinėje rinkoje išliks nepakitęs. Tarptautinis konkurencingumas nustatomas, lyginant įvairių šalių prekių santykinės kainas, įvertintas vienoda valiuta, t. y. pastovus tarptautinis konkurencingumo lygis išlaikomas, įvertinant plaukiojančių kursų šalių valiutas pagal jų nominalų valiutos kursą. Taip vertinant bus pastebėta, jog šalių, kurių vidaus rinkoje vyrauja dideli infliacijos tempai, nominalusis valiutos kursas sumažės, ir atvirkščiai – nominalusis valiutos kursas padidės toje plaukiojančių valiutų kursų valstybėje, kurioje vyraus nedideli, lyginant su kitomis šalimis, infliacijos tempai.

Vadinasi, ilguoju periodu plaukiojančių valiutos kursų režimas gali sureguliuoti didžiulius tarptautinius vidaus infliacijos vystymosi ir pinigų masės augimo tempų skirtumus. Tačiau, kaip žinia, plaukiojančių valiutų kursai rodo kasdieninės valiutos pasiūlos ir paklausos valiutų rinkoje pasikeitimus, kurie priklauso nuo mokėjimo balanso kapitalo sąskaitoje, taip pat nuo palūkanų normos. Iš viso to matyti, kad plaukiojančių valiutų kursai neišlaiko perkamosios galios pariteto trumpuoju periodu.

Faktiškai nuo 1973 metų pakeitus fiksuotų valiutos kursų sistemą laisvai plaukiojančiais valiutų kursais, valstybių centriniai bankai neleisdavo laisvai svyruoti valiutų kursams, o reguliuodavo juos, kišdamiesi į užsienio valiutų rinką, kurioje iš turimų užsienio valiutų rezervų prekiaudavo dempingo pagrindais, šitaip keisdami valiutos kurso pusiausvyrą. Valiutų kursų reguliavimas suteikė valiutų kursams

lankstumo rinkoje ir tuo pačiu užtikrino finansams jų skatinimą ir palaikymą, taip pat palaikė tarptautinės prekybos augimą. Šio valiutos kurso šalininkai teigia, kad tokia sistema padeda įveikti tokius nuolat ekonomiką lydinčius sukrėtimus, pavyzdžiui, staigus naftos kainų kilimas 1973–1974 metais, 1979–1980 metais. Tačiau šios sistemos kritikai teigia, jog reguliuojamiems valiutos kursams nepavyko išsilaikyti pastoviems net tokiu atveju, kai valstybės vidaus ir išorės ekonominės ir finansinės sąlygos buvo stabilios.

72. Šiuolaikinių valiutos keitimo santykio rūšys

Valstybės TVF narės šiuo metu gali laisvai pasirinkti vieną iš penkių dabar esančių valiutos kursų, kurie gali būti fiksuoti, lankstūs arba jų abiejų mišinys. Pagal pavadinimus dabar išskiriami tokie valiutų kursai:

- Nepriklausomai plaukiojantys valiutos kursai,
- Bendri plaukiojantys valiutos kursai,
- Netiesiogiai susiję valiutos kursai,
- Įvairių valiutų krepšelio susiję valiutos kursai,
- Valiutos kursas pagal „slenkančio pariteto“ sistemą.

Pirmajai valiutos kurso sistemai priskiriami tokie valiutos kursai, kurie susidaro priklausomai nuo valiutų pasiūlos ir paklausos rinkoje, taip pat šiuos kursus gali reguliuoti šalių centriniai bankai, stengdamiesi išlaikyti stabilius valiutos kursus arba valdyti trumpalaikius jo pasikeitimus. Todėl šis valiutos kursas dar vadinamas „valdomu“. Šią sistemą dažnai taiko industrinės šalys. Bendrus plaukiojančius valiutos kursus taikė Europos valiutinės sistemos šalys, kurios tarpusavio atsiskaitymams naudojo fiksuotus valiutos kursus su tam tikra leidžiama kursų svyravimų riba, o atsiskaitydamos su kitomis valstybėmis Europos valiutinės sistemos šalys taikė kaip ir pirmos grupės sistemoje – nepriklausomai plaukiojančius valiutos kursus.

Netiesiogiai susiję valiutos kursai pasižymi tuo, kad yra griežtai nustatytas dydis vienos iš vyraujančios šalies valiutos atžvilgiu. Tai daugiausiai TVF valstybių narių naudojamas valiutos kursas, kuris yra laikomas vie-

nu labiausiai priklausomu valiutos kursu.

Valiutos krepšeliu susijusiais valiutos kursais vadinami tokie valiutų kursai, kurie būna nustatomi pagal SDR arba kokią kitą dirbtinai kontroliuojamą valiutos krepšelio fiksuotą valiutos kursą. Pavyzdžiui, prie įvairių valiutų krepšelių yra prisirišusios Norvegija, Danija, Singapūras ir kitos šalys.

Valiutos kursas pagal „slenkančio pariteto“ sistemą pasižymi tuo, kad šalyse, kuriose jis naudojamas, vietinės valiutos kursas tvirtai nustatomas su atskiromis valiutomis, tačiau ryšys tarp valiutų pokyčių ne automatiškas, o apskaičiuojamas pagal ypatingas koreguojančias formules. Tokio valiutos kurso sistema naudojama Peru, Brazilijoje ir kt.

Revalvacija ir devalvacija

Revalvacija – tai valiutos kurso kilimas. Jis reiškia vietos valiutos užsienio vertės didėjimą. Priklausomai nuo to, kokia naudojama kotiruotė ji pasireišk:

- a) esant tiesioginei kotiruotei, kursas sumažės, pavyzdžiui: nuo 3,45 LTL / 1 EUR iki 3 LTL / 1 EUR;
- b) esant netiesioginei kotiruotei, kursas padidės, pavyzdžiui: 0,29 EUR / 1 LTL iki 0,35 EUR / 1 LTL.

Devalvacija – tai valiutos nuvertėjimas. Jis reiškia vietos valiutos užsienio vertės mažėjimą. Priklausomai nuo to, kokia naudojama kotiruotė, ji pasireišk:

- a) esant tiesioginei kotiruotei, kursas padidės, pavyzdžiui: nuo 3,45 LTL / 1 EUR iki 4 LTL / 1 EUR;
- b) esant netiesioginei kotiruotei, kursas sumažės, pavyzdžiui: 0,29 EUR / 1 LTL iki 0,20 EUR / 1 LTL.

Galima apskaičiuoti valiutos devalvacijos normą ir revalvacijos normą. Skaiciuojant būtina atsižvelgti į naudojamą kotiruotę.

Devalvacijos norma esant tiesioginei kotiruotei:

$$\text{Dev} = (V_0 \text{ LTL} / \text{USD} / V_1 \text{ LTL} / \text{USD}) - 1$$

Kur, V_0 – pradinis valiutos kursas;

V_1 – naujas valiutos kursas.

Devalvacijos norma esant netiesioginei kotiruotei:

$$\text{Dev} = (V_1 \text{ USD} / \text{LTL} - V_0 \text{ USD} / \text{LTL}) / V_0 \text{ USD} / \text{LTL}$$

Revalvacijos norma esant tiesioginei kotiruotei:

$$\text{Rev} = (V_0 \text{ LTL/USD} / V_1 \text{ LTL/USD}) - 1$$

Revalvacijos norma esant netiesioginei kotiruotei:

$$\text{Rev} = (V_1 \text{ USD/LTL} - V_0 \text{ USD/LTL}) / V_0 \text{ USD/LTL}$$

Kadangi keitimo kursas visada susieja dvi valiutas, tai vienos valiutos revalvacija (devalvacija) kartu reiškia kitos valiutos devalvaciją (revalvaciją).

Galimas revalvacijos poveikis makroekonominiu lygiu:

1) užsienio prekyboje revalvacijos poveikis bus skirtingas šalies eksportui ir importui.

- Šalies valiutos revalvacija sąlygoja eksportuojamų prekių pabrangimą užsienyje. Pavyzdžiui: Jei Lietuvos eksportuotojas siūlo prekę už 345 Lt, tai Europoje (pavyzdžiui, Vokietijoje) ji kainuos 100 eurų (3,45 Lt = 1 euras). Jei litas revalvuojamas (pavyzdžiui, 3 LTL = 1 euras), tai ta pati prekė Vokietijos pirkėjui dabar kainuos 115 eurų (3,45 : 3 x 100). Paklausos dėsnis teigia, jog kylant prekės kainai, mažėja jos perkamas kiekis. Vadinasi, tikėtina, jog savos valiutos revalvacija sumažins prekių ir paslaugų eksporto mastą.

- Importo atžvilgiu bus priešinga reakcija. Jeigu importuojama prekė kainavo 100 eurų, t. y. 345 Lt, tai po lito revalvacijos ji Lietuvoje kainuotų tik 300 Lt. Vadinasi, šalies valiutos revalvacijas sąlygoja importuojamų prekių atpigimą šalies viduje. Paklausos dėsnis teigia, jog mažėjant prekės kainai, didėja jos perkamas kiekis. Taigi tikėtina, jog savos valiutos revalvacija padidins prekių ir paslaugų importo mastą.

2) Nedarbo didėjimas šalyje – dėl vidaus valiutos revalvacijos mažėjančio eksporto apimtis gali priversti įmones mažinti gamybą, atleisti dalį darbuotojų. Kita vertus, pingant importui, vietinės gamybos prekėms bus vis sunkiau konkuruoti su analogiška importuojama produkcija vidaus rinkoje. Vadinasi, gali sumažėti vietinės gamybos prekių paklausa. Todėl realizavimo sunkumus pajus ir vietinei rinkai gaminančios įmonės, o tai dar labiau pablogintų situaciją darbo jėgos rinkoje.

3) Infliacijos sumažėjimas šalies viduje – atpigus importui, ypač jei pinga importuojamos strateginės žaliavos (pavyzdžiui, nafta), sumažėja importuotos sąnaudų infliacijos spaudimas. Kita vertus, mažėjant eksportui, šalis gauna mažiau užsienio valiutos įplaukų (jei eksporto paklausa elastinga kainų atžvilgiu). Taigi sumažėja pinigų kiekis, susijęs su gautos užsienio valiutos keitimu į vidaus valiutą.

Matome, jog vidaus revalvacijos atveju vėl išryškėja klasikinis konfliktas tarp kainų lygio stabilumo ir didelio užimtumo tikslų. Tad sąmoningas vidaus valiutos nuvertinimas daro panašų poveikį kaip apsauginiai muitai ir eksporto subsidijos.

Revalvacijos poveikis įmonės lygmeniu:

1) Revalvacija dėl eksportuojamų prekių kainų užsienyje padidėjimo pablogina eksportuojančių įmonių konkurencingumą užsienio rinkose; pingant importuojamoms prekėms, tuo pačiu metu didėja importuojamų įmonių konkurencingumas šalies viduje;

2) Sumažėja vertė reikalavimų, išreikštų užsienio valiuta, perskaičius juos į vidaus valiutą (pavyzdžiui, užsienio valiuta išreikštos eksporto sąskaitos); analogiškai sumažėja ir skolų, išreikštų užsienio valiuta, vertė, perskaičius jas į vidaus valiutą (pavyzdžiui, užsienio valiuta išreikštos importo sąskaitos);

3) dėl revalvacijos sumažėja įmonių balanso (išreikšto šalies valiuta) aktyvų ar pasyvų dalys, kurios pradžioje buvo išreikštos užsienio valiuta (pavyzdžiui, tiesioginės investicijos užsienyje arba užsienio valiuta paimti kreditai).

Devalvacijos poveikis makrolygiu:

1) Užsienio prekyboje devalvacijos poveikis bus skirtingas šalies eksportui ir importui.

Šalies valiutos devalvacija sąlygoja eksportuojamų prekių atpigimą užsienyje. Pavyzdžiui: Jei Lietuvos eksportuotojas siūlo prekę už 345 Lt, tai Vokietijoje prekė kainuos 100 eurų (kai 3,45 litų lygu vienam eurui). Jei litas devaluojamas (pavyzdžiui, 4 litai lygūs vienam eurui), tai tą patį prekę Vokietijos pirkėjui dabar kainuos 86,25 eurų. Paklausos dėsnis

teigia, jog mažėjant prekės kainai, didėja jos perkamas kiekis. Vadinasi, tikėtina, jog šalies valiutos devalvacija padidins prekių ir paslaugų eksporto mastą.

Importo atžvilgiu galima atvirkštinė schema. Jeigu importuojama prekė kainavo 100 eurų, tai yra 345 litus, tai po lito devalvacijos ji Lietuvoje kainuotų 400 litų. Vadinasi, šalies valiutos devalvacija sukelia įvežamų prekių pabrangimą šalies viduje.

Tuo tarpu paklausos dėsnis atskleidžia, kad didėjant prekės kainai, mažėja jos perkamas kiekis. Taigi tikėtina, jog savos valiutos devalvacija sumažins prekių ir paslaugų importo mastą. O minėtas eksporto ir importo kainų pasikeitimas dar apsunkins prekybos sąlygas. Nes devalvuojant vidaus valiutą, eksporto kainos mažėja, o importo kainos didėja, tuomet pajamų, gautų už pastovų eksportuojamų prekių kiekį, pakaktų tik mažesniai importuojamų prekių kiekiui apmokėti. Nepaisant to prekybos balansas tokioje šalyje turėtų gerėti, tai yra dažniausia nagrinėjami atvejai, kai šalys turi neigiamus prekybos balansus, ir būtent tarptautinės institucijos įkyriai siūlo devaluoti tos šalies valiutą;

2) Be to, galimi teigiami užimtumo veiksniai nagrinėjamoje šalyje, o vietinės valiutos devalvacijos sąlygotas eksporto masto augimas skatina didinti užimtumą eksportui gaminančiose įmonėse. Kita vertus, brangstant importui, vietinės gamybos prekės gali lengviau konkuruoti su analogiška importuojama produkcija, t. y. skatinamas užimtumo didėjimas ir vidaus rinkai gaminančiose įmonėse;

3) užimtumo didėjimo šalies viduje, devalvuojant vidaus valiutą, kaina yra didėjantys kainų indeksai, ar paprasčiau sakant, infliacija. Pirmiausia, pasireiškia importuotos žaliavos sąnaudų augimo infliacijos spaudimas, ypač jei importo paklausa yra santykinai neelastinga kainų atžvilgiu (tai gana įprasta žaliavų ir žemės ūkio produkcijos paklausai). Kita vertus, didėjant eksportui, šalis gauna daugiau užsienio valiutos įplaukų (jei eksporto paklausa elastinga kainų atžvilgiu). Taigi daugiau užsienio valiutos bus keičiama į vidaus valiutą, didės pinigų kiekis šalyje, kas irgi gali didinti infliacinį spaudimą.

Galimas devalvacijos poveikis pavienės įmonės lygiu:

1) devalvacija dėl nagrinėto eksportuojamų prekių kainų užsienyje sumažėjimo efekto pagerina eksportuojančių įmonių konkurencines galimybes užsienio rinkose; brangstant importuojamoms prekėms, tuo pačiu metu mažėja importuojančių įmonių konkurencingumas šalies viduje.

2) Padidėja vertė reikalavimų ir skolų, išreikštų užsienio valiuta, perskaičiavus tai į vidaus valiutą;

3) Dėl devalvacijos padidėja įmonių balanso (išreikšto šalies valiuta) tos aktyvų ar pasyvų dalys, kurios pradžioje buvo išreikštos užsienio valiuta.

73. Svarbiausios institucijos tarptautinėje finansų paradigmoje

Finansų sektorius yra nepaprastai reikšminga pastarųjų amžių pasaulio ūkio dalis. Daugumai suprantama, kad per pastaruosius dešimtmečius, po Antrojo pasaulinio karo, įvyko didelių globalaus ūkio pokyčių. Tie pokyčiai yra dideli, todėl galima tvirtinti, kad prasidėjo praktiškai naujas tarptautinių ir finansinių santykių etapas. Svarbus šių pokyčių elementas yra reiškinyms, dažnai vadinamas globalizacija arba valiutos ir finansų rinkų bei eurorinkos ir nacionalinių valiutos rinkų integracija į vieną globalinę tarptautinę rinką. Tąsyt tarptautinei finansų ir valiutų rinkų veiklai įtaką daro įvairios tarptautinės finansinės institucijos, tokios kaip valstybių grupių ir bankų susivienijimai bei sąjungos. Šios institucijos susikūrė remdamosi tarptautinėmis sutartimis socialinei–ūkiinei valstybių raidai plėtoti ir remti, teikiant joms kreditus, patarimus ir paramą ugdymo bei lavinimosi kryptyse, tuo pačiu užtikrinant kapitalo judėjimo vykdymą.

Visuotinai pripažįstama, kad tarptautinėmis finansų institucijomis laikomos šios organizacijos:

1) Tarptautinis valiutos fondas (TVF).

2) Tarptautinis rekonstrukcijos ir plėtros bankas (TRPB), dar vadinamas Pasaulio banku (PB). Jį sudaro pasaulio bankų grupė. Tai:

- a) Tarptautinė finansų korporacija (TFK),
 - b) Tarptautinė plėtros asociacija (TPA),
 - c) Daugiašalių investicijų garantijų agentūra (DJGA),
 - d) Tarptautinis investicinių ginčų sprendimo centras (TIGSC).
- 3) Tarptautinių atsiskaitymų bankas (TAB).
 - 4) Europos rekonstrukcijos ir plėtros bankas (ERPB).
 - 5) Europos investicijų bankas (EIB).
 - 6) Europos centrinis bankas (ECB) ir Europos centrinių bankų sistema (ECBS).
- 7) Tarptautinis investicijų bankas (TIB).
 - 8) Azijos plėtros bankas (APB).
 - 9) Afrikos plėtros bankas (AfPB).
 - 10) Tarptautinis Amerikos plėtros bankas (TAPB).
 - 11) Islamo plėtros bankas (IPB).
 - 12) Tarptautinio ekonominio bendradarbiavimo bankas (TEBB).
 - 13) Šiaurės investicijų bankas (ŠIB).
 - 14) Arabų valiutos fondas (AVF).
 - 15) Tarptautinis žemės ūkio plėtros fondas (TŽŪPF).
- Tarptautinės finansų rinkos skirstomos į:
- 1) Globalines (dvi didžiausios tarptautinių finansų institucijos – Tarptautinis valiutos fondas (TVF) ir Tarptautinis rekonstrukcijos ir plėtros bankas (TRPB), arba kitaip Pasaulinio banko grupė (PB) ir Tarptautinių atsiskaitymų bankas (TAB).
 - 2) Regionines – visos kitos institucijos.
- Pagal veiklos pobūdį:
- 1) Tarptautinės bankinės institucijos – tarptautiniai investiciniai bankai, plėtros bankai ir Tarptautinių atsiskaitymų bankas (TAB).
 - 2) Tarptautinės finansinės nebankinės institucijos – TVF ir Europos monetarinis institutas (t. y. Europos centrinis bankas ir Europos centrinio banko sistema), kurie koordinuoja valstybių narių pinigų politiką.
- Tarptautinės finansinės institucijos atlieka šias funkcijas:
- 1) kreditavimas ir investavimas globaliniu ir regioniniu mastu;
 - 2) ekonomikos stabilizavimas;

- 3) šalių narių integracija;
- 4) keitimasis informacija ir patyrimu;
- 5) informacijos apie tam tikrų valstybių ir regionų ūkio raidą sklaidimas;

6) techninė parama ir kadru mokymas.

Svarbiausia, kad padeda bendradarbiauti skirtingų šalių bankams, vėslininkams, nebankinėms finansinėms institucijoms, vyriausybinėms organizacijoms.

74. Globalios rinkos finansų institucijos

I. Tarptautinis valiutos fondas TVF (angliškai IMF – *International Monetary Fund*) – tarptautinė organizacija, kurios paskirtis:

- reguliuoti valstybių fondo narių valiutinius ir kreditinius santykius,
- teikti joms finansinę pagalbą mokėjimų balanso deficito sąlygomis.

Fondas turi specializuotos Jungtinių Tautų įstaigos statusą. Ši organizacija įkurta 1944 metų liepos 1–22 dienomis Brettono Woodso mieste lyje (JAV) Jungtinių Tautų steigiamojoje konferencijoje. Jos metu buvo priimti TVF sutarties straipsniai, vykdančys ir įstatų funkcijas. Šis dokumentas įsigaliojo 1945 metų gruodžio 27 dieną, o praktinę veiklą Fondas pradėjo 1946 metų gegužės mėnesį; tada jį sudarė 39 valstybės. Valiutinės operacijos atliekamos nuo 1947 m. kovo 1 d. Fondo narėmis yra daugiau kaip 180 šalių. 2013 metų duomenimis, TVF priklausė 188 valstybės (Lietuva TVF nare tapo 1992 metais). Būstinė – Vašingtone (JAV), be to, TVF turi skyrius Paryžiuje (Prancūzijoje), Ženevoje (Šveicarija), Tokijuje (Japonija) ir prie Jungtinių Tautų Niujorke (JAV).

Oficialus TVF uždavinys – skatinti tarptautinį bendradarbiavimą valiutos srityje ir prekybą. Fondas kontroliuoja tarptautinių valiutų ir prekybos sutarčių vykdymą, teikia valstybėms trumpalaikius kreditus mokėjimų balansui išlyginti, skatina ir remia daugiašalės atsiskaitymų sistemos kūrimą.

Valdymo organai:

- 1) Valdytojų taryba – Aukščiausias TVF organas, kurioje kiekvienai

šaliai atstovauja valdytojas ir jo pavaduotojas, paprastai – tai finansų ministrai arba centrinių bankų vadovai.

Tarybos kompetencija – spręsti visus fondo veiklos pagrindinius klausimus:

- TVF sutarties straipsnių keitimas;
- Naujų narių priėmimas;
- Jų fondo kapitalo dalies nustatymas ir pakeitimas;
- Vykdomųjų direktorių rinkimai.

Valdytojų sprendimai priimami paprasta balsų dauguma (ne mažiau kaip pusė visų balsų), o svarbiausiais operatyviniais arba strateginiais klausimais – specialia dauguma (atitinkamai 70 arba 80 šalių narių balsų). Taigi JAV kartu su Vakarų Europos valstybėmis praktiškai turi galimybę kontroliuoti TVF sprendimus ir pakreipti jo veiklą nepažeisdamos savų interesų.

2) Vykdomoji Taryba – valdytojų taryba daugelį savo įgaliojimų delegavo jai, t. y. direktoratui, kuris atsakingas už TVF reikalų tvarkymą. Tai – nemažai klausimų, susijusių su politiniais, administraciniais ir operatyviniais aspektais: kreditų suteikimas šalims narėms ir jų valiutos kursų politikos kontrolė.

Vykdomoji taryba nuolat dirba fondo būstinėje Vašingtone ir rengia posėdžius paprastai 3 kartus per savaitę. Vykdomųjų direktorių skaičius yra 24. Nuo 2008 metų aštuoni yra skiriami pagal TVF įnašus. Tai – JAV, Vokietijos, Japonijos, Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos, kurios fondo kapitale turi didžiausias kvotas, dar trys vykdomieji direktoriai yra skiriami iš Saudo Arabijos, Rusijos ir Kinijos. Kiti 16 direktorių yra išrinkti iš likusių šalių narių, suskirstytų į atitinkamas grupes, suformuotas atsižvelgiant į geografinio atstovavimo principą arba į bendrus interesus. Vykdomieji direktoriai skiriami ir renkami vieną kartą per dvejus metus. Direktorius disponuoja tokiu balsų skaičiumi, kuriuo naudojasi bendrai išrinkę jį valdytojai. Tačiau daugeliu atvejų sprendimai čia priimami ne formaliu balsavimu, o iš anksto susitarus jos nariams. TVF vykdomoji taryba išrenka 5 metams direktorių valdytoją, kuris kartu yra ir vykdomosios tarybos pirmininkas.

Apskritai pagrindinė TVF veikla – tai valiutų kursų reguliavimas ir tarptautinės finansų sistemos likvidumo palaikymas. Iki 1971 metų, kai vyravo fiksuotų valiutų kursų sistema, šalys, norėdamos pakeisti savo valiutos kursą, turėdavo gauti TVF sutikimą, o po 1971 metų, kai daugelis valstybių savo valiutų kursus pakeitė laisvai kintančiais, TVF nebereguliuoja valiutos kurso svyravimų, tačiau šalys TVF narės yra įpareigtos laikytis „padoraus elgesio“ taisyklių, kurias nustatė fondas, atsisakydamas tiesioginės valiutų kontrolės.

Iš pradžių kiekviena TVF šalis narė turėjo nustatyti savo valiutos paritetą pagal JAV dolerį arba auksą, tačiau 1970 metais fondas sukūrė naują tarptautinį atsargos kapitalą, specialią skolinimosi teisę – SDR, padidinančią tarptautinio likvidumo kiekį. Taip buvo padaryta todėl, jog buvo manyta, kad gali neužtekti aukso ir kitų tarptautinių rezervų aktyvų, ir todėl, kad daugelis šalių negalėjo patenkinti savo rezervų poreikių nesukeldamos JAV mokėjimo deficito. 1972 metais auksas nustojo būti TVF pagrindiniu rezervu. SDR yra TVF šalių narių piniginiai aktyvai, laikomi kaip užsienio atsargos. Pradžioje vienas SDR buvo lygus vienam JAV doleriui. Bet nuo 1973 metų SDR sudėtis apskaičiuojama kas keli metai iš stipriausių pasaulio valiutų. Šiuo metu vieno SDR vertė yra valiutų suma, kuri lygi 0,423 euro; 12,1 jenos; 0,111 Britanijos svaro ir 0,66 JAV dolerio. Pagal pagrindinių valiutų krepšelio svorį tai sudaro 41,9 nuošimčio JAV dolerio, 37,4 nuošimčio euro, 9,4 nuošimčio Japonijos jenos ir 11,3 nuošimčio Didžiosios Britanijos svaro.

Kapitalas ir paskolų ištekliai

Tarptautinio valiutos fondo lėšos formuojamos valstybių narių išmokėtų kvotų sąskaita. Kiekvienos valstybės kvota TVF kapitale apskaičiuojama atsižvelgiant į tos valstybės bendrąjį nacionalinį produktą vienam žmogui, užsienio prekybos mastą ir daugelį kitų ekonominių rodiklių, tuo lemiant kiekvieno dalyvio balsų skaičių, kai priimami sprendimai. TVF turi galimybę papildyti nuosavą kapitalą iš pasiskolintų lėšų, buvo sudarinėjamos paskolų sutartys. 1997 m. sutartį pasirašė 25 valstybės arba centriniai bankai. Fondas gaudavo paskolų iš Belgijos,

Saudo Arabijos, Šveicarijos, Japonijos ir kai kurių kitų šalių centrinių bankų, taip pat ir Tarptautinio atsiskaitymų banko (TAB) – Bazelis, Šveicarija.

Finansų politika

1) Svarbi TVF funkcija – padėti savo nariams padengti mokėjimų balanso deficitą, tai yra (trejiems penkeriems metams) kredito teikimas valstybėms narėms, kuris gali sudaryti 125 procentus šalies kvotos dydžio, ir yra teikiamas SDR arba reikalaujama valiuta. Tačiau tuomet šalys yra priklausomos nuo atitinkamų TVF keliamų politinių-ekonominių sąlygų.

Rekomenduojamos priemonės, skirtos sutvarkyti mokėjimų balansą, kurios TVF paprastai nulemia savo kreditų išdavimą:

- a) Vyriausybės išlaidų mažinimas, tarp jų švietimo reikalams, sveikatos apsaugai, pensijoms ir kt. socialinėms reikmėms;
- b) Mokesčių didinimas asmeninėms pajamoms;
- c) Valstybės subsidijų mažinimas arba panaikinimas maisto ir vartojimo prekėms, tai ir nulemia šių prekių kainų didėjimą;
- d) Nacionalinės valiutos devalvacija.

Atsižvelgiant į konkrečią padėtį, šias priemones galima taikyti įvairiai jas derinant.

TVF leidžia valstybėms skolininkėms pačioms spręsti, kokių būdu reikia pasiskirstyti skolų našta visuomenės soc. sluoksniams.

2) Be tokios tiesioginės pagalbos, TVF dar padeda valstybėms sudaryti įvairias sutartis, kuriose numatoma pagalba fondo narėms su pramoninių šalių vyriausybėmis, centriniais bankais, Tarptautiniu atsiskaitymų banku Bazelyje, Pasaulio banku ir kitais privačiais bankais.

3) TVF organizuoja tarptautinių ekonominių ir finansinių problemų tyrimus ir skelbia jų rezultatus; t. y. Tarptautinis valiutos fondas kas mėnesį leidžia tarptautinės finansų statistikos leidinius su TVF šalių narių suvestinėmis lentelėmis, kuriose pateikiami valiutų keitimo kursai, surinkti duomenys apie atitinkamos valstybės poziciją TVF, jos (šalies) likvidumą, palūkanų normas, šalies importą ir eksportą, valstybės finan-

sus, nacionalines sąskaitas ir kt.

4) Be finansinio pobūdžio veiklos, TVF:

- suteikia valstybėms narėms techninę pagalbą mokesčių ir pinigų politikos srityje;

- rengia specialistus finansų ministerijoms ir bankams.

Šios institucijos yra Vašingtone ir Vienoje.

5) TVF teikia pačioms neturtingiausioms besivystančioms šalims (ne narėms) ilgalaikes lengvatines paskolas mokėjimų balansų pusiausvyrai pasiekti ir struktūrinei ekonomikos pertvarkai atlikti. Šios paskolos yra finansuojamos ne iš bendrų fondo išteklių, o daugiausia teikiant kreditus ir subsidijas, kurias valstybės suteikia pačiam Tarptautiniam valiutos fondui, tuo pačiu suteikdamos jam galimybę suteikti lengvatinę finansinę pagalbą kitoms šalims, turinčioms teisę ją gauti. Šios lėšos, ateinančios iš minėtų šaltinių, valdomos atskirai nuo savųjų TVF išteklių.

Nuo 1994 metų didėjant valiutinių krizių ir globalinių sukrėtimų grėsmei, TVF į savo veiklą įtraukė nemažai naujovių:

1) Skubaus finansavimo mechanizmas – tai procedūrų kompleksas, užtikrinantis greitą kreditų suteikimą valstybėms fondo narėms, kai kyla tarptautinių atsiskaitymų krizių ir reikia nedelsiant TVF pagalbos. Šios procedūros ne kartą buvo naudojamos 1997–1998 metais kredituojant Pietryčių Azijos šalis, Rusiją, patyrusias finansines ir valiutines krizes.

2) Valiutinės stabilizacijos fondų palaikymas – jis gali būti taikomas remiantis susitarimais dėl kreditų su valstybėmis narėmis, stabilizuojant jų valiutos kursus ir numatant sukurti valiutos stabilizacijos fondus (daugiausia taikoma stiprinant valiutos kurso pririšimo sistemą prie kitos šalies valiutos).

3) Skubi pagalba – ji padeda valstybėms narėms įveikti mokėjimų balansų pusiausvyros sutrikimus, iškilusius dėl stichinių nelaimių.

4) Pagalba šalims, išgyvenusioms konfliktus, – praeito amžiaus pabaigoje vykdomoji taryba išplatino skubios finansinės pagalbos suteikimo šalims, patyrusioms karinius-politinius konfliktus, nuostatus. Jais remiantis buvo suteikta finansinė pagalba Albanijai, Ruandai ir Tadžikistanui. Fondas bendradarbiauja su kitomis tarptautinėmis orga-

nizacijomis ir pirmiausia su Pasaulio banku. Svarbų vaidmenį vaidina TVF ryšiai su Tarptautiniu atsiskaitymų banku ir ypač su Bazelio banko priežiūros komitetu.

Kaip ir kiekviena tarptautinė organizacija, TVF atlieka šalių dalyvių partnerystės skatinimo ir tarpininkavimo vaidmenį, taip pat yra nacionalinių, ekonominių ir politinių interesų konkurencijos arena. JAV pastaruoju metu yra priversta derinti savo veiklą su didžiausiomis Vakarų Europos valstybėmis ir Japonija. Tarptautiniame valiutos fonde didėja ir besivystančių Azijos, Afrikos ir Lotynų Amerikos šalių įtaka. Tačiau JAV įtaka Tarptautiniame valiutos fonde dar išlieka dominuojanti ir ypač tai pasakytina apie galimybę blokuoti nepriimtus sprendimus.

II. Tarptautinis rekonstrukcijos ir plėtros bankas (TRPB) – dažnai perdėtai sureikšminant vadinamas „pasaulio banku“ (PB). Tai – pagrindinis tarptautinis kreditavimo organas, tarptautinė tarpvyriausybė organizacija, specializuota Jungtinių Tautų įstaiga, įkurta 1944 metais Jungtinių Tautų Brettono Woodso konferencijos sprendimu. Banko statutai įsigaliojo 1946 metų gruodžio 27 dieną, o savo veiklą pradėjo 1946 metų birželį. „Pasaulio banko“ nariais gali būti tik tos šalys, kurios priklauso TVF. Tai bandoma paaiškinti tuo, jog taip šalys bus priverstos vykdyti valiutinę-finansinę politiką pagal TVF įstatus. Aukščiausias pasaulio banko organas – valdytojų taryba – susideda iš valdytojų ir jų pavaduotojų, paskirtų po vieną iš kiekvienos valstybės narės. Taryba renka vieną kartą per metus kartu su Tarptautinio valiutos fondo valdytojų taryba ir nustato bendrąją „pasaulio banko“ politiką. Operatyvinę veiklą įgyvendina direktorių taryba, vadovaujama banko prezidento. Direktorius dvejiems metams renka valdytojų taryba arba skiria valstybės, turinčios didžiausią dalį banke.

Pagrindiniai pasaulio banko tikslai:

- finansinė ir techninė pagalba jo nariams,
- ekonomikos vystymas,
- mokėjimų balanso pusiausvyros palaikymas,
- privačių kapitalinių įdėjimų skatinimas.

Nors pasaulio banko ir Tarptautinio valiutos fondo funkcijos papildo

viena kitą, tačiau yra visiškai skirtingos: Bankas yra skolinanti organizacija, o TVF funkcionuoja kaip pasaulio valiutų kontrolierius, padedantis išsaugoti tarp visų šalių tvarkingą atsiskaitymų sistemą. Pasaulio bankas leidžia savo obligacijas su įvairiais išpirkimo terminais. Jas daugiausia perka išsivysčiusių šalių privatus sektorius, o kadangi bankas turi aukštą reitingą, kapitalo investavimas į jo vertybinius popierius yra labai patikimas ir saugus. Pasaulio banko skolinimosi sąlygos priklauso nuo besiskolinančios šalies nacionalinių pajamų lygio. Skolos grąžinimo terminai – 15–20 metų. Palūkanų normos visiems skolininkams vienodos. Paskolas gali gauti ūkio subjektai arba bankai su vyriausybės garantija. Jos yra išduodamos konvertuojama valiuta.

Pasaulio banko paskolos gali būti paskirstytos šitaip:

1) Paskolos ūkio restruktūrizacijai – jos yra skiriamos šalių narių vyriausybėms biudžeto ir mokėjimų balansui sustiprinti.

2) Tikslinės paskolos:

a) tiesioginės – skirtos įgyvendinti konkrečias priemones ūkinės ir socialinės infrastruktūros srityse arba gamybos srityse;

b) kredito linijos – kai paskolų ėmėjas yra bankas arba valstybinė administracijos institucija (pavyzdžiui, finansų ministerija), kurie tiesiogiai arba per savo tarpininkus (pavyzdžiui, bankus) skolina gautas lėšas mažesniems projektams realizuoti.

Tarptautinio rekonstrukcijos ir plėtros banko (Pasaulio banko) grupė

a) Tarptautinė finansų korporacija (TFK) įkurta 1956 metais skatinti privataus sektoriaus ekonominį augimą besivystančiose šalyse, teikti konsultacijas ir investuoti kapitalą be atitinkamos šalies vyriausybės garantijos. 2012 metais korporacijos narėmis buvo 182 narės. TFK glaudžiai bendradarbiauja su pasaulio banku, papildydama jo veiklą. Tačiau ji yra nepriklausoma organizacija, turinti savo personalą ir fondus.

TFK funkcijos:

- suteikia paskolas ir gali įsigyti dalį įmonės;
- remia gamybinių įmonių restruktūrizavimą,
- pataria technologijų pasirinkimo, derybų vedimo, organizaciniais

ir rinkodaros klausimais,

- padeda užmegzti ekonominius ryšius,
- finansuoja tikrai tuos projektus, kurie daro teigiamą įtaką visam šalies ūkiui.

Didžiausia kapitalo dalis tenka JAV (22,4 proc.), Japonijai (7,5 proc.), Vokietijai (5,7 proc.), Prancūzijai ir Didžiajai Britanijai (po 5,3 proc.). TFK paprastai teikia ne didesnes kaip 1 mln. JAV dolerių paskolas. Finansavimo sąlygos priklauso nuo kvotos, termino, aprūpinimo ir kitų sąlygų, o skolos grąžinimo laikas nuo 7 iki 12 metų.

b) Tarptautinė plėtros asociacija (TPA) – įsteigta 1960 metais paramai lengvatinėmis sąlygomis teikti pačioms neturtingiausioms šalims (nacionalinės pajamos, tenkančios vienam žmogui, neturi būti didesnėmis kaip 1465 JAV dolerių). Kreditavimo terminai – nuo 35 iki 40 metų, finansavimas yra beprocentis. Dauguma TPA lėšų skiriama žemės ūkiui, švietimui, soc. programoms ir infrastruktūrai plėtoti.

c) Daugiašalių investicijų garantijų agentūra (DIGA) įkurta 1988 metais užsienio kapitalo investicijoms besivystančiose šalyse skatinti, svarbiausia apdraudžiant jas nuo politinės rizikos. DIGA kapitalas sudaro daugiau ne vieną milijardą JAV dolerių.

d) Tarptautinis investicinių ginčų sprendimo centras (TIGSC), įkurtas 1966 metais, funkcionuoja gaudamas „pasaulio banko“ subsidijas, jo tikslai – teikti teisinę pagalbą šalims narėms, kilus ginčytinoms tarptautinių kreditinių santykių situacijoms. Leidžia savo periodinius leidinius, nagrinėjančius teisinius investicijų aspektus įvairiose pasaulio šalyse.

Kiekviena pasaulio banko organizacija įkurta skirtingais tikslais, kiekviena turi savo įstatus ir narius.

III. Tarptautinių atsiskaitymų bankas (TAB)

Įkurtas 1930 metais Hagos konferencijoje, jo paskirtis – svarbiausių tarptautinių finansų problemų sprendimas. Tai – tarpvalstybinis bankas, kuriame atliekamos įvairios komercinės operacijos, taip pat dalyvaujama organizuojant tarptautinį bendradarbiavimą valiutų sferoje. Tarptautinių atsiskaitymų banko nariais yra 32 Europos šalys, taip pat JAV, Japonijos, Australijos, Kanados ir Pietų Afrikos centriniai bankai.

Tarptautinis atsiskaitymų bankas palaiko glaudžius ryšius su JAV federaline rezervų sistema, o per ją su JAV pinigų rinka.

Tarptautinių atsiskaitymų banko įstatuose yra numatytos šios operacijos:

- aukso pirkimas ir pardavimas,
- depozitiniai sandoriai su šalių centriniais bankais,
- vertybinių popierių (išskyrus akcijas) ir valiutinės operacijos,
- sutarčių sudarymas su emisiniais bankais,
- konsultacijų teikimas pajininkams valiutiniais ar kitais finansiniais klausimais ir kt.

Pagrindinės Tarptautinių atsiskaitymų banko veiklos kryptys:

- centrinių bankų ir tarptautinių organizacijų bendradarbiavimo koordinavimas;
- pavedimų vykdymas;
- finansinė pagalba centriniais bankams;
- tiriamieji darbai ir statistinių duomenų rengimas;
- pagalbos Vidurio ir Rytų Europos šalims koordinavimas.

Koordinacinė Tarptautinių atsiskaitymų banko veikla, susijusi su centriniais bankais ir tarptautinėmis finansų institucijomis, yra įgyvendinama per nuolatinius komitetus ir tarnybas. Pačios svarbiausios:

1) Nuolatinis eurovaliutų komitetas – nagrinėja tarptautinių finansų rinkų plėtros problemas, t. p. Rytų Europos šalių ekonomikos transformacijos procesus. ES centrinių bankų pavedimu Tarptautinių atsiskaitymų bankas vykdo operacijas, susijusias su eurovaliutos paklausa ir pasiūla.

2) Bazelio bankų priežiūros komitetas – tikslas – padidinti bankų priežiūros veiksmingumą ir pasauliniu mastu koordinuoti bendradarbiavimą bankų priežiūros srityje. Be to, komitetas yra tarptautinių konferencijų dėl bankų priežiūros organizatorius.

3) Pagalbos Rytų Europos šalims ir tarptautinėms organizacijoms tarnyba – įsteigta 1990 metais, teikia techninę pagalbą, koordinuoja mokymus, kuriuos organizuoja „Paryžiaus klubo“ šalių centriniai bankai.

4) Mokėjimų ir atsiskaitymų sistemos komitetas – užsiima mokėjimų

ir atsiskaitymų įvairiose šalyse problemomis.

5) Kompiuterių ekspertų grupė – jos veiklos sritis – techninė infrastruktūra, skirta „Paryžiaus klubo“ šalių pagrindinei mokėjimų sistemai (telekomunikacijos, kompiuterinės sistemos).

6) Bankų ekonominių duomenų ekspertų grupė – užsiima duomenų bazės apie bankų paslaugas kūrimu, pateikia statistinius duomenis, kontroliuoja jų kokybę, apdoroja informacinę medžiagą ir dokumentų rinkinius, kurių dalis skirta tik šalių narių bankams.

Aukščiausias Tarptautinių atsiskaitymų banko organas – kasmetinis visuotinis akcininkų susirinkimas. Jis nustato pagrindines bendradarbiavimo kryptis, skirsto pajamas, keičia įstatus, sprendžia narystės ir kt. klausimus. Sprendžiamąjį balsą teisę turi tik centrinių bankų atstovai. Jų balsai skirstomi proporcingai kiekvieno nario akcijų skaičiui. Apie 16 nuošimčių akcijų turi privatūs indėlininkai. Jie turi ir patariamąjį balsą teisę. Tarptautinio atsiskaitymų banko veiklai vadovauja 3 metams susirinkimo renkama 11 žmonių administracinė taryba. Jai vadovauja prezidentas ir viceprezidentas. Tarptautinių atsiskaitymų banko prezidentas pirmininkauja akcininkų susirinkimui ir, jeigu delegatų nuomonės pasiskirsto po lygiai, turi sprendžiamąjį balsą teisę. Einamiesiems Tarptautinių atsiskaitymų banko reikalams vadovauja nuolatinė direktorių taryba.

Tarptautinių atsiskaitymų banko būstinė yra Bazelyje (Šveicarija).

75. Regioninės reikšmės finansų institucijos

Prie svarbiausių regioninių bankų priskiriami keli bankai, glaudžiai bendradarbiaujantys su pasaulio banku, t. p. Europos investicijų bankas (EIB). Regioninių bankų tikslas – iš dalies sukurti pakaitalą pasaulio banko grupei. Šie bankai atlieka panašias funkcijas, tačiau atsižvelgdami į atitinkamo regiono ypatumus. Seniausieji bankai šioje grupėje yra Amerikos plėtros bankas (TAPB), kurio būstinė yra Vašingtone, pradėjęs savo veiklą 1960 metais, Azijos plėtros bankas (APB), kurio būstinė yra Maniloje (Filipinai), Afrikos plėtros bankas (AFPB), kurio būstinė yra

Abidžane (Dramblio Kaulo Krantas), pradėjęs savo finansines operacijas 1966 metais, ir Europos rekonstrukcijos ir plėtros bankas (ERPB), kuris buvo įkurtas 1991 m, t. y. tuo metu, kai atsirado pokomunistinės valstybės, kurios norėjo pertvarkyti savo ūkio pobūdį. Minėtų bankų nariai yra atitinkamų regionų šalys, taip pat grupė labiau industrinių valstybių.

I. Europos rekonstrukcijos ir plėtros bankas (ERPB)

Šios įstaigos įkūrimo idėją išklėlė tuometinis Prancūzijos prezidentas. Savo veiklą ERPB pradėjo 1991 metais. Dabartiniu metu banko narės yra 25 Vidurio ir Rytų Europos valstybės, vadinamosios Nepriklausomų Valstybių Sandraugos (NVS) šalys ir 32 kitos šalys, tarp kurių yra visos ES narės.

Pagrindiniai banko tikslai:

- padėti Vidurio ir Rytų Europos valstybėms pakeisti savo ekonomiką;
- remti struktūrinės reformas, susijusias su demonopolitizavimu, decentralizavimu ir privatizavimu.

ERPB daugiausia finansuoja šias sritis:

- 1) privatų sektorių;
- 2) valstybinių įmonių privatizavimą;
- 3) tiesioginių užsienio investicijų pritraukimą;
- 4) finansų institucijų kūrimą ir stiprinimą;
- 5) pramonės pertvarkymą;
- 6) šiuolaikinės šalių infrastruktūros kūrimą;
- 7) mažų ir vidutinių įmonių rėmimą;
- 8) ekologijos skatinimą.

Bankas dažnai gali finansuoti ir suteikti paskolas net ir be atitinkamų šalių vyriausybių garantijų. Mažesni finansiniai projektai yra įgyvendinami padedant finansiniams tarpininkams suteikiant kredito linijas. Kartais bankas gali teikti paskolų valdymo patarimus, techninę pagalbą, mokyti specialistus.

II. Europos investicijų bankas (EIB). Įkurtas 1958 metais Romos sutarties pagrindu kaip nepriklausoma finansų Europos Sąjungos institucija.

Europos investicijų banko užduotis – palaikyti nuolatinę ES šalių

plėtrą, suteikiant joms paskolas ir investicinių projektų garantijas. Apie 90 nuošimčių visų banko paskolų suteikiama ES narėms, likusioji dalis – už ES ribų.

Europos investicijų banko remiamos šios ūkinės veiklos sritys:

- šalių infrastruktūra (ypač energetika – energijos gamyba ir paskirstymas, žalioji energetika);
- pramonė ir gamyba;
- žemės ūkis;
- paslaugų plėtra.

III. Europos centrinis bankas (ECB) ir Europos centrinių bankų sistema (ECBS) Europos centrinis bankas pradėjo funkcionuoti 1988 metais, o ECBS – 1999 metų pradžioje. Pagrindinis Europos centrinių bankų sistemos bankas yra Europos centrinis bankas (ECB), kurio būstinė yra Frankfurte prie Maino (Vokietija). Jis turi juridinio asmens statusą ir koordinuoja tautinių centrinių bankų veiklą.

Svarbiausi Europos centrinio banko valdymo padaliniai yra tokie:

Aukščiausioji taryba – jos sudėtyje dirba šeši Europos centrinio banko valdybos nariai ir nacionalinių centrinių bankų, įeinančių į Europos centrinių bankų sistemą, vadovai (2013 metais jų buvo 17).

Valdyba susideda iš pirmininko, vicepirmininko ir keturių narių. Valdybos darbuotojai yra skiriami šalių narių vadovų arba premjerų siūlymu ir suderinus su Europos Parlamentu ir Europos centrinio banko aukščiausia taryba. Visų valdybos narių kadencija trunka 8 metus be pratęsimo galimybės.

Generalinė taryba, kurią sudaro pirmininkas, vicepirmininkas, tautinių centrinių bankų vadovai. Generalinė taryba yra patariamasis organas, padeda rinkti statistinę informaciją, rengia Europos centrinio banko ataskaitas ir kartais tvarko Europos centrinio banko personalo reikalus.

Europos centrinio banko svarbiausioji funkcija – nustatyti Europos Sąjungos pinigų politiką.

Europos centrinis bankas turi teisę banknotų emisijai suteikti leidimus. Euroemitentais gali būti tautiniai centriniai bankai ir Europos centrinis bankas. ES šalys privalo užtikrinti savo šalių centriniams bankams

atlikti šias funkcijas. Europos centrinis bankas gali Europos Parlamento sutikimu atlikti užduotis, susijusias su kredito ir kitų finansinių institucijų (išskyrus draudimo institucijas) priežiūra.

Pagrindiniai Europos centrinio banko tikslai yra šie:

- kainų pastovumo išlaikymas;
- bendros ES ūkio politikos rėmimas;
- valiutos rezervų kaupimas ir valdymas.

76. Pasaulinė prekybos organizacija (PPO)

Įkurta 1995 metais Urugvajaus derybų rato, vykusio 1986–1994 metais. 2013 metais narėmis yra 159 valstybės. Būstinė yra Ženevoje, kurioje dirba apie keli šimtai žmonių. Pasaulio prekybos organizacija yra tarptautinė organizacija, besirūpinanti prekybos tarp valstybių taisyklėmis. Jos remiasi sutartimis, kurias inicijavo ir kurias pasirašė daugelis pasaulio valstybių. Šios sutartys sudaro teisinį pasaulinės prekybos pamatą. Pagrindinis Pasaulio prekybos organizacijos tikslas yra sudaryti sąlygas kiek galima laisvesnei prekybai. Tai atliekama šalinant arba mažinant prekybos kliūtis, užtikrinant prekybos skaidrumą ir nuspėjamumą.

Organizacijos numatomos funkcijos yra tokios:

- Pasaulio prekybos organizacijos sutarčių priežiūra;
- vieta tarptautinės prekybos problemų sprendimams ir deryboms;
- prekybos ginčų sprendimas;
- šalių vykdomos prekybos veiklos priežiūra;
- techninė pagalba ir mokymai kylančio ūkio kraštams;
- bendradarbiavimas su kitomis tarptautinėmis organizacijomis.

Galima išskirti tokius pagrindinius Pasaulio prekybos organizacijos principus:

1. Tarptautinė prekyba vengiant nelygiateisiškumo (diskriminavimo). Tai pasireiškia tokiais pobūdžiais:

- visos šalys tarpusavio prekybai naudoja didžiausio palankumo statusą ir
- užsienio prekėms ir paslaugoms taiko tą patį priežiūros lygį kaip ir

savo šalyje pagamintoms.

Didžiausio palankumo statusas numato, kad jei viena šalis kitai valstybei suteikė palankesnes sąlygas, tai ji turi jas taikyti ir visoms kitoms Pasaulio prekybos organizacijos narėms. Ankščiau šis principas buvo taikomas tik prekėms (GATT, angl. *General Agreement on Trade and Tariffs*), o dabar ir paslaugoms (GATS, angl. *General Agreement on Trade and Services*) bei intelektualinei nuosavybei (TRIPS, angl. *Trade-Related Intellectual Property Rights*).

Tačiau kartais yra daromos išimtys. Viena jų – tai teisė kurti laisvos prekybos zonas. Kita – tai teisė taikyti prekybos apribojimus šaliai, kuri naudoja nesąžiningas prekybos veiklas. Paslaugų srityse taip pat numatytos tam tikros išimtys.

2. Tarptautinė laisvesnė prekyba dažnai pasiekama derybų metu. Tokia prekyba gaunama mažinant įvairias prekybos kliūtis: muitus, kvotas, valiutos keitimo kurso politiką. Nuo Bendro sutarimo dėl prekybos ir tarifų (angl. GATT) pasirašymo pradžios 1947–1948 metais buvo sušaukti aštuoni derybų ratai. Iš pradžių jų tikslas buvo mažinti tarifus, bet vėliau veikla išsiplėtė ir į kitas sritis (paslaugas, intelektualinę nuosavybę).

3. Prekybos sąlygų nuspėjamumas. Įmonės, investuotojai ir šalių vyriausybės turi būti tikri, jog prekyboje niekada staiga neatsiras kliūčių. Prekybos sąlygų pastovumas ir nuspėjamumas skatina investicijas ir prekybą, o tai skatina didesnę užimtumą ir pigesnes prekes. Visos Pasaulio prekybos organizacijos narės prisiima įsipareigojimus nustatydamos savo muitus, tai yra įsipareigodamos jų nedidinti aukščiau tam tikrų ribų.

Dar vienas metodas – tai užtikrinti šalies prekybos taisyklių skaidrumą. Šalys turi nuolat pranešti apie prekybos taisyklių pakeitimus, tam įkurtas prekybos politikos peržiūros mechanizmas.

4. Sudaromos palankesnės sąlygos konkurencijai šalinant nesąžiningus veiksnius, tokius kaip eksporto subsidijos ar dempingas (prekių pardavimas kainomis, mažesnėmis nei sąnaudos ar vidaus rinkos kainos). Pasaulio prekybos organizacijos taisyklės siekia apibrėžti, kas yra sąžininga konkurencija, kokias priemones šalys gali taikyti, kai vykdoma nesąžininga

prekyba. Daugelis Pasaulio prekybos organizacijos sutarčių yra skirtos sąžiningai konkurencijai užtikrinti.

5. Palankesnių prekybos sąlygų sudarymas kylančio ūkio šalims. Dauguma prekybos sutarčių numato įvairias lengvatas kylančios ekonomikos kraštams. Urugvajaus derybų ratas numatė tokioms šalims pereinamuosius laikotarpius įsipareigojimams įgyvendinti.

77. Valiutų valdyba Lietuvoje

Į šalies centrinę banką, kaip į vieną iš svarbiausių valstybės institucijų, darančių svarią įtaką šalies ūkiui ir plėtrai, dėmesys buvo atkreiptas jau pirmosiomis Nepriklausomybės dienomis. Buvo pradėta plėtoti šios institucijos veikla, imta vykdyti tam tikra pinigų politika, pradėti taikyti kai kurie klasikinio centrinio banko finansiniai instrumentai. Kiek vėliau Lietuvos Respublikos centrinio banko – Lietuvos banko – veikla buvo apribota: įvestas Valiutų valdybos modelis (VVM). Dėl šio modelio atsiradimo Lietuvos monetarinėje sistemoje buvo plačiai diskutuojama tiek prieš įvedant, tiek įvedus šį modelį, tiek ir dabar svarstant perėjimą prie euro, kaip bendros Europos Sąjungos valiutos.

Valiutų valdybos modelis gali būti apibūdintas kaip pinigų politikos veikla, kuri remiasi įstatymiškai įteisintu įsipareigojimu visą į apyvar-tą išleidžiamą vietinę valiutą padengti konvertuojamos užsienio valiutos atsargomis. Emituojamoji vietinė valiuta bet kuriuo momentu nustaty-tuoju kursu gali būti visiškai konvertuojama į rezervinę valiutą.

Rezervinė valiuta – tai konvertuojamoji užsienio valiuta, pasirinkta tikintis jos vertės stabilumo. Šalis, kurios valiuta pasirinkta kaip rezervinė, vadinama rezervine šalimi. Kartais VVM vadinamas valiutų valdyba. Tai yra iš tiesų sinonimas valiutų tarybai, o be to, toks pavadinimas labiau paplitęs Lietuvoje ir kartais plačiai vartojamas. Taip vadinama, nes kai kuriose valstybėse, kuriose šis pinigų režimas funkcionuoja, realiai egzistuoja iš kelių asmenų sudaryta direktorių valdyba, kuri ir yra atsakinga už vietinės valiutos emisiją, tik visiškai padengtą rezervine valiuta, ir už nustatytojo kurso su rezervine valiuta palaikymą. Tai yra visos

valdybos (tarybos) funkcijos: tik prižiūrėti rezervus, nekalbant apie centrinio banko veiksmus, nors Lietuvoje esant tokiai valiutų tarybai, centriniam banke sėkmingai darbuojasi daug tarnautojų.

Tipinis valiutų tarybos modelis reikalauja, kad išleidžiama į apyvartą vietinė valiuta būtų 100 nuošimčių arba net daugiau padengta rezervinės valiutos atsargomis. Emituojamos nacionalinės valiutos padengimo bazė skirtingose šalyse yra nevienoda. Daugelyje VVM įsivedusių šalių nustatytasis nacionalinės valiutos keitimo kursas į rezervinę valiutą paprastai būna patvirtintas parlamente priimto įstatymo.

Išimtinė keitimo kurso nustatymo tvarka taikoma Lietuvoje, kur Lietuvos bankas, suderinęs su Vyriausybe, gali keisti tiek bazinę valiutą, tiek oficialų Lietuvos valiutos kursą, tik esant nepaprastoms šalies ūkio aplinkybėms. Įvedus VVM, gerokai apribojamos centrinio banko teisės bei funkcijos, kitaip grindžiama pinigų emisija, pasikeičia pinigų politikos vykdymas ir tikslai.

Pagrindiniai VVM ir centrinio banko skirtumai būtų tokie:

1) valiutų valdyba paprastai leidžia tik banknotus ir monetas, o centrinis bankas emituoja dar ir paskolas, dažniausiai komerciniams bankams dar vadinamus „diskonto langu“.

2) Esant VVM, turi būti griežtai palaikomas vietinės valiutos fiksuotas kursas su rezervine valiuta.

3) VVM atveju, visa išleidžiama (emituojamoji) nacionalinė valiuta 100 nuošimčių arba daugiau (tai galima tik nesilaikant griežtų VVM principų) turi būti padengta konvertuojamos užsienio valiutos atsargomis, kurios sudaromos iš mažai rizikingų, palūkanas duodančių vertybių popierių ir kitų aktyvų, apmokamų rezervine valiuta.

4) Egzistuojant VVM, nacionalinė valiuta fiksuotu kursu be apribojimų keičiama į rezervinę valiutą ir atvirkščiai. Klasikinio centrinio banko išleista valiuta gali būti konvertuojama tiek ir neribotai, tiek ir ribotai.

5) Pinigų politika, funkcionuojant VVM, yra griežtai reglamentuota taisyklių. Jokia diskretinė pinigų politika negalima, pinigų kiekio apyvartoje pokyčiai priklauso tik nuo užsienio valiutos paklausos ir pasiūlos srautų iš užsienio ir atvirkščiai. Centrinis bankas vykdo diskretinę

pinigų politiką, darydamas įtaką pinigų leidybai (emisijai). Centrinis bankas, reguliuodamas pinigų leidimą, siekia paveikti tokius valstybės makroekonominis rodiklius kaip kainų didėjimą, ekonominį augimą, nedarbo lygį, pinigų rinkos palūkanų normas. Šitaip centrinis bankas svariai prisideda prie valstybės ūkio plėtros, kas paprastai draudžiama VVM atveju.

6) Esant VVM, centrinis bankas neatlieka paskutiniojo skolintojo funkcijos. Šis VVM aspektas grindžiamas tuo, kad komerciniai bankai turi patys rūpintis savo finansine padėtimi ir nelaukti pagalbos iš šalies.

7) Valiutų valdyba teoriškai nekontroliuoja komercinių bankų, šią funkciją paprastai atlieka kitos įstaigos. Tačiau veikiant VVM, yra vis tiek reikalinga griežta kredito sistemos priežiūra.

Klasikinio centrinio banko funkcionavimo atveju, komerciniai bankai būna prižiūrimi centrinio banko, reguliariai būna peržiūrima jų aktyvų ir turto struktūra, stebimi likvidumo, kapitalo pakankamumo rodikliai, nustatomos jų veiklą reglamentuojančios taisyklės, kas mažina komercinių bankų bankrotų tikimybę, užtikrina pastovesnę bankų sistemą ir didesnę rinkos dalyvių pasitikėjimą ja.

Valiutų valdyba negali finansuoti savivaldų ar nacionalinės vyriausybės išlaidų, kas, VVM šalininkų teigimu, apsaugo centrinį banką nuo politinio poveikio.

Pagrindiniai VVM besilaikančio centrinio banko ypatumai:

- Negalima daryti įtakos palūkanų normoms naudojant atviros rinkos operacijas;

- Centrinis bankas negali būti kaip paskutinis bankininkystės sistemos likvidumo šaltinis;

- Centrinis bankas negali kredituoti viešųjų valstybės finansų.

Valiutų valdybos privalumai:

- Neutralizuojama politikų įtaka šalies pinigų politikai;

- Šalies pinigų politika darosi aiški ir numatoma;

- Ekonominė prasme, fiksuotas valiutos kursas stiprina pasitikėjimą, geriau pritraukiamos ilgalaikės užsienio investicijos. Viešojo sektoriaus tarnautojai negali paveikti palūkanų normos;

- Infliacijos ir palūkanų normos sumažėjimas iki bazinės valiutos šalies normos lygio.

Didžiausias VVM trūkumas yra tas, kad praktiškai išnyksta pinigų politika, kuri yra labai svarbus įrankis, veikiantis mokėjimų balansą ir ypač einamąją bei kapitalo sąskaitas. Šiam tikslui belieka naudoti tik viešųjų finansų ir išdo politiką.

Lietuvos banko veikla, įvedus valiutų valdybos modelį. Per pastaruosius nepriklausomybės metus įvyko gana daug mūsų valstybei svarbių įvykių, susijusių su finansų ir kredito sistema. Pirmiausia buvo stengiamasi sukurti savarankišką finansų ir kredito sistemą, daug pastangų buvo dedama įvesti nacionalinę valiutą, buvo stengiamasi kurti stabiliai ir patikimai funkcionuojančią komercinių bankų sistemą, buvo atkuriamas Lietuvos bankas klasikinio centrinio banko pavyzdžiu.

Apie VVM įvedimą Lietuvos monetarinėje sistemoje buvo pradėta diskutuoti jau 1993 metų pabaigoje.

VVM šalininkų nuomone, būtent VVM, o ne klasikinis centrinis bankas, galėjo:

1. Garantuoti lito kurso pastovumą, palyginti su laisvai konvertuojamomis valiutomis;

2. Padėti įveikti kainų didėjimą; šį tikslą pasiekti turėjo padėti pinigų politika, pagrįsta automatine pinigų emisija, priklausomai nuo užsienio valiutos rezervų centriniame banke;

3. Skatinti eksportuotojus greičiau pertvarkyti gamybą.

Psichologiniai šio modelio teikiami veiksniai:

1. Apriboti Lietuvos banko vykdomą pinigų politiką nuo įvairių interesų grupių įtakos;

2. Užtikrinti visuomenės, lokalinių ir užsienio investuotojų pasitikėjimą nekintamo valiutos kurso mechanizmo pastovumu;

3. Garantuoti patenkinamą Lietuvos banko veiklą.

Jau 1994 metų pavasarį Lietuvos monetarinėje sistemoje atsirado valiutų valdybos modelis. Pagal Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir TVF pasirašytą ekonominės politikos memorandumą 1994 metų spalio pirmosios dienos ir 1997 metų rugsėjo paskutiniosios dienos laikotarpiui,

Lietuvai buvo pasiūlytas specialus pinigų politikos režimas, nukreiptas į lito stabilumą, tačiau gerokai susiaurinęs Lietuvos banko veiklą. VTM buvo įteisintas 1994 metų kovo 17 dieną priimtu Lito patikimumo įstatymu, kuris įsigaliojo nuo tų pačių metų balandžio 1 dienos. Šio įstatymo 1 ir 2 straipsniais buvo įteisintos automatinės pinigų emisijos, kitaip tariant, Valiutų valdybos modelis. Įstatyme skelbiama, kad „Lietuvos banko išleisti į apyvartą litai yra visiškai padengti aukso atsargomis ir Lietuvos banko konvertuojamos užsienio valiutos rezervu...“. Oficialus lito kursas nustatomas pasirinktos bazinės valiutos atžvilgiu. Bazinę valiutą ir oficialų lito kursą nustato Lietuvos bankas, suderinęs su Lietuvos Respublikos Vyriausybe. Bazine valiuta buvo pasirinktas JAV doleris ir nustatytas fiksuotas keitimo santykis keturi litai už vieną JAV dolerį. Įsigaliojus Lito patikimumo įstatymui, Lietuvos bankas neteko daugelio klasikinio centrinio banko funkcijų, o svarbiausia centrinio banko funkcija – emituoti pinigus ir reguliuoti jų pasiūlą – buvo apribota nacionalinės valiutos keitimo į bazinę užsienio valiutą operacijomis. Įsigaliojęs VTM nebuvo toks griežtas, kokio iš dalies reikalavo šio modelio šalininkai (H. Hanke, 1992).

Lietuvos bankas santykinai išsaugojo kelis klasikinio centrinio banko funkcionavimo principus:

1) Iš komercinių bankų ir toliau buvo reikalaujama laikyti privalomas atsargas Lietuvos banke;

2) Lietuvos bankas turėjo teisę teikti labai riboto dydžio likvidumo paskolas komerciniams bankams, taigi vykdyti paskutinio likvidumo šaltinio funkciją;

3) Bankų priežiūros struktūrinis padalinys nebuvo atskirtas nuo Lietuvos banko.

Šie Lietuvos banko veiklos aspektai leido jam veikti kiek lanksčiau, o tai savo ruožtu leido tinkamiau reaguoti į šalies ekonomines krizes, o ypač į 1995 metų pabaigos – 1996 metų pradžios bankų krizę. Taigi 1994 metais Lietuvos monetarinėje sistemoje pasirodęs VTM buvo įvestas tikintis tam tikro monetarinio stabilumo – norint garantuoti nacionalinės valiutos kurso kainų lygio pastovumą, taip pat siekiant

užtikrinti kuo neutralesnę Lietuvos banko veiklą. Lietuvos banko veikla buvo gerokai apribota, susiaurintos šios institucijos teisės vykdant monetarinę politiką ir užsiimant bankinės sistemos priežiūra ir kontrole. Įvedus VTM, Lietuvos banko veikla buvo gerokai apribota. Šiai institucijai buvo pavesta atlikti tik kelias funkcijas:

Lietuvos bankas privalėjo garantuoti laisvą litų keitimą Lietuvos Respublikos teritorijoje į bazinę valiutą pagal oficialų nustatytąjį lito kursą, ir atvirkščiai;

Lietuvos bankui buvo pavesta valdyti oficialiąsias atsargas; tiesa, centrinis bankas turėjo sprendimų laisvę tik investuojant atsargas, nes pačių atsargų kiekis priklausė nuo užsienio valiutos srautų;

Lietuvos bankas turėjo užsiimti finansinių institucijų veiklos priežiūra;

ši Lietuvos banko funkcija apsiribojo finansinių institucijų licencijavimu ir formalia juridinių aktų laikymosi kontrole.

Lietuvos bankas neteko galimybės:

- Monetarinėmis priemonėmis paveikti pinigų emisijos dydį;
- Atlikti paskutinio likvidumo šaltinio funkciją;
- Būti finansiniu rėmėju viešuose Vyriausybės finansuose;
- Reguluoti užsienio valiutų srautų įtaką pinigų pasiūlai.

VTM neleido Lietuvos bankui veiksmingai veikti monetarinės politikos vykdymo ir plėtojimo, kredito sistemos priežiūros ir kontrolės srityse. Todėl Lietuvos bankas kartais turėjo nesilaikyti griežtų VTM principų, o stengtis daryti įtaką minėtoms ūkio sferoms, atsižvelgdamas į tikras ekonomines aplinkybes.

1) Kainų mažinimas ir negalėjimas paveikti pinigų pasiūlos yra aprašomas kaip vienas didžiausių VTM privalumų. Pats VTM gali sukurti infliacinius arba defliacinius procesus. Be to, šie procesai yra gana menkai kontroliuojami, nes abiem atvejais centrinis bankas, apribotas VTM, negali paveikti pinigų pasiūlos, o kartu ir infliacinių, ir defliacinių procesų. Daryti įtaką šiems procesams tada gali tik vyriausybė, pasitelkdama į pagalbą stiprią išdo politiką, tačiau tai paprastai būna sunkiai pasiekiamas, nes ekonomiškai besivystančios šalys, kurios daugiausia ir

naudoja VTM, labai dažnai susiduria su biudžeto subalansavimo problema.

Lietuvos monetarinėje sistemoje pasirodęs VTM leido atsirasti tam tikram nesuderinamumui tarp pinigų emisijos ir realios ūkio plėtros. Jis neleido atlikti pinigų emisijos, atsižvelgiant į kintančias ekonomines sąlygas, realią ūkio veiklą, taip pat jis neužtikrino infliacijos nesąlygojimo, kainų lygio kontrolės ir monetarinio stabilumo.

2) Kitas VVM įvedimo tikslas – geresnės eksportuotojų situacijos užtikrinimas. Žinoma, įvedus nustatytąjį lito kursą, eksportuotojams buvo lengviau organizuoti savo verslą, planuoti pajamas ir išlaidas. Tačiau įvedus VVM, infliacija nebuvo visai minimizuota. Tai reiškė, kad lito kursas JAV dolerio atžvilgiu nesikeitė, tačiau gamintojų veiklos sąnaudos didėjo, nes didėjo darbo užmokestis, nuoma ir kitos sąnaudos. Pasidarė sunkiau eksportuoti ir konkuruoti su užsienio gamintojais. Be to, taip buvo sudaromos palankios sąlygos importui. Šitaip apsunkinant veiklą įmonių, gaminančių produkciją vietinei rinkai.

Taigi ir šie VVM šalininkų lūkesčiai, susiję su eksportuotojų veikla, ne visai išsipildė. Be šių išvardytų VVM duodamų efektų, susijusių su šio monetarinio režimo įvedimo tikslais, yra ir dar keletas ūkio sferų, kurias paveikė ši pinigų sistema. Vienas iš tokių minėtų aspektų yra tas, kad egzistuojant VVM, Lietuva, pati stokojanti kreditinių išteklių, yra priversta kredituoti Vakarų Europos valstybes. Mat Lietuvos banko sudaromos užsienio valiutos atsargos turi būti saugomos Vakarų Europos centriniuose bankuose. Lietuvos bankas, įsigaliojus VVM, negalėjo kredituoti Vyriausybės. Tai didino centrinio banko neutralumą ir nepolitizuotumą, tačiau be jau aukščiau minėtų šios VVM savybės trūkumų, įvedus šį monetarinį režimą, pinigų politikos ir pinigų rinkos palūkanų reguliavimo funkciją perėmė Vyriausybė, leisdama vyriausybės vertybinius popierius VVP. Taigi įvestasis VVM didžiąja dalimi neišpildė šio monetarinio režimo šalininkų lūkesčių. Buvo pasiekta tik kelių teigiamų rezultatų. Iš tiesų buvo užtikrintas visiškas lito keičiamumas nustatytuoju kursu į JAV dolerį, o nuo 2002 metų vasario 2 dienos – į eurą, kas kėlė visuomenės pasitikėjimą nacionaline valiuta. Tačiau nebuvo

garantuota visai nepriklausoma Lietuvos banko veikla. Be to, keitimo laikas iš tikrųjų buvo parinktas plačiau neanalizuojant tarptautinių finansų rinkų, nes tuo metu euras buvo silpniausias, o JAV doleris – stipriausias per pastaruosius kelis dešimtmečius.

IŠVADOS

Šioje studijoje nagrinėjami pagrindiniai ūkio plėtros, ekonomikos, finansų valdymo metodai, kurie plačiai aprašomi ir taikomi pastaraisiais dešimtmečiais globaliose ir vietinėse rinkose. Pagrindiniai ūkinės veiklos rezultatai yra gaminiai (prekės ir paslaugos), kurie dar vadinami ūkinėmis gėrybėmis. Jau nuo vėlyvųjų viduramžių ūkio plėtros teorijose vis dažniau aprašomi laisvos rinkos ir konkurencijos privalumai, kaip naujovių, gamybos tobulinimo ir techninių inovacijų skatinimo priemonės.

Pagal ūkio specialistus, rinka – tam tikra socialinių ekonominių santykių sistema, kur prekės mainomos į pinigus, kur vyksta prekės visuomeninis įvertinimas, pardavėjo ir pirkėjo interesų suderinimas. Rinka – tai tam tikras ūkinės veiklos reguliavimo mechanizmas, kuriame pagrindinis reguliavimo svirtas – kaina, o varomoji jėga – asmeninis interesas. Rinkoje sąveikauja dvi rinkos subjektų grupės su skirtingais interesais, kuriuos suderina kaina. Ji ir nustato rinkoje tvarką. Remiantis ja priimami esminiai sprendimai: Ką gaminti? Kaip gaminti? Kam gaminti? Kiek gaminti? Ji informuoja rinkos dalyvius ir skatina jų veiklą. Jų naudingumas priklauso nuo galimybės patenkinti tam tikrus poreikius ir nuo turimų sąnaudų joms sukurti ir pateikti vartotojui. Prekėms ir paslaugoms gaminti reikalingos žaliavos, medžiagos, mašinos, įrenginiai, energija, darbuotojai ir kitkas. Šių veiksmų visuma vadinama ištekliais.

Visuotinė pripažįstama, kad po globalių karų, įvyko didelių pasaulinio ūkio pokyčių. Tos transformacijos yra neabejotinai reikšmingos, todėl galima teigti, kad prasidėjo praktiškai naujas tarptautinių ir finansinių santykių etapas nuo dvidešimtojo amžiaus antrosios pusės, kuris tęsiasi iki dabar. Svarbus šių pokyčių elementas yra naujas žmonijos istorijoje reiškinys, plačiai vadinamas globalizacija. Tai yra valiutos ir finansų rinkų, kaip ir nacionalinių valiutos rinkų, integracija į vieną globalinę tarptautinę sistemą.

Kartu tarptautinei finansų ir valiutų rinkų veiklai įtaką daro įvairios tarptautinės finansinės institucijos, tokios kaip valstybių grupių ir

bankų susivienijimai bei sąjungos. Šios institucijos susikūrė remdamosi tarptautinėmis sutartimis socialinei ir ūkinei valstybių raidai plėtoti, teikiant joms kreditus, patarimus ir paramą šalių ugdymo kryptyse, tuo pačiu užtikrinant kapitalo ir darbo judėjimo laisvę. Kaip ypatinga šios finansų srities integracijos požymį galima paminėti ir Lietuvos valiutų tarybos mechanizmą, veikianti Lietuvoje nuo 1994 metų. Tipinis valiutų tarybos modelis reikalauja, kad išleidžiama į apyvartą vietinė valiuta būtų šimtu procentų padengta rezervinės valiutos atsargomis. Be abejo, galimas euro įvedimas dar padidins Lietuvos integraciją į pasaulines ūkio ir finansų rinkas.

Pagrindiniai žodžiai: *Ekonomikos teorija, ūkio plėtra, viešieji finansai, pinigai, užimtumas, darbo jėga, gamybos veiksniai, makroekonomika, mikroekonomika, pinigų politika, valiutų taryba, ribinės sąnaudos, pelningumas, monopolija, oligopolija, įmonės veikla, tarptautinė prekyba, mokesčiai, centrinis bankas, viešieji finansai, finansų valdymas, komerciniai bankai, Europos rekonstrukcijos ir plėtros bankas, Pasaulio rekonstrukcijos ir plėtros bankas, Tarptautinis valiutos fondas, Jungtinių Tautų Organizacija, Pasaulio prekybos organizacija.*

Gediminas DUBAUSKAS

THEORETICAL ASPECTS OF ECONOMICS AND FINANCE

Methodical Study

SUMMARY

This study attempts to explain the role and the importance of the economic theory development and financial management changes in the recent years of the global interaction. Finance and economics are fascinating topics where ideas from economics, mathematics and even psychology are combined to understand markets. The final outcome of economic activities is a variety of products and services. Economic developments since the medieval to the free market theories of the competitive advantage are partially overviewed. The market could be described as the social and economic relations system where goods are exchanged for money according to the majority of economic theories. Moreover, different assessments of sellers and buyers are partly evaluated.

This study brings together a collection of theoretical and empirical findings on the aspects of financial development and economic growth in the developed and developing countries. Consequently, an open market is a kind of mechanism of regulations on economic activity by supply and demand.

Therefore, the market is an interaction of two groups of participants with different interests. Their activities determine the related market. On the basis of competitive substantive decisions, there are questions what to produce and how to produce. These decisions inform market participants and promote their activities. Their quality depends on the ability to meet specific needs and availability of producers to create and to present goods with acceptable costs to customers and users.

Production of goods and services require supplies, materials, energy, machinery, personnel and other inputs. These factors formerly are referred to as collective resources. Whatever general changes and transformations in the global economy have taken place since the end of the World War II to the mid-twentieth century, they are undoubtedly important to the global markets. Moreover, the new practice of international economic and financial relations has begun. A significant element of changes is a potential new phenomenon commonly referred to as the globalization. That includes currency and financial markets as well as national currency markets' integration into the global international system.

The study is divided into two parts. The first one identifies and analyzes the major theoretical issues at the developed and developing countries to show how these work in theory and practice. This segment addresses a wide range of topical issues, including supply and demand, growth and investment. The second part looks at the implications for financial theories in the developed and developing countries.

Furthermore, the book discusses social and economic costs and benefits of economic impacts generated by public finance and particularly by taxation system. As a special area of financial integration, Lithuanian currency board mechanism operating in Lithuania since 1994 can be mentioned. A typical currency board model requires local currency money put into circulation to be covered with one hundred percent of foreign currency reserves. However, possible introduction of the euro will further strengthen Lithuania's integration into the global economy and international financial markets.

Keywords: *economic theory, sustainable development, public finance, taxes, money, monetary policy, employment, labor force, production, macroeconomics, microeconomics, currency board, marginal costs, profitability, monopoly, oligopoly, corporations, international trade, commercial banking, international organizations, IMF, IBRD, WTO, UN.*

LITERATŪRA

1. Brealey and Myers, Principles of Corporate Finance (7th edition), McGraw Hill, 2009, 230 p.
2. Bodie, Kane and Marcus, Investments (9th edition), McGraw Hill, 2012, 520 p.
3. Boguslauskas, Vytautas. Įmonės veiklos finansinis vertinimas. Kaunas, 2002, 169 p.
4. Buškevičiūtė, E. Mokesčių sistema. Kaunas, Technologija, 2005, 337 p.
5. Buškevičiūtė, E. Viešieji finansai. Kaunas, Technologija, 2006.
6. Čepienė, I., Meidūnas, V., Puzinauskas, P. Mokesčiai. Vilnius: VU leidykla, 1994, 48 p.
7. Brealey and Myers, Principles of Corporate Finance (7th edition), McGraw Hill, 2004.
8. Danthine, Jean-Pierre, Donaldson, John B., Intermediate Financial Theory (Academic Press Advanced Finance Series), Publisher: Academic Press; 2nd edition 2005, 392 p.
9. Dubauskas, Gediminas. Apskaita ir finansai. Vilnius: Senamiesčio spaustuvė, 2000, 52p.
10. Dubauskas, Gediminas. Tarptautiniai finansai. Vilnius: KA, 2001, 210 p.
11. Dubauskas, Gediminas. Finansų valdymo teorijos, Vilnius: KA, 2011, 148 p.
12. Jurgutis, Vladas. Finansų mokslo pagrindai. Kaunas: Šviesos sp., 1938, 490 p.
13. Jurgutis, Vladas. Pinigai. Vilnius, 1996.
14. Lukoševičius, K., Verslas ir mokesčiai: monografija. Kaunas: Technologija, 1999, 156 p.
15. Lietuvos Respublikos finansų ministerija. Gyventojų pajamų apmokestinimo politikos fiskaliniai aspektai. Prieiga per internetą: // <http://www.finmin.lt/>
16. Lietuvos Respublikos Seimo duomenų bazė. Lietuvos Respublikos

mokesčių įstatymai // <http://www3.lrs.lt/>

17. Marcijonas, A., Sudavičius, B. Mokesčių teisė. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003, 287 p.

18. Meškauskienė, D. Tvaronavičienė, Manuela. Lietuvos mokesčių sistema: mokesčių naštos tyrimas. Verslas: teorija ir praktika. 2003, IV tomas Nr. 1, 30–42 p.

19. Mayer, T., Duestenberry, J. S., Aliber, R. Z. Pinigai, bankai ir ekonomika, V.: Alma Littera, 1995.

20. Nausėda, Gitanas. Pajamų politika ir ekonomikos stabilizavimas. V.: Alma Littera, 1994, 254 p.

21. Pilbeam, K. International Finance. Machiland Press, London, 2005, 390 p.

22. Rimas, Justinas. Vietiniai mokesčiai. Vilnius, 2000, 190 p.

23. Stačiokas, R., Rimas, J. Mokesčiai: teorija ir praktika. Kaunas: Technologija, 2004, 197 p.

24. Startienė, Gražina. Tarptautinės prekybos finansavimas. Kaunas: Technologija, 2002, 230 p.

25. Valakevičius, Eimutis. Finansų aritmetika. Kaunas. 2005, 80 p.

PAPILDOMI ŠALTINIAI

1. Lietuvos valstybinė mokesčių inspekcija //http://www.vmi.lt
2. Lietuvos Respublikos finansų ministerijos mokymo centras. „Geros“ mokesčių sistemos principai. Prieiga per internetą: //http://www.fmmc.lt
3. Lietuvos Respublikos finansų ministerija. Gyventojų pajamų apmokestinimo politikos fiskaliniai aspektai. Prieiga per internetą: http://www.finmin.lt
4. Lietuvos Respublikos pagrindiniai mokesčiai. Vilnius: Mūsų saulė, 2002, 408 p.
5. Dubauskas, Gediminas. *Viešųjų išlaidų vadybos transformacijos Lietuvoje. Klaipėda: Tiltai, 2004, 1(26).*
6. http://www.finmin.lt/web/finmin/teises_aktai/rengiami?erp_item=rengiami_teises_aktai_000122
7. General accounting office of Ministry of Economy and Finance of Hellenic Republic. Government Budget Report. Executive summary [interactive]. Prieiga per internetą: < http://www.mof-gl.k.gr/en/budget/exec_sum_2004.pdf >
8. Liebig, Thomas, Sousa-Poza, Alfonso. The Influence of Taxes on Migration: Evidence From Switzerland. • International Tax and Public Finance, Volume 10, Number 6, 2003, pp. 651–671(21).
9. Lietuvos ekonominių rodiklių projekcijos 2005–2008 metams [interactive]. Prieiga per internetą: http://www.finmin.lt/finmin/content/document.jsp?doclocator=web%2Fstotis_inf.nsf%2F0%2F3817CD0F730427E4C2256FEA002AABE1 >
10. Lietuvos Respublikos 2005 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymas. Prieiga per internetą: < http://www3.lrs.lt/cgi-bin/preps2?Condition1=245870&Condition2= >
11. Lietuvos Respublikos biudžeto sandaros įstatymas. Prieiga per internetą: < http://www3.lrs.lt/cgi-bin/preps2?Condition1=215387&Condition2= >

12. Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto pajamų surinkimas 2002 metais. Prieiga per internetą: < http://www.finmin.lt/finmin/content/document.jsp?doclocator=web%2Fstotis_inf.nsf%2F0%2F9A7D300AEE7F602FC1256CF600582AFB >

13. Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto pajamų surinkimas 2003 metais. Prieiga per internetą: < http://www.finmin.lt/finmin/content/document.jsp?doclocator=web%2Fstotis_inf.nsf%2F0%2F2C6570A25EC4389AC2256E68002DE135 >

14. Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto pajamų surinkimas 2004 metais. Prieiga per internetą: < http://www.finmin.lt/finmin/content/document.jsp?doclocator=web%2Fstotis_inf.nsf%2F0%2FA89F5108DD289991C2256FFF001DC0B7 >

15. Ministry of Finance of the Republic of Latvia. The National Budget 2004. The Explanations. Prieiga per internetą: < http://www.fm.gov.lv/image/file/NB_2004a.pdf >

16. Ministry of Finance of the Republic of Slovenia. State Budget. Prieiga per internetą: < http://www.gov.si/mf/angl/tekgib/a_n_drpr.htm#state_budget_revenues >

17. Nacionalinio biudžeto pajamų surinkimo operatyviniai duomenys. Prieiga per internetą: < http://www.finmin.lt/finmin/content/document.jsp?doclocator=web%2Fstotis_inf.nsf%2F0%2F8844B30B4F60B73EC2256E1C002CEA55 >

18. Nacionalinio biudžeto pajamų surinkimo operatyviniai duomenys. : Prieiga per internetą: http://www.finmin.lt/finmin/content/naujiena.jsp?doclocator=web%2Fstotis_inf.nsf%2F0%2F6E1A75799536BC7CC2256F8C004E8357 >

19. Nacionalinio biudžeto pajamų surinkimo operatyviniai duomenys per 2000 m. Prieiga per internetą: http://www.finmin.lt/finmin/content/document.jsp?doclocator=web%2Fstotis_inf.nsf%2F0%2FE9CC0535F1F92864C1256D2B004CEF06 >

20. National Accounts Classification of General Government – Budget 2003. Prieiga per internetą: < <http://www.budget.gov.ie/2003/natacc03.asp> >

21. National accounts classification of general government – Budget 2004. Prieiga per internetą: <<http://www.budget.gov.ie/2004/natacc04.asp>>

22. Angkinand, A., and C. Wihlborg. (2006). Bank Insolvency Procedures as Foundation for Market Discipline. In *Cross-border Banking, Proceedings from Federal Reserve Bank of Chicago-The World*.

23. Bank Conference, edited by G. Caprio, D. Evanoff, and G. Kaufman, pp. 423–446. Singapore: World Scientific.

24. Bagehot, Walter. (2007). Lombard Street. London: John Murray. In *The Lender of Last Resort*, edited by F. H. Capie and G. E. Wood, pp. 85–125. London: Routledge.

25. Bank for International Settlements (BIS). (2008). 78th Annual Report. Basel: Bank for International Settlements.

26. Bennett, Adam G. G. (1993). „The Operation of the Estonian Currency Board.“ *IMF Staff Papers* 40(2): 451–70.

27. Benink, Harald, and Clas Wihlborg. 2002. The New Basel Capital Accord: Making It Effective with Stronger Market Discipline. *European Financial Management* 8 (1):103–115.

28. Bergström, Clas, Peter Englund, and Per Thorell. 2003. *Securum and the Way Out of the Swedish Banking Crisis*. Stockholm: SNS — Center for Business and Policy Studies.

29. Bernanke, Ben S., and Mark Gertler. 1999. Monetary Policy and Asset Price Volatility. *Federal Reserve Bank of Kansas City Economic Review* 84 (4):17–51.

30. Bernanke, Ben S., Mark Gertler, and Simon Gilchrist. 1996. The Financial Accelerator and the Flight to Quality. *Review of Economics and Statistics* 78 (1):1–15.

31. Bikas, Egidijus, Čepienė, Irena, Jasienė, Meilė (2007). *Pinigai, kreditas, Valstybės finansai*. VU leidykla, Vilnius.

32. Björk, Hans-Göran. 2008. Intressekonflikter Och Banksekretess [Conflicts of Interest and Bank Secrecy]. *Finans och Kapitalmarknadsdebatt* 2 (1):23–30.

33. Blundall-Wignall, Adrian. 2008. The Sub-prime Crisis: Size, Deleveraging and Some Policy Options. *Financial Market Trends* 1 (1): 29–53.

34. Bonin, John, Kalman Miszei, Istvan Szekely and Paul Wachtel (1998). *Banking in Transition Economies: Developing Market Oriented Banking Sectors in Eastern Europe*. Brookfield, Vermont: Edward Elgar.

35. Borio, Claudio. 2006. Monetary and Financial Stability. Here to Stay? *Journal of Banking & Finance* 30 (12):3407–3414.

36. Borio, Claudio, William English, and Andrew Filardo. (2004). *A Tale of Two Perspectives: Old or 217 Asian Economic Papers Origins and Resolution of Financial Crises: Lessons from the Current and Northern European Crises New Challenges for Monetary Policy?* BIS Papers No. 19. Basel: Bank for International Settlements.

37. Breuer, Janice Boucher. (2004). An Exegesis on Currency and Banking Crises. *Journal of Economic Surveys* 18 (3), 293–320.

38. Bruner, Robert F., and Sean D. Carr. 2007. *The Panic of 1907*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.

39. Buškevičiūtė, Eugenija (2006). *Viešieji finansai. Leidykla „Technologija“*, Kaunas.

40. Cohan, William D. (2008). *Why Wall Street Has to Alter Its*

41. *Financial Incentives*. *Financial Times* 17 March 2008.

42. Commission of the European Communities. (2009). *Communication for the Spring European Council. Driving European Recovery*. COM 114 (4 March).

43. Committee of European Banking Supervisors. (2009). *Draft High Level Principles of Remuneration Policies*.

44. Davis, E. Phillip, and Haibin Zhu. (2005). *Bank Lending and Commercial Property Cycles: Some Cross-Country Evidence*. Bank. BIS Working Papers No. 150. Basel: Bank for International Settlements.

45. *Corruption and the Composition of Government Expenditure: A brief review of the literature and an empirical study for four EU Countries*. Public Economics. Working paper.

46. Doukas, John, Victor Murinde and Clas Wihlborg (1998).

Main Issues in Financial Sector Reform and Privatisation in Transition Economies. Amsterdam: Elsevier Science B. V., pp. 1–18.

47. Dubauskas, Gediminas, Wihlborg, Clas, and Willett, Thomas. (1999). *The Baltic States: Alternative Routes to Credibility*. Westview Press.

48. Eichengreen, Barry, and Ricardo Hausmann. (1999). *Exchange Rates and Financial Fragility*. NBE R Working Paper No. 7418. Washington, DC: National Bureau of Economic Research.

49. Eisenbeis, Robert A., and George G. Kaufman. (2008). *Cross-Border Banking and Financial Stability in the EU*. *Journal of Financial Stability* 4 (3):168–204.

50. Fleming, Alex, Lily Chu, Marie-Renie Bakker (1996). *The Baltic – Banking Crises Observed*. Policy Research Working Paper No 1667. World Bank – IBRD, Washington D. C.

51. Friedman, Milton, and Anna J. Schwartz. 1963. *Money and Business Cycles*. *Review of Economics and Statistics* 45 (1):32–64.

52. Furman, Jason, and Joseph E. Stiglitz. 1998. *Economic Crises: Evidence and Insights from East Asia*. *Brookings Papers on Economic Activity* 2:1–135.

53. Goldberg, Lawrence, Richard J. Sweeney, and Clas Wihlborg. 2005. *Can Nordea Show Europe the way? The Financial Regulator* 10 (2): 69–77.

54. Grabbe, J. Orlin (1995). *International Financial Markets*. – Prentice Hall, 492 p.

55. Hanke, Steve H., Jonung, Lars, and Schuler, Kurt (1992).

56. *Monetary Reform for a Free Estonia: A Currency Board Solution*, Stockholm: SNS Forlag.

57. Hanke, Steve H., Jonung, Lars, and Schuler, Kurt (1993).

58. *Russian Currency and Finance: A Currency Board Approach to Reform* London: Routledge Press.

59. Hanke, Steven, H. Lars Jonung, and Kurt Schuller (1993). *Russian Currency and Finance*. London: Routledge. “Currency Boards and Currency Convertibility.” *Cato Journal*, Winter 12(3): 687–705.

60. Huertas, Thomas F. (2007). Dealing with Distress in Financial Conglomerates. In *Prompt Corrective Action and Cross-border Supervisory Issues in Europe*, edited by Harald Benink, Charles Goodhart, and Rosa Lastra, pp. 114–137. London: London School of Economics, Financial Markets Group, Special Papers No. 171.

61. Hüpkes, Eva. 2005. Insolvency: Why a Special Regime for Banks. In *Current Developments in Monetary and Financial Law 3*:471–513. Washington, DC: International Monetary Fund.

62. International Monetary Fund. (2008). *Global Financial Stability Report*. Washington, DC: International Monetary Fund.

63. Isachsen A. J., Hamilton C. (1992). *Ekonomikos pagrindai*. – Vilnius, Alma littera.

64. Karlsson, Catrin. (2002). *The Northern Bank and the Swedish Banking Crisis Seen from the Perspective of Competition Law*. Center for Business and Policy Studies, Occasional Paper No. 90. Stockholm: SNS Center for Business and Policy Studies.

65. Keynes, John Maynard. (1973). *The General Theory of Employment, Interest and Money*. London: The Macmillan Press.

66. Kindleberger, Charles P. (1989). *Manias, Panics, and Crashes*. Basingstoke, UK: Macmillan Press.

67. Kiyotaki, Nobuhiro, and John Moore. (1997). Credit Cycles. *Journal of Political Economy* 105(2), 211–248.

68. Krimminger, Michael. (2005). Deposit Insurance and Bank Insolvency in a Changing World: Synergies and Challenges. In *Current Developments in Monetary and Financial Law 4*:727–756. Washington, DC: International Monetary Fund.

69. La Porta, Rafael, Florencio Lopez-de-Silanes, Andrei Shleifer, and Robert W. Vishny. (1998). Law and Finance. *Journal of Political Economy* 106:1113–1155.

70. Lastra, Rosa. (2006). *Legal Foundations of International Monetary Stability*. Oxford: Oxford University Press.

71. Lastra, Rosa, and Clas Wihlborg. (2007). Law and Economics of Crisis Resolution in Cross-border Banking. In *Prompt Corrective Action*

and Cross-border Supervisory Issues in Europe, edited by Harald Benink, Charles Goodhart, and Rosa Lastra, pp. 90–112. Financial Markets Group Special Paper No. 171. London: London School of Economics.

72. Llewellyn, David T., and David G. Mayes. (2003). The Role of Market Discipline in Handling Problem Banks. Bank of Finland Discussion Papers No. 21. Helsinki: Bank of Finland.

73. Macey, Jonathan R. (1999). Are Bad Banks the Solution to a Banking Crisis? Occasional Paper No. 82. Stockholm: SNS—Center for Business and Policy Studies.

74. Minsky, Hyman P. (1964). Longer Waves in Financial Relations: Financial Factors in the More Severe Depressions. *American Economic Review* 53 (1):324–335.

75. Mishkin, Frederic S. (1991). Asymmetric Information and Financial Crises: A Historical Perspective. In *Financial Markets and Financial Crises*, edited by Robert G. Hubbard, pp. 69–108. Chicago: University of Chicago Press.

76. Mayer T., Duesenberry J. S., Aliber R. Z. (1995). Pinigai, bankai ir ekonomika. – Vilnius, Alma littera.

77. Pilbeam, Keith. (2006). *International Finance*. – Palgrave Macmillan, ISBN: 1403948372, 512 p.

78. Rudgalvis, K. (1996). „Establishing a new currency and exchange rate determination: the case of Lithuania,“ CERT Discussion Papers 9604, Centre for Economic Reform and Transformation, Heriot Watt University.

79. Oxelheim, Lars. (1996). *Financial Markets in Transition: Globalization, Investment and Economic Growth*. London: Routledge and International Thomson Press.

80. Schiffman, Henry N. (1999). Legal Measures to Manage Bank Insolvency. In *Bank Failures and Bank Insolvency Law in Economies in Transition*, edited by Rosa Lastra and Henry N. Schiffman, pp. 1–29. The Hague: Kluwer Law International.

81. Sprague, Irvine H. (2000). *Bailout: An Insider's Account of Bank Failures and Rescues*. Washington, DC: Beard Books.

82. Von Peter, Goetz. (2004). *Asset Prices and Banking Distress: A Macroeconomic Approach*. BIS Working Papers No. 167. Basel: Bank for International Settlements.

83. Wihlborg, Clas. (2009). *Can Market Discipline Be Restored; Lessons from the Sub-prime Crisis*. In *Towards a New Framework for Financial Stability*, edited by David Mayes, Robert Pringle, and Michael

84. Taylor, pp. 365–376. London: Central Banking Publications.

85. Willett, Thomas D. (1995). „Guidelines for Constructing Monetary Constitutions,“ in Thomas D. Willett, Richard C. K. Burdekin, Richard J. Sweeney, and Clas Wihlborg, eds., *Establishing Monetary*

86. *Stability in Emerging Market Economies*. Boulder, Colo. Westview Press.

87. Williamson, John. (1995). „What Role for Currency Boards?“ Washington D.C.: Institute for International Economics.

88. Zettermeyer, Jeromin and Citrin, Daniel A. (1996). „Stabilization: Fixed Versus Flexible Exchange Rates“. IMF Occasional Paper No. 142. Washington, D.C.: International Monetary Fund.

89. Žilinskas V., Martinkus B. (1997). *Ekonomikos pagrindai*. – Kaunas, Technologija.

90. Angkinand, A., and C. Wihlborg. 2006. *Bank Insolvency Procedures as Foundation for Market Discipline*. In *Cross-border Banking, Proceedings from Federal Reserve Bank of Chicago – The World Bank Conference*, edited by G. Caprio, D. Evanoff, and G. Kaufman, pp. 423–446. Singapore: World Scientific.

91. Bank for International Settlements (BIS). 2008. *BIS 78th Annual Report*. Basel: Bank for International Settlements.

92. Bennett, Adam G. G. (1993). „The Operation of the Estonian Currency Board.“ *IMF Staff Papers* 40(2): 451–70.

93. Benink, Harald, and Clas Wihlborg. 2002. *The New Basel Capital Accord: Making It Effective with Stronger Market Discipline*. *European Financial Management*, No 8 (1):103–115.

94. De Haas R., Van Lelyveld I. *Foreign Bank Penetration and Private Sector Credit in Central and Eastern Europe*. *DNB Staff Reports*,

De Nederlandsche Bank, July 2002, No. 91, 34 p.

95. Doukas, John, Victor Murinde and Clas Wihlborg. 1998. *Main Issues in Financial Sector Reform and Privatisation in Transition Economies*. Amsterdam: Elsevier Science B. V., pp. 1-18.

96. Dubauskas G., Kowalski T., Vensel V. 2005. Role of Foreign Banking Institutions in the European Union's New Financial Markets. *Ekonomika*, 70 tomas, p 7-21.

97. Dubauskas, Gediminas, Wihlborg, Clas, and Willett, Thomas. 1999. The Baltic States: Alternative Routes to Credibility. In *Exchange Rate Policies for Emerging Market Economies*. Editors: R.Sweeney, T.Willett, C.Wihlborg. Global Economy Series, Westview Press, Oxford, 1999, ISBN 0-8133-3019-X, p.127-141.

98. Dubauskas, G. The Lithuanian Currency Board. 1999. In *Exchange Rate Policies for Emerging Market Economies*. Editors: R.Sweeney, T.Willett, C.Wihlborg. Global Economy Series, Westview Press, Oxford, ISBN 0-8133-3019-X, p. 295–310.

99. Dubauskas, G. 1999. Development of Business Financial Constraints and the Currency Board Arrangement in Lithuania. *Proceedings of the ACE/Phare Conference on Building Financial Institutions in Transition Economies*. Editors Ch.Green, T.Kowalski and R.Lensink. Poznan University of Economics, Poznan, 21–42 p.

100. Fleming, Alex, Lily Chu, Marie-Renie Bakker. 1996. The Baltic – Banking Crises Observed. Policy Research Working Paper No 1667. World Bank – IBRD, Washington D. C.

101. Focarelli D., Pozzolo A. F. 2001. The Patterns of Cross-Border Bank Mergers and Shareholdings in OECD Countries. *Journal of Banking and Finance*, Vol. 25 (12), p. 2305–2337.

102. Hanke, Steve H., Jonung, Lars, and Schuler, Kurt. 1992. *Monetary Reform for a Free Estonia: A Currency Board Solution*, Stockholm: SNS Förlag.

103. Hens, Thorsten, Rieger, Marc Oliver. *Financial Economics. A Concise Introduction to Classical and Behavioral Finance*. 2010, Springer, XI, 373 p.

104. International Monetary Fund. 2008. Global Financial Stability Report. Washington, DC: International Monetary Fund.

105. Keynes, John Maynard. The General Theory of Employment, Interest and Money. Palgrave Macmillan, 2007 Edition, 472 p.

106. King R., Levine R. 1999. *Financial Indicators and Economic Growth in a Cross-Section of Countries*. Washington, DC: World Bank, 63 p.

107. Lastra, Rosa, and Clas Wihlborg. 2007. Law and Economics of Crisis Resolution in Cross-border Banking. In *Prompt Corrective Action and Cross-border Supervisory Issues in Europe*, edited by Harald Benink, Charles Goodhart, and Rosa Lastra, pp. 90–112. Financial Markets Group Special Paper No. 171. London: London School of Economics.

108. McCauley R. N., Ruud J. S., Wooldridge Ph. D. 2002. Globalizing International Banking. *BIS Quarterly Review*, March, p. 41–51.

109. Montek, S. Ahluwalia. Macroeconomics And Monetary Policy: Issues For A Reforming Economy. Oxford University Press, 2003, 345 p.

110. Niels Hermes, Robert Lensink. Financial Development and Economic Growth: Theory and Experiences from Developing Countries. Routledge, 1996, 363p.

111. Ostrup F., Oxelheim L., Wihlborg C. 2009. Origins and Resolution of Financial Crises: Lessons from the Current and Northern European Crises. Asian Economic Papers, Vol. 8/3, pp 178–220.

112. Schiffman, Henry N. 1999. Legal Measures to Manage Bank Insolvency. In *Bank Failures and Bank Insolvency Law in Economies in Transition*, edited by Rosa Lastra and Henry N. Schiffman, pp. 1–29. The Hague: Kluwer Law International.

113. Von Peter, Goetz. 2004. Asset Prices and Banking Distress: A Macroeconomic Approach. *BIS Working Papers* No. 167, Basel: Bank for International Settlements.

114. Wihlborg, Clas. 2009. Can Market Discipline Be Restored; Lessons from the Sub-prime Crisis. In *Towards a New Framework for Financial Stability*, edited by David Mayes, Robert Pringle, and Michael Taylor, pp. 365–376. London: Central Banking Publications.

GENEROLO JONO ŽEMAIČIO LIETUVOS KARO AKADEMIJA

Gediminas Dubauskas

EKONOMIKOS IR FINANSŲ TEORIJOS

Mokslo studija

Redagavo Jolanta Budreikienė
Maketavo Jolanta Girnytė
Viršelio dizainerė Laima Adlytė

2013-12-17. Tiražas 100 egz. Užsakymas GL-493.

Išleido Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija,
Šilo g. 5A, LT-10322 Vilnius

Spausdino Krašto apsaugos ministerijos bendrųjų reikalų departamento
Informacinio aprūpinimo tarnybos Spaudinių skyrius,
Totorių g. 25/3, LT-01121 Vilnius

Gediminas DUBAUSKAS

Gediminas DUBAUSKAS (gimė 1957 m.) – profesorius, gamtos mokslų ir habilituotas socialinių mokslų daktaras, šiuo metu – Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos Vadybos katedros profesorius (dirba nuo 1995 m.). 2000–2006 m. buvo šios katedros vedėjas. Studijavo Vilniaus valstybinio universiteto Fizikos fakultete ir apgynė fizikos magistro diplomą, o 1992 m. – daktaro disertaciją „Retųjų žemės elementų, taikomų lazerinėje spinduliuotėje, spektroskopinių duomenų bazės matematinis modeliavimas“. Po studijų anglų kalba Vidurio Europos universitete apgynė Niujorko valstijos universiteto socialinių mokslų magistro diplomą „Lietuvos valiutų valdyba ir pinigų politika“. 1996–1999 m. studijavo neakivaizdinėje doktorantūroje Geteborgo universiteto verslo ir ekonomikos institute. 2000 m. Vilniaus Gedimino technikos universitete suteiktas pedagoginis docento vardas (socialiniai mokslai). 2006 m. pereita socialinių mokslų habilitacijos procedūra. Buvo išvykęs į įvairias stažuotes užsienyje.

G. Dubausko mokslo darbų svarbiausios kryptys ir temos: retųjų žemės elementų lazerinė spektroskopija; kietojo kūno ir dažų lazeriai; tarptautiniai ir viešieji finansai, bankai, pinigų politika. Pagrindinės dabartinio mokslo darbo kryptys susijusios su vadyba, ekonomikos teorija, matematiniais finansų rinkų modeliais. 2006–2009 m. buvo Lietuvos mokslų tarybos Audito ir finansų komiteto narys. Autorius yra paskelbęs keliasdešimt straipsnių įvairiuose užsienio ir Lietuvos mokslo žurnaluose. Taip pat publikuota keletas monografių ir mokomųjų knygų („Tarptautiniai finansai“, „Organizacinė elgsena“, „Apskaita ir finansai“, „Finansų valdymo teorijos“) ir kt.